

ENFLASYONU ÖNLEMEDE MALİ ARAÇLARIN ETKİSİ

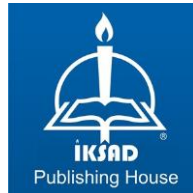
İsa ALTINIŞIK

İKSAD
Publishing House

ENFLASYONU ÖNLEMEDE MALİ ARAÇLARIN ETKİSİ

İsa ALTINIŞIK

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of
Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7279-59-8
Cover Design: İbrahim KAYA
December / 2020
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	5
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFLASYON ve ÇEŞİTLERİ

1.1. Enflasyon.....	8
1.2. Kaynaklarına Göre Enflasyon Türleri	12
1.2.1. Talep Enflasyonu.....	12
1.2.2. Maliyet Enflasyonu ve Maliyet Enflasyonunun Oluşum Biçimleri.....	15
1.2.3. Yapısal Enflasyon ve Yapısal Enflasyonun Kaynakları.....	20
1.3. Şiddet ve Sürelerine Göre Enflasyon Türleri	25
1.3.1. Hiperenflasyon	25
1.3.2. Kronik Enflasyon	27
1.3.3. Sürünen Enflasyon	28
1.3.4. Örtülü Enflasyon	28

İKİNCİ BÖLÜM

ENFLASYONU ÖNLEMEDE MALİ ARAÇLAR;

PARA ve MALİYE POLİTİKASI

2.1. Para Politikası.....	30
2.1.1. Para Politikasının Amaçları.....	33
2.1.1.1. Tam İstihdam.....	34
2.1.1.2. Fiyat İstikrarı	35
2.1.1.3. İktisadi Büyüme	36
2.1.1.4. Ödemeler Bilançosu Dengesi	36
2.1.2. Para Politikasının Amaçlarının Birbirleriyle Çatışması	37

2.1.3. Para Politikasının Araçları	39
2.1.3.1. Açık Piyasa İşlemleri	40
2.1.3.2. Reeskont Oranı.....	45
2.1.3.3. Zorunlu Karşılık Oranı	49
2.1.3.4. Selektif Kredi Politikası	53
2.2. Maliye Politikası	54
2.2.1. Maliye Politikasının Amaçları	57
2.2.1.1. Ekonomide İstikrar Sağlamak	58
2.2.1.2. İktisadi Kalkınmayı Gerçekleştirmek.....	61
2.2.1.3. Ekonomide Servet Dağılımı ve Yaşama Düzeylerini İyileştirmek.....	62
2.2.1.4. Ekonomik Büyümenin Sağlanması	63
2.2.2. Maliye Politikası Amaçları ile Mali Araçların Amaçları Arasındaki Çatışma	64
2.2.3. Maliye Politikası Araçlarının Tanımı.....	65
2.2.4. Maliye Politikası Araçları	68
2.2.4.1. Devlet Harcamaları.....	70
2.2.4.2. Devlet Gelirleri.....	80
2.2.5. Enflasyonu Önlemede Otomatik Stabilizatörler.....	96
2.2.5.1. Vergi Hasılatındaki Otomatik Değişmeler	98
2.2.5.2. İşsizlik Sigortası Primleri ve İşsizlik Yardımları	99
2.2.5.3. Toprak Mahsullerine Ödenen Mali Yardımlar	100
2.2.5.4. Kurum ve Aile Tasarrufları	101
2.2.5.5. Kendiliğinden Meydana Gelen Bütçe Fazlaları ve Açıkları.....	101
2.2.5.6. Ekonomide Stoklardaki Artış ve Azalmalar.....	102

2.2.6. Otomatik Stabilizatörlerin Etkisinin Sınırlılığı	103
2.2.7. Maliye Politikası Araçlarının Etkilerinin Ölçülmesi.....	104
2.2.7.1. Bütçe Fazlası veya Bütçe Açığı.....	104
2.2.7.2. Tam İstihdam Bütçe Fazlası	105
2.2.8. Maliye Politikası Araçlarının Etkilerinin Sınırlayıcıları	106
2.2.8.1. İşlemsel Sınırlamalar: Gecikmeler Problemi	106
2.2.8.2. Yapısal Sınırlamalar	107
2.2.8.3. Politik Sınırlamalar: Maliye Politikasının Enflasyonist Eğilimi.....	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK İSTİKRARIN GERÇEKLEŞTİRİLMESİNDE PARA ve MALİYE POLİTİKALARININ NİSBİ ETKİNLİĞİ

3.1. Kapalı Bir Ekonomide Para ve Maliye Politikalarının Nisbi Etkinliği.....	113
3.1.1. Para Politikasının Etkinliği.....	115
3.1.2. Maliye Politikasının Etkinliği	120
3.1.3. Fiyatlar ve Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği.....	123
3.2. Açık Bir Ekonomide Para ve Maliye Politikalarının Nisbi Etkinliği.....	124
3.2.1. Sabit Döviz Kuru Sisteminde Para ve Maliye Politikaları	125
3.2.2. Esnek Döviz Kuru Sisteminde Para ve Maliye Politikaları ...	128
3.2.3. Fiyatlar ve Açık Ekonomi	130
SONUÇ	132
KAYNAKLAR.....	135

GİRİŞ

Dünya ülkelerinde siyasal iktidarların zamanının çoğunu işgal eden ekonomik problemler arasında enflasyon büyük bir yer tutar. Enflasyon pür ekonomik bir olay değil, sosyo-ekonomik, sosyo-politik sonuçlar doğuran, hükümetleri düşüren, iktidarlara son veren bir olgudur. Enflasyon bugün en çok korkulan ekonomik bir problemdir.

“Bugün Türk ekonomisinin en büyük problemi nedir?” diye bir anket yapılırsa on kişiden sekizinin şu veya bu üslûpla, “enflasyon” cevabını vereceği şüphesizdir. Parlamento münakaşalarından halk arasındaki özel toplantı ve konuşmalara kadar her yerde ve her fırsatta enflasyondan bahsedilir.

Enflasyonun kelime manası şişkinlik demektir. Yani, enflasyonun ifade etmiş olduğu mana tedavüldeki para hacminin genişlemesi ve şişmesidir. Yalnız bu tedavüldeki para hacminin genişlemesi mutlak manada enflasyonu ifade etmez. Enflasyonun meydana gelebilmesi için paranın karşılıksız ve ihtiyaçtan fazla tedavüle sürülmüş olması gerekir. Bu takdirde piyasada lüzumundan fazla satınalma gücü bulunacağından arz ve talep kanununa göre fiyatlarda bir değişiklik, artış olacaktır. Şu halde enflasyonu tedavülde kullanılan vasıtaların, ülke piyasasının ihtiyacından fazla artması ve artışa devam etmesi neticesinde para kıymetinin kaybolması, bu suretle fiyatlarda sürekli yükselme meydana gelmesi şeklinde ifade etmek mümkündür.

Türk ekonomisi çoğu zaman enflasyon sıkıntısına düşmüştür. Enflasyon baskısı 1970'lerin ikinci yarısından itibaren devamlı bir karaktere sahip olmuş ve 1980'de yüzde yüzü aşan güçlü bir enflasyon ekonomiyi kısılcasına almıştır. 24 Ocak 1980 kararlarından sonra nispeten yavaşlayan enflasyon zaman zaman alevlenme belirtileri göstermiştir. Son yıllarda da adeta birlikte yaşanan bir ateş halini almıştır. Bu özelliği dolayısıyla enflasyon bugün Türk ekonomisinin bir numaralı problemidir.

Enflasyonun önlenmesi Türk ekonomisinin gelir oluşturma, büyüme potansiyelini değerlendirme, sosyal refah seviyesini yükseltme ve ekonomik güce kavuşması için bir ön şarttır. Zira enflasyon sıhhatli ekonomik karar alınmasını önleyen, ekonomik dengeyi bozan, ahenksizlik oluşturan ve bu sebeplerle mevcut üretim mekanizmasının işlemesini, üretim kapasitesinin arttırılmasını önleyen bir hastalıktır.

Bu kadar önem arz eden bir hastalık olan enflasyon tez çalışmamızın konusunu teşkil etmiştir ve bu çalışmada önce enflasyonun tanımı verilmiştir. Daha sonra kaynaklarına göre enflasyon türlerinden; talep enflasyonu, maliyet enflasyonu ve maliyet enflasyonunun oluşum biçimleri, yapısal enflasyon ve yapısal enflasyonunun kaynakları, şiddet ve sürelerine göre enflasyon türlerinde ise; hiperenflasyon, kronik enflasyon, sürünen enflasyon ve örtülü enflasyon anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise, enflasyonu önlemede kullanılan mali araçlar üzerinde durulmuş ve önce para politikası, para politikasının amaçları, amaçlarının birbirleriyle çatışması, para politikasının araçları

incelenmiş ve daha sonra maliye politikası, maliye politikasının amaçları, amaçlar arasındaki çatışmalar, maliye politikasının araçları ve son olarak da enflasyonu önlemede otomatik stabilizatörler üzerinde durulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde ise kapalı ve açık ekonomilerde para ve maliye politikalarının etkinlikleri değişik ekonomik şartlarda birbirlerine göre üstünlükleri ve her iki politikanın aynı anda kullanılabilme imkânları ve aynı anda kullanıldığı zaman ekonomi üzerindeki etkinliği ortaya konulmuş ve tez çalışması bitirilmiştir.

Tez çalışmasında kaynak taraması metodu kullanılmış ve sözkonusu kaynaklardan en faydalı biçimde yararlanılmaya gayret gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFLASYON VE ÇEŞİTLERİ

1.1. Enflasyon

Yaşadığımız dönemin önde gelen iktisadî problemlerinden biri olup, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde değişik ölçülerde yaşanan enflasyonun çeşitli tanımları vardır. Genel kabul görmüş tanımı şöyle yapılabilir: Enflasyon; fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artıştır. Yani fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak yükselmesidir.¹ Bir başka deyişle cari fiyat düzeyinde toplam talebin, toplam arzdan fazla olmasıdır. Enflasyon fiyat yükselmeleri devam ettikçe ve bu yükselmeler önemli oldukça mevcuttur. Üretim, yatırım gibi olaylarda fiziksel akış, buna karşılık, tüketim harcamaları, faktör gelirleri gibi olaylarda parasal akış ortaya çıkar. Fiziksel ve parasal (nakdî) yön, birbirlerini tamamlar. Birinde ortaya çıkan bir dengesizliğin diğerini etkilemesi doğaldır. Örneğin parasal genişleme, fiziksel genişlemenin çok üzerinde olursa bu bir dengesizliktir ve fiyatları etkiler.

Enflasyon olayı ekonomideki parasal oluşum ile fiziksel oluşum arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkar. Fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak artış göstermesi bunun belirtisidir.²Yalnız istikrarlı bir yüksek fiyat düzeyini, enflasyonla karıştırmamak gereklidir.³ Ne kadar yüksek olursa olsun, istikrar kazanmış bir fiyat seviyesinin

¹A. Ayhan Veliöğlü, Genel İktisat Notları, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara-1972, s:165.

²Erol Manisalı, İktisad'a Giriş, Mentesh Kitabevi, İstanbul-1991, s:182.

³Halil Dirimtekin, Genel İktisat Teorisi II, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul-1989, s:271.

aslında enflasyonla hiçbir ilgisi yoktur. Fiyatların halihazır düzeyi ne olursa olsun, önümüzdeki bir kaç yıl içinde fiyatlar hızla artacak (ya da azalacak) olursa bir çok iktisadi sonuçlar ortaya çıkacaktır. Bu sonuçların çoğu, “paranın satın alma gücündeki” değişmelerle ilişkilidir. Bu terim belli bir para tutarıyla satın alınabilecek mal ve hizmet miktarını anlatır. Fiyatlarda artış anlamına gelen enflasyon, paranın satın alma gücünü azaltır.⁴ Enflasyon sağlam temellere dayalı istikrarlı büyümeye, gerekli sermaye birikimine, sanayileşmeye engel olur.⁵ Fiyatlarda başlayan bu artışlar, toplumun çeşitli sınıf ve tabakalarını ekonomik durumlarını savunmak için harekete geçmeğe zorlar. Gelirleri para cinsinden belirlenmiş olan herkes, fiyatların bu yükselişi karşısında, zarar ederler. Bunu önlemek için, bütün sınıf ve tabakalar, kendi gelirlerini, fiyatlarla orantılı olarak arttırmaya çalışırlar. Örneğin, işçiler ücretlerini, memurlar maaşlarını, köylüler taban fiyatlarını, şoförler dolmuş tarifelerini, doktorlar vizite ücretlerini arttırmaya çalışırlar. Böylece enflasyon, yani fiyatların sürekli artışı başlamış olur.

Burada önemli olan nokta, enflasyon başlangıç sebeplerini, yani sürekli fiyat artışlarına dönüştüren mekanizmanın sınıflar ve tabakalar arası gelir çekişmesi olduğudur. Eğer enflasyonun başlangıç sebeplerinden dolayı ortaya çıkan ilk fiyat artışlarına, bundan zarar görenler tepki göstermez ve zararlarını sineye çekerlerse, fiyat artışları

⁴Richard G. Lipsey, Peter O. Steiner, Douglas D. Purvis, İktisat Cilt II, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul-1984, s:12.

⁵Ahmet Kılıçbay, Türk Ekonomisinin Son 10 Yılı, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-1991, s:143.

da artık devam etmez, çıktıkları düzeyde kalırlar. Fakat böyle olmaz da ilk fiyat artışlarından zarar görenler bu fiyat artışlarına tepki gösterip fiyat artışlarını yansıtırlarsa, fiyatlardaki yükselme de eriştiği düzeyde durmaz, artmaya devam eder. Yani enflasyon başlar.

Çeşitli sınıf ve tabakaların enflasyondan korunmak, yani kendi gelirlerini de fiyat artışlarına orantılı olarak arttırmak için verdikleri mücadele, başarılı olduğu ölçüde, devam etmekte olan enflasyonu daha da şiddetlendirir. Bunun üzerine gelirlere (ücretlere, maaşlara, taban fiyatlarına vs.) tekrar zam istenir. Alınan zamlar enflasyonu biraz daha hızlandırır ve bu böylece devam eder gider.

Bir ekonomide başlayan enflasyonla piyasadaki fiyatların birden bire yükseldiği derhal görülebilir. Sebebi, doğrudan doğruya mevcut satın alma gücüne tesir ederek onu azaltmasıdır. Bu suretle, piyasadaki birikmiş satın alma gücü de fiyatların yükselişi karşısında fazla mal ve hizmet talep edemeyecek duruma düşer. Fiyatlar yükselince bilhassa sabit ve dar gelirli ihtiyçalarını eskisi gibi tatmin edecek malları alamazlar.

Fiyatların yükselmesi aynı zamanda faiz hadlerine de tesir eder. Yani paranın satınalma gücünün azalmasıyla faiz hadlerinde bir yükselme olacaktır. Çünkü para değerini kaybetmeye başlayınca, daha yüksek faizlerle borç para alınıp verilecektir. Esasen bu durumda borçlular enflasyon devrelerinde kârlı olacaklar yani borç miktarları sabit kaldığından ve paranın da kıymetini kaybetmesinden dolayı bundan istifade edecekler, buna karşılık alacaklılar hiç şüphesiz büyük zarara uğrayacaklardır.

Genellikle piyasadaki fiyatların artışı büyük tüketici kitleye tesir eder. Çünkü onların bir çoğu gelirlerini fiyat artışı nisbetinde yükseltmezler. Fiyatlar gittikçe artmış olduğundan onların gelirleri de sabit kaldığından ihtiyaçlarından bazılarını feda etmek durumunda kalırlar.

Enflasyon toplumun sosyal adalet nizamına da tesir eder. Toplumda mevcut tasarruf düşüncesini baltalar. Herkes mevcut tasarruflarının enflasyonist devrelerde erime temayülü gösterdiğini yani binbir zorlukla biriktirmiş olduğu paraların satınalma güçlerinin kaybolması neticesinde tasarrufun bir önemi kalmadığını görür. Bu bakımdan o devrelerde toplumlarda tasarruf eğilimi azalır, fiyatların fazla yükselmesi diğer bir yönden talebi azaltır ve genel üretim seviyesinde de bir daralma eğilimi görülür. Yani talep azaldığından mallar elde kalacak ve stok artacak piyasada onları üreten firmalar faaliyetlerini durduracaktır.⁶

Enflasyonun her yönden menfi tesiri açıktır. Fakat enflasyonun en büyük tahribi milli ekonomi üzerindedir. Bütün ülkeler enflasyon hareketinden mümkün olduğu kadar kaçınmak zaruretini hissederler.

Enflasyon; sebeplerini açıklayan teorilere dayanılarak talep enflasyonu, maliyet enflasyonu ve yapısal enflasyon olmak üzere üç farklı türde incelenebilir. Ancak çağdaş ekonomilerde yaşanan enflasyon gibi, karmaşık bir olayın açıklanmasında, hiç bir enflasyon

⁶Orhan Oğuz, İktisada Giriş, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İstanbul-1992, s:179-180

teorisi yeterli olmamaktadır. Enflasyonun oluşumunda çoğu kez bu üç teoride yer alan öğeler rol oynamaktadır. Enflasyon, kaynakları yanında şiddet ve sürelerine göre de sınıflandırılabilir.

1.2. Kaynaklarına Göre Enflasyon Türleri

Kaynaklarına göre enflasyon türlerini talep enflasyonu, maliyet enflasyonu ve yapısal enflasyon olmak üzere 3 başlık altında inceleyebiliriz.

1.2.1. Talep Enflasyonu

Toplam arz, toplam talebi karşılayamazsa meydana gelen enflasyon talep enflasyonudur.⁷ Talep Enflasyonu, talepteki artışı karşılamak üzere arzın yeterli derecede arttırılamaması sonucu, fiyatların yükselmesine yol açan bir süreçtir.⁸ Talep enflasyonu, carî fiyatlarla toplam talebin toplam mal ve hizmet arzını aşması sebebiyle ortaya çıkar.⁹ Toplam arzda bir değişme olmadığı halde talep fazlalığı; kamu harcamalarındaki artıştan, stok çözülmesinden kaynaklanan tüketim artışlarından, banka kredisi ile finanse edilen özel yatırım harcamaları artışından ya da ödemeler dengesi fazlasından kaynaklanan gelir artışlarından ileri gelebilir. Enflasyonist baskıların ortaya çıkması, bir talep fazlasının varlığı ve arzın esnek olmaması şartlarının bir arada bulunmasını gerektirmektedir. Söz konusu talep fazlalığı ülke

⁷Hüseyin Karakayalı, Makro Ekonomi, Genişletilmiş İkinci Baskı, Bilgehan Basımevi, İzmir-1991, s.197.

⁸Dominick Salvatore, Eugene A. Diulio, İktisat, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 4. Baskı, İstanbul-1986, s:165.

⁹Özhan Uluatam, Makro İktisat, Genişletilmiş 7. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara-1993, s:385.

düzeyinde olabileceği gibi, sektörel de olabilir. Bazı ürünlerin arzındaki yetersizlik, fiyatlarında artışa yol açabilir ve bu artışlar fiyat düzeyine yansır, ya da bu ürünlerin arzındaki yetersizlik, bu ürünleri kullanan kesimlerde üretimin genişlemesini sınırlayabilir. Talep enflasyonu, ülke ekonomisinin ürettiği mal ve hizmetlerin, talep karşısında yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰ Diğer bir ifade ile dağıtılan gelirlere eş değerde mal ve hizmet üretilememesinden kaynaklanmaktadır. Talep enflasyonu, reel alanda belirli arz miktarı ile belirli miktardaki talebin piyasa ilişkilerine dayanır.

Öte yandan, talepte bir değişme olmadığı halde, kötü iklim şartları yüzünden üretim düzeyinin düşmesi, üreticilerin mallarını piyasaya sürmek yerine, stoklamayı tercih etmeleri ya da döviz yetersizliği yüzünden bir kısım malların ithalatının yapılamaması sebebiyle, arzın daralması durumunda da, talebin arzı aşması fiyat artışlarına yol açar.

Fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi için, cari fiyatlarla hesaplanmış efektif talebin, cari fiyatlarla hesaplanmış ürün arzını aşması gerekir. Keynes bu durumu; toplam harcamalar (tüketim, yatırım ve kamu harcamaları) ve ihracat toplamının, üretim ve ithalatın toplam miktarını aşması şeklinde ifade etmiş enflasyonist açık modelini geliştirmiştir.

Enflasyonist açık, fiyatların yükselmesine sebep olacaktır. Artan fiyatlar, harcamaların azalmasını sağlayamadığı zaman, enflasyonist açık devam edecektir. Ekonomide enflasyonist açık olduğunda

¹⁰Halit Çöloğlu, Stagflasyon, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu

fiyatların artmasının reel talep üzerinde etkisi; para arzı sabit olduğunda, fiyatlar yükselme eğiliminde ise, faiz oranı yükselecektir. Çünkü fiyat artışları sebebiyle, harcamalar (işlem) saikiyle para talebi artacak, artan para talebi faiz oranını yükseltecektir. Yükselen faiz oranının etkisi bir taraftan yatırımlar üzerinde, diğer taraftan da tüketim harcamalarında azalmaya sebep olacaktır. Bu durumda yeniden para arzı artışı olmazsa, fiyat artışları kırılgan talep sonucu daralacaktır.

Enflasyon gelirlerin dağılımını da etkilemektedir. Sabit gelirler üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır. Kira, emekli maaşı, memur maaşı ve sözleşmeye dayanan ücretli personel gelirlerinin reel satın alma gücü azalacaktır. Böyle bir durum marjinal tüketim meyli yüksek olanlardan, marjinal tüketim meyli daha düşük olanlara doğru, satın alma gücünün kaymasını ifade eder. Tüketim meyli düşük olanların, tasarrufları artacaktır. Ekonomide fiyatların, yabancı ülke fiyatlarına göre daha fazla artması ithalatın yükselmesini tahrik eder. İhracatta da azalma görülür.

Enflasyonda fiyatların sürekli yükseleceği düşüncesi yaygınlaştığında, girişimciler fiyatlar daha fazla yükselmeden sabit ve döner sermaye stoklarını arttırmak isteyeceklerdir. Tüketiciler de aynı düşünce ile tüketim taleplerini arttırma eğiliminde olacaklarından toplam talep, hızla artış gösterecektir. Fiyatlar yükselirken talep kısılması değil, talep artışı olması da mümkündür. Yükselen fiyatlar, reel para arzının daralmasına sebep olacaktır. Faiz oranları yükseleceği için yatırımlar

Basımevi, Ankara-1993, s:40-41.

azalacaktır. Yatırımların azalması ve fiyatların yükselmesi sonucu talep eski düzeyine gelecektir. Sonuçta yeni fiyatlar, önceki fiyat seviyesinden daha yüksek olmuş ve aynı zamanda para stoku da büyümüştür. Fakat reel üretimde bir artış olmamıştır.¹¹

1.2.2. Maliyet Enflasyonu ve Maliyet Enflasyonunun Oluşum Biçimleri

Maliyetlerin yükselmesi sonucunda fiyat artışlarının gözlenmesi ile ortaya çıkabilecek enflasyon türüdür.¹² Üretim maliyetinde meydana gelen devamlı artışlardan doğar.¹³ Talep enflasyonunda esas, fiyatların çeşitli sebeplerle meydana gelen talep baskısından kaynaklanmasıdır. Fakat, maliyet enflasyonunda durum, daha değişik gelişmekte ve fiyat artışları, mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin maliyetlerinde görülen artışlardan kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle ücret, kâr, faiz oranlarının ve dolaylı vergilerin yükselmeleri sonucu maliyetlerin yükselmesinin fiyatlara yansımalarıdır. Maliyetler tarafından sürüklenen enflasyon, mutlaka talep tarafından desteklenmektedir. Ancak o zaman fiyatlarda artış olacaktır. Çünkü uzun dönemde enflasyonun temel faktörü, talep fazlasıdır. Maliyet enflasyonunun arkasında yatan ana faktör, çeşitli piyasaların serbest rekabet piyasası şartlarından uzak çalışmaları ve rekabet piyasasında oluşan talepten yeterince etkilenmeyişleridir. Yani maliyet enflasyonunun arkasında aksak rekabet şartları yatmaktadır.

¹¹A. Baki Pirimoğlu, Para Politikası, Eskişehir-1991, s:104-107.

¹²Halil Dirimtekin, a.g.e., s:272.

¹³Vural Savaş, Kalkınma Ekonomisi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 4 üncü Baskı, İstanbul-1986, s:66.

Maliyet enflasyonu, bir gelir grubunun milli gelir içindeki payını arttırma çabalarından, ithalata konu olan hammadde veya tüketim malları fiyatlarındaki artışlardan ya da uzun süre dondurulmuş olan mal ve hizmet fiyatlarının serbest bırakılmasından kaynaklanabilir.

Ekonomide fiyatlar her zaman serbest rekabet piyasası kuralları içinde teşekkül etmez. Bazı mal ve hizmetlerin fiyatları, bu mal ve hizmetleri üreten sektörlerin özellikleri, devletin uyguladığı gelir dağılımı ve sosyal politika tedbirleri, bu mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına politik bir nitelik kazandırabilir. Örneğin destekleme alım fiyatları ve KIT üretim mallarına uygulanan piyasa fiyatlarında olduğu gibi. Maliyet enflasyonun aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür;

i. Yüksek ücret baskısı; Bir mal veya hizmetin üretiminde kullanılan emeğin parasal değerindeki artışlar çok değişik biçimlerde ortaya çıkar. Örneğin; toplu pazarlık, grev, işçi-işveren ilişkilerinin korunması, asgari ücret seviyesinin yükseltilmesi veya işverenin kâr marjını arttırma isteği gibi.

Herhangi bir mal veya hizmetin üretiminde veya piyasaya arzında, kullanılan emeğin parasal değerinin (ücretinin) artması ve bu artan kısmın üreticilerin veya satıcıların kâr marjlarından karşılanmayıp, o mal veya hizmetin piyasa fiyatlarına yansıtılması, o mal veya hizmetin piyasa fiyatlarının eskisine nazaran yükselmesi sonucunu doğurur. Fakat burada dikkat edilecek husus; her ücret artışının iddia edildiği gibi enflasyon sebebi olarak kabul edilemeyeceğidir. Çünkü ücretler emek talebinde görülen artışlara bağlı olarakta yükselebilir. Fakat

böyle durumlarda emek talebinde görülen artışlar, önce malların piyasa fiyatlarını ve buna bağlı olarakta, müteşebbislerin kârlarını arttıracaklar ve sonuçta artan kârlar, müteşebbisleri yeni yatırım alanlarına sevk etmiş olacaktır. Ücret artışları, böylece enflasyonun sebebi değil sonucu olacaktır.

Öte yandan ücret baskısını enflasyonun bir sebebi olarakta görmek mümkündür. Sanayileşmiş batılı ülkelerde çalışanlar, organize edilmiş emeğin insiyatifindeki grev baskısı ile yüksek ücretleri ve kısa çalışma süresi gibi benzer taleplerini kolayca elde ederler. Bu arada grevin vereceği zararlardan ve grevin işletmeye yükleyeceği yüksek maliyetlerden çekinen işletmeler, çoğu kez yüksek ücretler ve diğer sosyal talepleri kabul edip, bu taleplerin parasal değerlerini üretim maliyetlerine yansıtırlar. Eğer işletmeler çalışanların baskısı sonucu elde ettikleri parasal değerleri, üretim maliyetleri kanalıyla piyasa fiyatlarına yansıtılmaları değişik sebeplerle mümkün olamıyorsa, bu kez, bu maliyetler, istihdam piyasasına yüklenir. Yani işletmeler işgücü çıkarmalarına başlayarak, belirli ölçülerde doğrudan doğruya yüksek seviyede işsizlik oluştururlar.

Maliyet artışları, nihai tüketim malları ve ara mallarında olduğu gibi hizmet karşılıklarında da olacaktır. Bu arada üretiminde ara malı kullanılan malların maliyetleri de zincirleme olarak bir kat daha artacaktır. Bundan dolayı bu mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarında o nisbette artmış olacaktır. Mal piyasasında, malların talep veya arz miktarında herhangi bir değişme olmadığı halde, ücret maliyetlerindeki artışlar, malların veya hizmetlerin piyasa fiyatlarını

arttırmakta ve böylece maliyet enflasyonunun başlangıcına sebep teşkil etmektedir.

Uzun senelerdir Türk ekonomisi ücret baskısı altında bulunmaktadır ve bu da maliyet enflasyonunu körüklemektedir.

ii. İşletmelerin kâr baskısı; Tam istihdam seviyesine erişilemediği veya tam istihdam piyasa şartlarının aksadığı ve bu arada firmaların da piyasa fiyatlarını serbestçe tesbit etme imkânlarını bulduğu ekonomilerde, kâr enflasyonuna rastlamak mümkündür. Diğer bir ifade ile, kâr enflasyonu tam rekabet piyasası dışında kalan, monopol ve bilhassa oligopol piyasaları söz konusudur. Ancak tam istihdam düzeyinde üretim mallarının maliyet fiyatlarındaki artışlar sebebiyle piyasa fiyatlarının belirli bir kâr marjına göre hesaplanarak tesbit edilmesi sonucu meydana gelen fiyat artışları, işletmelerin kâr baskısı sonucu doğan kâr enflasyonunu oluşturmaz.

Teorik açıdan bakıldığı zaman, tam istihdam piyasasının olduğu, tam rekabet şartlarında çalışan firmaların kâr marjları, örgütlenmiş emeğin ücret artış taleplerini karşılayacak düzeyde değildir. Bu sebeple, faktör piyasasında fiyatların yükselmesi maliyet faktörlerinin talebinde bir gerileme meydana getirecektir.

İşletmelerin kâr baskısının maliyet enflasyonunun doğuş sebebi olabilmesi için, işletmelerin kâr marjlarını faktör fiyatlarının her hareketinde otomatik kâr artışları sağlamaları gerekir. Kâr marjlarının genişlemesi yüksek ücret baskısı ile iç içedir. Yüksek kâr marjlarını

daha çok otonom davranışların hakim olduğu monopol ve oligopol piyasalarında görebiliriz.

iii. Yüksek sermaye maliyetleri; İşletmeye akan öz kaynak dışı yabancı sermaye maliyetlerinin artması, işletmecileri ürettikleri mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarını yükseltmelerine sebep olur. Diğer bir ifade ile, kredi faizleri haddinin piyasada yükselmesi, ekonomide, maliyetler kanalıyla enflasyonist baskı oluşturur.

iv. Pahalı ithalat baskısı; Maliyet enflasyonunun ithalat baskısı, ülkenin dış ekonomilerle olan ilişkilerinde kaynaklanır. İthal edilen mal ve hizmetlerin iç fiyatlarının artması, ülke parasının dış değerinin düşürülmesi ile ilgilidir. Yani döviz kurlarının milli paraya kıyasla değerinin yükseltilmiş olması, ithal kaynaklı mal ve hizmetlerin ülke içi maliyetlerini yükseltir. İthal malları fiyatları ne kadar yüksek olursa, bu malların enflasyon etkileri de o denli yüksek olur. Bu enflasyon şoku piyasa fiyatı üzerinden ücretlere yansıtılarak ücret-fiyat spiralinin oluşumunu başlatır.

Türkiye'nin ithalatının çok büyük bir kısmı sanayi malları, sanayinin ham ve yarı mamul mallarını teşkil etmektedir. Gerek Türk Lirası gerekse ABD Doları cinsinden ithalat fiyatlarında meydana gelen artışlar, maliyet enflasyonunun oluşumuna sebep olmaktadır.¹⁴

¹⁴ Halit Çöloğlu, a.g.e., s:50-58.

1.2.3. Yapısal Enflasyon ve Yapısal Enflasyonun Kaynakları

Bu enflasyon, bazı piyasalarda veya ekonominin bazı kesimlerinde fiyatların, sınırlı firmalar tarafından belirlenmesi sonunda meydana gelir.¹⁵

Yapısal enflasyon görüşü, az gelişmiş ülkelerin uzun dönemde enflasyondan kurtulamayışı gözlemine dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Yapısal enflasyon görüşüne göre, enflasyonun sebeplerini, ekonominin temelindeki bozukluklarında, dengesizliklerinde aramak gerekir. Bu açıdan bakıldığında, gerekli temel reformlar yapıp, temel darboğazlar ve esneksizlikler giderilmedikçe, para arzının genişlemesi yönündeki, para otoritesi üzerindeki baskılar, sürüp gidecek ve fiyat istikrarı bozulacaktır. Bu açıklamadan, fiyatların ve ücretlerin aşağı değil fakat yukarı doğru esnek olması halinde, üretken kaynakların dinamik bir ekonomide kesimler arasındaki yeniden dağılımının fiyat artışlarına yolaçacağı anlaşılmaktadır.¹⁶ Yapısal enflasyonun kaynaklarını aşağıdaki başlıklarda değerlendirebiliriz;

i. Tarımsal hasılanın arttırılamaması; Az gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğu, düşük gelir elde etmektedir. Düşük gelir gruplarında da gelirin büyük bir kısmı gıda maddelerine harcanır. Ekonomik gelişme ile beraber, faal nüfus tarım sektöründen, sanayi ve hizmetler sektörüne aktarılmaktadır. İç dinamizmin yanında, nüfus

¹⁵Ali Özgüven, İktisat Bilimine Giriş, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul-1991, s:392.

¹⁶J. Lecaillon, Çeviren: Ö. Rona Turanlı, Makro Ekonomik Analiz, Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı İşletmesi Yayınları, İstanbul-1987, s:368.

artışına paralel olarak kentleşme olgusunun ortaya çıkışı, nüfusun giderek daha büyük kısmını ticarete konu olan tarımsal ürünlere bağlı hale getirmiştir. Diğer taraftan endüstrileşme ve ekonomik kalkınma ile birlikte, gelirler de artmaktadır. Orta gelir gruplarının artan gelirleri, daha çok dayanıklı tüketim mallarına yönelirken, düşük gelir gruplarının sağladığı artışlar, büyük ölçüde gıda maddeleri talebine dönüşür ve böylece talep baskısı artar.

Gelişmekte olan ülkelerde tarımın büyük ölçüde doğa şartlarına bağlı olması sonucu, özellikle kötü hasat yıllarında, tarımsal malların fiyatlarında büyük artışlar olmaktadır. Artan talep, tarımsal üretim sisteminin yeterince esnek olmasıyla karşılanabilseydi, buradan doğabilecek fiyat artışlarıyla karşılaşılmazdı.

ii. Gelir dağılımındaki dengesizlik; Gelişen bir ülkede reel gelir artışları ve hızlı şehirleşme sanayi ürünlerine, hayvansal ürünlere ve lüks tüketim mallarına olan talebi arttıracaktır. Bu tür malların gelir esnekliğinin yüksek olması, ekonomide mevcut arz talep dengesizliklerini daha da arttırarak enflasyonist baskıların şiddetlenmesine sebep olacaktır.

iii. İthal kapasitesi darlıkları; Yapısal görüşü içinde, az gelişmiş ülkenin fiyat istikrarını sağlamakta çok önemli bir yapısal problemde, ödemeler bilançosu açıklarıdır. Özellikle dış ticaret açığını oluşturan ithalat ve ihracat arasındaki fark, ülkenin ithalat kapasitesini daraltmakta ve gerekli ara malları ile nihai malların, makina ve teçhizatın getirilemeyişi, yurt içi üretimini sınırlamakta ve toplam arzı daha az esnek hale getirmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin, ithalat talebi hızla artmakta iken ihracat gelirleri aynı oranda arttırılamamaktadır. Bu ülkelerin ihracatları fazla çeşitlenmiş olmamakla birlikte, genellikle fiyat esneklikleri yüksek, gelir esneklikleri düşük nitelikte olan tarım ürünlerinden ibarettir. Bu durumda azgelişmiş ülkelerin fiyatları yükselterek veya diğer ülkelerdeki gelir artışlarından yararlanarak ihracat gelirlerini arttırmaları sınırlı kalmaktadır.

Az gelişmiş ülkeler tarımsal ürünler yanında, hammadde niteliğinde ürünler de ihraç ederler. Bu ürünlerin üretimleri kullanılan geri teknoloji sebebiyle fazla esnek değildir. Konjonktürel dalgalanmalar ihracat gelirlerini büyük ölçüde etkilemektedir.

Ihracattaki bu olumsuz durumla birlikte, azgelişmiş ülkelerin ithalatları artma eğilimi taşımaktadır. Özellikle ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması için yapılan yatırımların ithalat içeriği yüksektir. Gelişme aşamasının başlangıcında artan gelirle birlikte, ithalat talebi de artar. Bu artışta, yurt içinde üretilmeyen, yeni tüketim veya dayanıklı tüketim malları ile bazı lüks maddelerin ithalatı önemli bir yer tutmaktadır.

Ihracat ve ithalat arasındaki fark, giderek ödemeler dengesi açığını arttırmakta ve ülkenin ithalat kapasitesini sınırlandırmaktadır. Bazı malların ithalatının yasaklanması, bu malların yurt içi fiyatlarını arttırırken, enflasyonist bir baskı oluşturacaktır. Yavaşlayan ithalat sebebiyle, ithalat kapasitesinde görülecek dalgalanmalar, bir yandan yatırımların yavaşlamasına yol açacak, diğer yandan ekonomide

hammadde, yedek parça ve ara malları darlığı oluşturarak, üretimde düşüşe sebep olacaktır. Böyle bir durumda hem enflasyon hem de durgunlukla karşılaşılacaktır.

iv. Devlet gelirlerinin arttırılmayışı ve işletmelerin mali yapılarının zayıflığı; Az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için devletin aktif bir rol alması gerekmektedir. Devlet, altyapı yatırımlarının yanısıra, yüksek bir istihdam düzeyinin sağlanması ve gelir grupları arasında denge sağlanarak, sosyal patlamalara meydan verilmemesi amaçları çerçevesinde, cari harcamalarını ve transfer harcamalarını yüksek tutmak zorunluluğunu duymaktadır.

Devlet harcamalarının bu katılığı karşısında, devlet gelirleri yetersiz kalmaktadır. Vergi sistemindeki yapısal bozukluklar ve vergi alınmasındaki güçlükler, kamu gelirlerinin genişletilmesini engellemektedir. Devlet gelirleri ile giderleri arasındaki dengesizlik, az gelişmiş ülkeleri açık finansman ihtiyacına paralel olarak artış göstermekte ve enflasyonla karşılaşmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde, yatırımların finansman için gerekli fonları, ödünç verebilecek kurumlar gelişmemiştir. Bu ülkelerde firmalar, banka kredilerine ihtiyaç duyarlar. Banka kredileri ile finansman, para oluşturma mekanizmasını işleteceği için, potansiyel tasarruf açığı, produktif yatırımların azaltılması veya geciktirilmesi ile dengelenecektir.

Ekonomide istikrar arzu ediliyorsa, mali durumu zayıf firmaların, üretimlerinin durması ve bunun sonucunda üretim darlığı ve işsizlik olması pahasına kredi muslukları açılacak ve enflasyonist baskıların artmasına razı olunacaktır.

Yapısal enflasyonun temel sebeplerini, sayılan yapısal bozukluklar veya dengesizlikler oluşturmaktadır. Bununla beraber fiyat artışlarını arttırarak ve yaygınlaştırarak enflasyonist bir sürece dönüştüren faktörler de en az sayılan sebepler kadar önemlidir. Başlayan fiyat artışlarını daha da hızlandıran etkenlerin başında, çeşitli kurumsal bozukluklar gelmektedir. Az gelişmiş ülkelerin içinde buldukları siyasal istikrarsızlıklar, irrasyonel hükümet müdahaleciliği, aksak kamu yönetimi, koordinasyon eksikliği, çok taraflı ve kötü uygulanan kontroller, bunlardan bazılarıdır.

Sermaye piyasasının gelişmemiş olması, kaynakların hareket serbestisinin düşüklüğü, yatırım projelerinin tamamlanmasındaki büyük gecikmeler, iç pazarın küçüklüğünden kaynaklanan endüstrideki ve dağıtım şebekesindeki tekelci gelişmeler, dağıtım kanallarındaki çeşitli gelişmeler, dağıtım kanallarındaki çeşitli aksaklıklar ve bozukluklar, stoklama kapasitesinin darlığı, dikkate alınması gereken diğer bazı etkenlerdir. Ekonomideki temel yapısal bozukluklar giderilemedikçe, bu yapıdan kaynaklanan zorlamalar sonucunda, az gelişmiş ülkeler yeniden ekonomik baskı altında kalacaklardır.

1.3. Şiddet ve Sürelerine Göre Enflasyon Türleri

Şiddet ve sürelerine göre enflasyon türleri genelde 4'e ayrılmaktadır.

1.3.1. Hiperenflasyon

Daha fazla paranın daha az malı kovalaması şeklinde tanımlanabilir. (17) Yani hiperenflasyon durumunda likidite tercihi azalmakta ve sıfıra düşmektedir. Paranın mibadele fonksiyonu ortadan kalkmakta, para yerine altın, ödviz ve mal talebi çoğalmaktadır. Bankalarda kredi imkânlarını genişletmektedir. Hiperenflasyonda fiyatlar hızla yükselmekte, psikolojik unsurlar ön plâna geçmektedir.

Bu safhayı karakterize eden vasıflar şunlardır: Para artık vazifelerinden hiçbirini yapmamaya başlar. Bu paradan kaçış safhasıdır. Her cins mala karşı olan talep hudutsuz bir şekilde artar. Milli paranın dış satınalma gücü iç satınalma gücüne nazaran daha hızlı düşüşler gösterir. Bu da memleketin her türlü kaynaklarının dışarıya yok pahasına satılması neticesini doğurur. Bu maddi kayıplara yol açar. İç fiyatlar yabancı paralar ile gösterilir. Bu iktisadi sistemin tamamen yıkılması demektir. (18)

Hiperenflasyon olan bir ekonomide, enflasyon günlük hayatı tamamen işgal eden bir problem haline gelir. Halk enflasyonun zararlarını minimize etmek için önemli miktarda kaynak harcamak zorunda kalır. Kişiler sık sık alışverişe giderler ve fiyatlar yükselmeden önce

¹⁷M. İlker Parasız, Para Politikası, 2. Baskı, Haşet Kitabevi Yayınları, Bursa 1988, s.149.

¹⁸Aziz Köklü, Makro İktisat, Genişletilmiş 3. Baskı, Sevinç Yayınevi, Ankara 1984, s.363.

dükkânlara ulaşmak isterler. Kişilerin tasarruf ve yatırım ile ilgili başlıca problemleri kendilerini enflasyondan nasıl korumak, ellerindeki reel ankesleri nasıl azaltacaklarıdır. ⁽¹⁹⁾ Halkın para biriminin satınalma gücüne inançları kaybolduğundan, hemen parayı harcama eğilimine girerler. Elinde malı olan kişiler ise, mallarını ellerinden çıkarmak istemezler. ⁽²⁰⁾

Fiyatların çok hızlı yükseldiği, paranın değerinin sıfıra kadar düştüğü, hiperenflasyon dönemleri geçmişte yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da yaşanan enflasyon yüksek oranlı enflasyonların en ilginçidir. 1919-1923 yılları arasında paranın değeri o kadar düştü ki, 1923 yılındaki fiyatlar 1921 yılındaki fiyatları, 34 milyar katına ulaştı.

Birinci Dünya Savaşının ardından savaş tazminatı ödeyen Almanya, kaynak olarak kısmen Reichsbank'a başvurmuştu. Dolayısıyla dolaşımdaki kağıt para artarak, fiyat artışlarını harekete geçirmişti. Devletin gelirlerini yeterince arttıramaması sonucu, emisyonla gitmesi, hareketi daha da şiddetlendirmiştir. Öte yandan fiyatlardaki günlük yükselmeler halkın paradan kaçması sebebiyle, mala hücumu başlatmış ve paranın dolaşım hızı artmıştır. Ruhr havzasının 1923 başında, Fransız ordusu tarafından işgalinden sonra, paranın değer kaybı büyük boyutlara ulaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde 4.2

¹⁹M. İlker Parasız, Para Banka ve Finansal Piyasalar, Ezgi Kitabevi Yayınları, Beşinci Baskı, Bursa Mart-1991, s.441.

²⁰Richard G. Lipsey, Peter O. Steiner, Douglas D. Pruvis, Economics, Harper & Row, Publishers, New York 1987, s.162.

Mark olan dolar, 1923 yılında 4.2 trilyon Mark'a çıkmıştır.²¹

1.3.2. Kronik Enflasyon

Paranın satın alma gücünde yavaş ve düzenli düşüşlerin görüldüğü istirsarsızlık durumudur.

Bütçe açıkları meydana gelen kronik enflasyon sebepleri arasında sayılmaktadır. Kamu işletmelerinin zararları, yatırımların bütçe gelirleri ile karşılanamaması, spekülatif hareketler, piyasada kredi talebinin artması sonucu fiyatların yükselmesi ve yükselen fiyatlara bağlı olan para arzı artışları kronik enflasyonu oluşturmaktadır.

Kronik enflasyonda para, hiperenflasyonda olduğunun aksine, mübadele aracı ve değer ölçüsü olma fonksiyonunu korur. Fakat bir süre sonra, paranın değer kaybı önlenemediği için, dış ödemelerde ölçü olarak ülke parası yerine yabancı paralar kullanılır. Kronik enflasyonda paranın tasarruf aracı olma özelliği ve fonksiyonunu kaybetmesi mümkündür. Bu sebeple tasarruf aracı olarak para, altın veya diğer gayrimenkullere yatırılır.

Dış ticaret açığında süreklilik gözlenmektedir. Paranın değer kaybetmesi sürekli olduğu için, gelir dağılımında dengesizlik ve sosyal huzursuzlukları da beraberinde getirir.

²¹A. Baki Pirimoğlu, a.g.e., s:117-119.

1.3.3. Sürünen Enflasyon

Bu enflasyon durumunda fiyatlar hissedilmeden, sinsi bir şekilde yükselme gösterir. Tüketiciler fiyat yükselişlerinin ağır baskısı altında kalmazlar. Bazen de hissetmezler. Düşük oranlı ve uzun süreli, yani sürünen enflasyon ortamında para, bütün fonksiyonlarını yerine getirir. Dış ticarete açık verilmesi ve ödemeler bilançosu dengesinin bozulması durumunda görülür. Hiperenflasyondan farklı olarak para arzı ile fiyat artışları arasındaki ilişki, oldukça gevşektir. Sürünen enflasyon durumunda, para arzındaki artış yeterli şart değildir. Eğer paranın dolaşım hızı düşerse, para arzındaki artışlar, fiyatları yükseltmeyecektir. Paranın dolaşım hızı değişmediği halde üretimde artış oluyorsa, para arzındaki artışlarla fiyatlar değil üretim ve istihdam artacaktır. Hatta para arzında bir artış olmadığı halde, paranın dolaşım hızındaki artışa bağlı olarak harcamalar ve enflasyon sürebilir.

1.3.4. Örtülü Enflasyon

Devletin izlediği fiyat politikası sonucu, üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin fiyatlarını, maliyetlerinin altında belirleyip, arzetmesi ve bazı temel maddelerin (ekmek gibi) fiyatlarını, sübvansiyonlarla düşük tutması sebebiyle, gerçekte var olan enflasyonun, saklanması durumunda görülen enflasyon örtülü enflasyondur. Hükümet izlemiş olduğu fiyat politikasını değiştirir ve önlemlerini almazsa, piyasada serbestçe oluşan fiyatlar, yükselme gösterecek ve enflasyon ortaya çıkacaktır. Devletin piyasaya müdahale ederek, bazı temel maddelerin

fiyatlarını, serbest piyasada oluşacak fiyatların altında gerçekleştirmesi ile fiyat seviyesini gösteren endeksler realitede olmasından farklı görülecektir.

Parasal plânda örtülü enflasyonun belirtileri, maliyet yükselişi ve finansman açığıdır. Maliyetleri, fiyatların izlemesini önlemek için, fiyatlar denetlenebilir. Sübvansiyon verilebilir, üretim girdileri, gümrük vergileri azaltılarak ucuzlatılabilir. Kamu kesiminin sağladığı hammadde ve ara malı fiyatları indirilebilir, bazı üretim ve tüketim vergileri hafifletilebilir.

Hükümetlerin bu tür bir uygulamaya siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı giderler. Fakat bu yol ve yöntemlerle, fiyatların yükselmesine uzun bir süre engel olunamaz. Bu önlemler kısa bir dönem için olmakla beraber, özellikle seçim öncesi dönemlerde alınmaktadır. Seçimlerin ardından, biriken enflasyon baskısı sonucu fiyatlar, ani olarak yükselme gösterir.²²

İKİNCİ BÖLÜM

ENFLASYONU ÖNLEMEDE MALİ ARAÇLAR; PARA VE MALİYE POLİTİKASI

Otuz veya kırk yıldan beri tüm dünya ülkeleri, iktisatçılarıyla ekonomik istikrar ve gelişme için büyük çabalar harcamaktadırlar. Bütün bu uğraşılara ve çabalara rağmen, ekonomik hastalıkların tedavisinde kullandıkları olağanüstü ilaç ya da araçların sayısında, yine kırk senedir, ikiye geçmemiştir. Bunlardan biri para politikası, diğeri de maliye politikası'dır.

Bir ekonomide enflasyon ve deflasyon eğilimlerini değiştirmek için genellikle, önce bu iki araç dolaylı şekilde kullanılır. Eğer durum değişmezse dolaylı şekilde kullanılan bu araçların şiddeti biraz daha arttırılır. Yine başarı sağlanamazsa, bu kez araçların doğrudan doğruya kullanılması yoluna başvurulur.²³

2.1. Para Politikası

Para sokaktaki insandan, iktisat politikası yapıcısı hükümet başkanına, sade vatandaştan ilim adamlarına, mütevazi memurdan büyük iş adamına kadar herkesi ilgilendiren sihirli bir kelime, en çok konuşulan bir konudur.²⁴

²²A. Baki Pirimoğlu, a.g.e., s:108-121.

²³Yılmaz Büyükerşen, vd., Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, İktisada Giriş, Fasikül: 2, s:536

²⁴Ahmet Kılıçbay, Türk Ekonomisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, Ankara-1992, s:359

Serbest piyasa ekonomilerinde para politikasının özellikle 1929 ekonomik bunalımından sonra tekrar önem kazanan amaçlarından biri fiyat istikrarını sağlamak olmuştur. Fiyatlar genel düzeyinin sürekli ve süratli değişimler göstermesi, bu değişimler yukarı ve aşağı doğru da olsa pek sevimli olaylar değildir. Ekonomik hayatın dengesini bozacak olan bu değişimler, bir yandan ekonomik etkinliklerin normal akışını değiştirerek ülkenin ekonomik kalkınmasını engellemekte, öte yandan da sosyal grupların gelir dağılımını etkileyerek çözümlü güç problemler oluşturabilmektedir.²⁵

Para politikası, devletin belirlediği iktisadi amaç ve hedeflere ulaşmak için, para arz ve talebinde değişimler yaparak mevcut iktisadi kaynakların optimal ve rasyonel şekilde kullanılmasını sağlamak için alınan kararlar ve bu kararların uygulanmasıdır.²⁶ Günümüzde para ekonomik faaliyetleri yönlendiren unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Para miktarındaki değişmelerin fiyatlar, gelir, üretim ve faiz haddi üzerinde etkileri vardır. Bu ekonomik büyüklükler üzerinde istenilen etkileri yapabilmek için para miktarı ile istenilerek oynanmak sureti ile faydalı sonuçlar alınabilir. Bu imkânı bize para politikası vermektedir. Para politikasının amacı, bir ekonominin ödeme araçları hacmini ekonominin ihtiyaçlarına uygun hale getirmektir. Şu halde, fiyat istikrarı, gelir ve üretim düzeyinin istikrarı ve dış ödemeler dengesinin istikrarını sağlamak para politikasının temel amaçları olmaktadır. Para otoriteleri para hacmi üzerinde etkili olarak, yani

²⁵Hüseyin Karakayalı, a.g.e., s:204

²⁶Besim Üstünel, Makro Ekonomi, Mısırlı Matbaacılık A.Ş., Beşinci Baskı, İstanbul-1990, s:137-138.

para hacmini değiştirerek ekonomik kaynakların tümünün mümkün olduğu kadar tam ve etkin kullanılmasını sağlamaya çalışırlar. Ancak, bu uygulamada çok dikkatli davranılması gereklidir. Çünkü para hacminin genişletilmesi, kullanılmaya hazır ekonomik faktörler varsa, bunların istihdamını sağlayarak ekonomik faaliyetlerin genişlemesine imkân hazırlar. Fakat bu genişleme sürekli olamaz. İstihdam imkânlarının azalması ve diğer dar boğazlarla bir süre sonra enflasyonist baskı ortaya çıkar, fiyatlarda hızla yükselme ve ödemeler bilançosu açığı kendini gösterir. Bu zaman, istikrarı sağlamak için para hacmini daraltıcı önlemler almak gerekecektir. Fakat, tedavül araçlarının daraltılmasının deflasyonist etkisini de unutmamak gerekir. Gereksiz miktarda para daraltılması milli gelir ve istihdam düzeyinde azalmaya, üretimde düşmeye sebep olacaktır. Tüm bu sebeplerle para politikası dikkatle kullanılması gereken bir politikadır.

Bütün bunlara rağmen, dikkatli kullanılan para politikası ekonomilerde vazgeçilmeyecek iktisat politikalarından biridir. Nitekim, para politikası günümüzde tüm ekonomilerde dengeli ve düzenli büyümede kullanılan genel iktisat politikasının çok etkili bir elemanıdır. Bütçe, fiyat ve dış ticaret politikaları ile sıkı bir ilişki içinde kullanılır.

Para politikasını uygulayan organlar hemen hemen tüm ülkelerde aynıdır. Bunlardan birisi merkez bankasıdır. Merkez bankaları kağıt para ihraç etme ayrıcalığına sahiptir ve ekonomide çeşitli fonksiyon-

ları yerine getirmektedir. Bu bankalar para politikasının uygulanmasında yer alabilirler.²⁷

2.1.1. Para Politikasının Amaçları

Para politikasının geleneksel amacı paranın değerini korumak, yani fiyat istikrarını temin etmek, enflasyon ve deflasyonu önlemektir. Klasik teoride paranın iktisadi politikadaki önemi konusunu incelediğimizde klasikler, reel gelir ve gider, nüfus, kaynakların dağılımı, tüketici zevk ve tercihleri, üretici beklentileri ve teknoloji gibi reel varlıklar üzerinde paranın etkisinin olmadığı, yani paranın etkisinin nötr olduğu görüşüne sahiptirler. Para arz ve talebinin, milli gelir üzerinde bir etkisinin olmadığı veya çok az olduğu kabul edilmiştir. Klasikler, paranın ekonomideki rolü sadece bir makinedeki çarkların kolay dönmesi için çarklara sürülen yağ kadar olabilir demektedirler.

1929 iktisadi buhranı ve Keynes'in 1936'da yazdığı Genel Teori'den sonra, para arzındaki bir değişimin faiz oranını değiştireceği, faizin de yatırımların maliyetine etki edeceği ortaya atılmıştır.

Daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nda, savaş harcamalarını karşılamak amacıyla faiz oranlarının yükselmesini önlemek ve tam istihdamı temin için para arzı ve talebi kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. İktisadi büyüme, ödemeler dengesini sağlama politikaları da para

²⁷Tezer Öçal, İktisat, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara-1990, s:497-498.

politikasının amaçları arasına girmiştir. Para politikasının amaçlarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

- i. Tam İstihdam
- ii. Fiyat İstikrarı
- iii. İktisadi Büyüme
- iv. Ödemeler Dengesini Sağlama

2.1.1.1. Tam İstihdam

Ekonomi politikasında tam istihdamın amaç olarak belirlenmesi 1929 Dünya ekonomik krizine kadar uzanmaktadır. Tam istihdam tüm üretim faktörleri için amaçlanmakla birlikte, asıl üzerinde durulan, emek faktörünün tam istihdamıdır. Emek piyasasının istihdam durumu, ekonomideki tüm üretim faktörlerini istihdam düzeyinin değerlendirilmesi için temel oluşturur. Para politikası uygulaması açısından tam istihdam amaı, konjonktürel işsizliğin önlenmesini, yapısal, mevsimlik ve arızı işsizlik türlerinin giderilmesini ya da ortadan kaldırılmasını da içerir. Ancak, tam istihdamın ölçülmesinde, arızı ve mevsimlik işsizliğin tamamen ortadan kaldırılmasının zorluğu sebebiyle kabul edilebilir, bir minimum işsizlik oranını, tam istihdam sayılmaktadır. Gelişmiş bir ekonomide ortalama %3 oranındaki işsizlik normal kabul edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu oranın %5 olması normal karşılanabilir. O halde bu ülkeler, ilgili oranlara ulaştıklarında, tam istihdama da ulaşmış sayılabilir.

2.1.1.2. Fiyat İstikrarı

Fiyat istikrarı amacına, para değerinin korunması amacı da diyebiliriz. Para değerinin istikrarından, öncelikle paranın iç değeri anlaşılmalıdır. Bilindiği gibi fiyatlar genel düzeyinin yıllık ortalama artış hızı enflasyon oranını verir. Ancak daha gerçekçi bir yaklaşımla, enflasyon oranının %1-2 oranında tutulduğu bir ekonomide de fiyat istikrarının olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Bu orandaki fiyat artışı, istihdamda ve büyüyen bir ekonomide olağan karşılanabilir. Gelişmekte olan ülkelerde %5 fiyat artışı normal karşılanabilir. Enflasyon oranının normal kabul edilen bu oranların üzerine çıkması, özellikle parasal servet biriktirme işlevinin sarsılmasına sebep olabilir. Özellikle paradan kaçış olgusu, tasarruf oranını genellikle olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca enflasyonun geliri yeniden dağıtıcı etkisini de unutmamak gerekir. Yani enflasyon sabit gelirliler aleyhine bir durum oluşturur.

Bunun yanında, serbest piyasa sisteminin işlerliğinin sürdürülebilmesi için fiyat mekanizmasının enflasyonun bozucu etkilerinden korunması gerekir. Bu sağlanmadığında, kaynakların etkili ve verimli bir şekilde dağılımı gerçekleştirilemez.

Öte yandan genişletici para politikaları sonucu hasıl olan enflasyon ve parasal sistemin bozulması ve buna bağlı olarak alınacak yanlış kararlar ve yanlış beklentiler stagflasyonun en önemli sebebidir.

2.1.1.3. İktisadi Büyüme

Ekonomi politikasının amaçlarından biri büyüme, 2. Dünya Savaşından sonra önem kazanmıştır. Daha önceki dönemlerde büyüme, konjunktür olgusundan ayrı olarak düşünülüyor ve kısa dönemli ekonomik dalgalanmaların hafifletilmesi daha önemli bulunuyordu. 2.Dünya Savaşından sonra uzun süreli ekonomik gelişme sorunu da ekonomi politikasının amaçlarından biri olmuştur.

Enflasyoncu politikalarla kısa dönemde ekonomik büyüme sağlanabilir. Ancak uzun dönemde, ekonomik büyümenin parasal gelişmelerle gerçekleştirilmesi desteklenebilir bir politika değildir. O halde para politikasının amacı, ekonomik gelişmeyi destekleyici olmalıdır. Ancak hangi büyüme oranının para politikasıyla destekleneceği konusu belirsizdir ve parasal taban politikasının en zor alanlarından birisi de bu konudur.

Büyüme amacı gelişmekte olan ülkelerde kalkınma amacıyla birlikte ele alınmaktadır. Büyüme ve kalkınma hızları aslında kişi başına reel artış oranı olarak belirlendiği için aynı ekonomik değişkenlerle ölçülür. Ancak kalkınma anlam olarak daha geniştir ve ekonomik yapı değişikliğini de içerir.

2.1.1.4. Ödemeler Bilançosu Dengesi

Ödemeler bilançosu dengesi kavramı açık bir kavram değildir. Para politikası uygulaması açısından ödemeler bilançosunun dengeli olması amacını, ödemeler bilançosunun iyileştirilmesi şeklinde anlayabiliriz.

Bilindiği gibi ödemeler bilançosu, genellikle belli bir zaman döneminde (bir yıl) iç ve dış ekonomik birimler arasındaki ödemelerin rakamsal durumunu gösteren bir bilançodur. Bilançonun aktifinde ödeme girdileri, pasifinde ise diğer ülkelere yapılan ödemeler yer alır.

Para politikasının ödemeler bilançosu dengesini sağlayıp sağlayamayacağı noktası önemlidir. Bu dengenin sağlanması incelenirken, kabul edilen döviz kuru sistemiyle birlikte ele alınması zorunludur. Eğer sabit döviz kuru sisteminde para politikası ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasını destekleyebiliyorsa problem yoktur. Bu sağlanmadığında, dengeyi sağlamak için esnek döviz kuru sistemi önerilmektedir. Esnek döviz kuru sisteminde yabancı paraların fiyatı dalgalanmaya bırakılır. Paraların fiyatındaki değişimlerle ödemeler bilançosu dengesi sağlanmaya çalışılır. Ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasında bir diğer yol da döviz kontrollerine gidilmesidir. Yani hükümetin getirdiği düzenlemelerle dış ödemeler sınırlı tutulmakta ve bu yolla denge oluşturulmaktadır.²⁸

2.1.2. Para Politikası Amaçlarının Birbirleriyle Çatışması

Para politikası amaçları her zaman birbirleri ile uyumsuz. Tam istihdamın sağlanması amacı ile fiyat istikrarı hedefi, fiyat istikrarı ile iktisadi büyüme hedefleri, tam istihdam ile ödemeler dengesinin sağlanması amaçları daima birbirleriyle uyum halinde değildir. Para organları bu uyumsuzlukların her ekonomiye göre, birbirleriyle

²⁸M. İlker Parasız, a.g.e., s:1-4

uyumunu sağlayan veya birinin diğerlerine tercih edilmesini gerektiren politikaları seğer.

Ekonomide işsizlik varsa, işsizliği azaltmak için alınan tedbirler fiyatların yükselmesini teşvik eder. Çünkü ekonomide maliyet enflasyonu varsa, noksan kapasite yoktur ve ücretler yüksektir. İşsizliği gidermek için alınan para politikası tedbirleri, talebi daha da arttıracak için, hem ücretleri hem de diğer faktör fiyatlarını yükseltir. Dolayısı ile enflasyon biraz daha yükselir. Aynı şekilde tam istihdamın sağlanabilmesi için de fiyatların yükseltilmesi, yani fiyat istikrarından vazgeçilmesi durumu ile de karşılaşılır. Bu durum fiyat istikrarı ile tam istihdamın aynı anda gerçekleşmesinin zorluğunu gösterir.

Fiyat istikrarı ve iktisadi büyüme amaçları arasında uyumsuzluk olduğu görülmektedir. Fakat ılımlı bir enflasyon oranında iktisadi büyümenin hızlandığı görülmüştür.

Para politikası amaçları arasındaki çatışmada, araçların da rolü büyüktür. Amaçlar arasındaki çatışma ve çelişkiler kullanılan araçlarla hafifletilir. Amaçların çatışması halinde döviz kuru politikası, faiz ve para arzı politikaları birbirlerine bağımlıdır. Ancak para arzını, döviz kurunu ve faiz oranlarını birlikte kontrol edip, ekonomiyi istikrara kavuşturmak oldukça zordur. Meselâ, fiyat istikrarı politikası, ödemeler dengesini destekleyici mahiyettedir.

Amaçlar arasındaki bu çatışma ve çelişkiler gözönüne alınarak, kaynakların optimal kullanılmasını temin edecek şekilde, amaçların gerçekleşmesine yönelik kombinasyonlar arasında seçim yapmak gerekir. Ancak bu yolla kaynak israfından kaçınılır.

2.1.3. Para Politikasının Araçları

Para politikasını, ekonomik faaliyet hacminin ve fiyatlar genel seviyesinin kontrol edilebilmesi için, para stokunun arttırılması veya azaltılması biçiminde tanımladığımızda, bu politikanın uygulanabilmesi için gerekli olan araçların da aynı amaca hizmet etmesi gerekir. Buna göre para politikasının araçları, para stokunu arttırmaya ve azaltmaya hizmet eden araçlar olacaktır. Yani para politikası araçları, para stokunu kontrol etmeye yönelik araçlar olmaktadır. Bazı önemsiz sayılabilecek farkların olmadığı kabul edildiğinde, tüm iktisat ekolleri, para stokunda meydana gelen değişmelerin, özellikle ekonomik istikrarın sağlanması açısından önemli bir husus olduğunu vurgularlar. Bugün para stokunda meydana gelen değişmelerin, ekonomide önemli sonuçların doğmasına yol açtığı, geniş ölçüde kabul edilmektedir. Klasik iktisat sisteminde, para arzında meydana gelen değişmeler, ancak ekonomideki parasal değişkenleri etkileyebilmekte ve reel değişkenlerde bir değişikliğe yol açmamaktadır. Yani klasik sistemde paranın nötr olduğu kabul edilir. Keynesyen sistemde, özellikle ekonomi eksik istihdam şartları altında bulunduğu anda, para; istihdam, üretim, reel gelir gibi reel değişkenleri de etkileyebilmekte, kısaca para ekonomide reel sonuçlar doğurabilmektedir. Monetarist olarak bilinen iktisadi görüşe göre ise, ekonomideki mevcut bütün

istikrarsızlıkların temelinde parasal faktörleri aramak yerinde olur.

O kadar ki, ekonomide gözlenen önemli bir resesyonun sebebi para arzındaki reel daralmanın sonucu olduğu gibi, enflasyonist fiyat artışlarının sebebi de, para arzındaki hızlı ve düzensiz artışlardır. Bu iktisatçılara göre üretim, istihdam ve fiyatlar genel düzeyindeki değişmelerin en önemli kaynağı, para stokundaki değişmeler olmaktadır. Para stoğunun değişmesinde kullanılan para politikası araçları şunlardır.

2.1.3.1. Açık Piyasa İşlemleri

Açık piyasa işlemleri 19.yüzyılda ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde ve İngiltere'de uygulanmıştır. Bununla birlikte bir para politikası aracı olarak, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişme göstermiştir. Savaşta artan devlet giderlerinin büyük ölçüde tahvil ihracıyla finansmanı, Bank of England (İngiltere Bankası) ve Federal Reserve (ABD Merkez Bankası Sistemi) bankalarının devlet tahvili portföylerinin artmasına sebep olmuş ve sonuçta, açık piyasa işlemleri para politikası aracı olarak gelişmiştir.²⁹ Açık piyasa işlemleri, günümüzde para politikasının şartlara en iyi uyan, esnek ve en önemli aracıdır. Diğer bir deyimle, parasal göstergelerin gerektirdiği şekilde, etki alanı açısından dar veya geniş, zaman açısından da sürekli veya aralıklı olarak kullanılabilir.

²⁹A. Baki Pirimoğlu, a.g.e., s:34.

Açık piyasa işlemleri denildiği zaman, merkez bankasının piyasada döviz, altın ve tahvil (sabit faizli kıymetli evrak) gibi aktifleri alıp satması anlaşılır. Bu açıdan açık piyasa işlemleri, birinci dereceden aktiflerin seviyesinin değiştirilmesini hedefleyen tedbirlerin tümüdür. Ancak bugün açık piyasa işlemleri kavramı, merkez bankasının hazine bonusu, devlet tahvili, özel sektöre ait bazı tahvil ve senetleri alıp satması ile sınırlandırılmaktadır. Bununla beraber değişik ülkelerdeki merkez bankalarının açık piyasa işlemlerini yürütmedeki yetkileri çok çeşitlidir. Örneğin, mali araçların poliçelerini ve ticari senetlerini satın alma yetkisine sahip merkez bankaları (Bolivya, Norveç gibi) olduğu gibi hazine bonoları dışında, tüm bonolar üzerinde işlem yapma yetkisine sahip merkez bankalarına (Japonya, Danimarka gibi) da rastlanmaktadır.³⁰

Açık piyasa işlemlerinin uygulandığı ülkelerde, çoğu kez merkez bankasının devlet tahvillerinden alacağı miktarın toplamı, satın almanın ne şekilde geçerli sayılacağı, tahvillerin satın alınma süresi gibi hususlar, kanunlarla belirlenmektedir. Merkez bankasının elinde tutacağı devlet tahvilleri üzerindeki limitler, ister piyasadan alınmış olsun isterse doğrudan hükümetten alınmış olsun, toplamaları şartlara bağlanmakta veya merkez bankasının sermayesi ile belirli bir oran gözetilmekte ya da merkez bankasının vadesiz yükümlülükleriyle ilişkilendirilmektedir.

³⁰A. Baki Pirimoğlu, a.g.e., s:35.

Açık piyasa işlemleri, oldukça geniş bir uygulama alanına sahip bulunmaktadır. Örneğin, genel olarak açık piyasa işlemleri kısa vadeli senetlerin alınıp satılmasıyla para piyasası üzerinde yürütülebileceği gibi, tahvil alınıp satılması yolu ile sermaye piyasasında da gerçekleştirilebilir. Ancak günümüzde açık piyasa işlemlerinin, her iki piyasada birden gerçekleştirildiği görülmektedir.

Merkez bankasının tahvil alıp satmasının iki önemli sonucu vardır. Bunlardan birincisi, dolaşımdaki banknot miktarını azaltıp çoğaltmasıdır. İkinci önemli sonuç ise, faiz oranları üzerinde oluşturacağı etkidir. Merkez bankası portföyünde bulunan tahvilleri sattıkça, dolaşıma çıkarmış olduğu banknotların, bir bölümünü geri çekmektedir. Aksine söz konusu tahvilleri satın almaya başladığı zaman, dolaşıma ilave banknot çıkarmış olmaktadır. Merkez bankası bu suretle baz para üzerinde etkili olma yeteneğine sahip olurken, açık piyasa işlemleriyle bizzat baz parayı değiştirmeyi amaçlıyorsa buna hücumu yönelik açık piyasa işlemleri (offensive open-market operations) denmektedir. Şayet merkez bankası baz parada, diğer faktörlerin etkisiyle meydana gelen (veya gelebilecek olan) değişimleri dengelemeyi ya da önlemeyi hedef alarak, açık piyasa işlemlerine girişirse, buna da savunmaya yönelik açık piyasa işlemleri (defensive open-market operations) adı verilmektedir.

Açık piyasa işlemlerinin açıkladığımız basit mekanizmayı direkt olarak çalıştırarak, baz para ve para stoku üzerinde kontrol gücü sağlaması oldukça güçtür. Zira, merkez bankasının piyasadan tahvil satın almak suretiyle dolaşıma çıkarttığı para, direkt olarak ya da bir

kaç elden sonra bankacılık sistemine yönelecektir. Bu sayede kaynakları artan ticari bankaların kredi için kullanacakları fonları artmış olacağından, faiz oranlarının düşmesi beklenir. Düşen faiz oranları karşısında artan kredi talebi sebebiyle ticari bankalar fonlarını merkez bankasında tutmak yerine kredi taleplerini karşılamaya yönelteceklerdir. Böylece faiz oranları düşerken hem kredi hacmi, hem de para stoku genişlemiş olacaktır.

Merkez bankası portföyünde bulunan tahvilleri piyasada satmaya başladığında, bu işlemler banka kaynaklarını azaltacağından, ticari bankalar merkez bankasından reeskont yolu ile ek kaynak sağlamaya yönelebilecektir. Bu da dolaşıma tekrar para çıkarmak anlamına geldiğinden, merkez bankasının tahvil satımına başlayarak giriştiği açık piyasa işlemiyle dolaşımdan para çekmesi etkisiz kalabilecektir. Fakat, merkez bankasının tahvil satımı ile dolaşımdan para çekmesi ticari banka kaynaklarını azaltmak suretiyle faiz oranlarını yükseltmişse, kredi talebi azalacağından bankalar, merkez bankasına reeskonta gelmeyeceklerdir. Merkez bankasının piyasada tahvil satması, faiz oranlarını yükseltirken, kredi hacmini ve para stokunu daraltmaktadır. Böylece açık piyasa işlemlerinin para stoku üzerinde oluşturacağı etki, söz konusu işlemlerin faiz oranlarını değiştirip değiştirmeyeceğine bağlı olmaktadır.

Açık piyasa işlemleri sermaye piyasasında tahvil fiyatlarını değiştirerek de, faiz oranları üzerinde etkili olabilmektedir. Merkez bankasının piyasaya tahvil alıcısı olarak girmesi, tahvil talebinin artmasına ve fiyatının yükselmesine sebep olur. Bir tahvilin fiyatı ile

faiz oranı arasında, ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Genellikle işleyişi çok güç kavranan bu mekanzimayı basit bir örnekle açıklamaya çalışalım. Nominal değeri 10.000TL. olan %60 faizli bir tahvilin borsa değeri de 10.000TL. ise, tahvil gerçekten %60 faiz getiriyor demektir. Merkez bankasının piyasaya alıcı olarak girmesi ile tahvil fiyatları artacağından bu tahvilin değerinin borsada 12.000TL'ye çıktığını kabul edelim. Bu tahvili 12.000TL'ye alan kimse yılda 6.000TL. faiz alacak ve yatırdığı paraya göre %50 faiz elde etmiş olacaktır. Görüldüğü gibi tahvilin borsa değerinin 10.000TL'den 12.000TL'ye çıkması, faiz oranının %60'dan %50'ye düşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu duruma göre merkez bankasının piyasadaki tahvil satın alması, bir yandan dolaşımdaki parayı (baz parayı) arttırırken, diğer yandan da uzun vadeli fon piyasasında faiz oranlarını düşürücü etki oluşturacaktır. Piyasada, faiz oranları simultane olarak azalıp çoğaldığından, faiz oranlarındaki düşüş, sadece merkez bankasının satın aldığı tahviller için geçerli olmayacak, uzun vadeli diğer kredilere de yansımaya olacaktır. İşte açık piyasa işlemlerinin, reeskont oranları işlemleriyle doğrudan erişilemeyen uzun vadeli fonlar piyasasında, hemen etki oluşturması en önemli özelliklerindedir.

Açık piyasa işlemlerinin para otoritelerine bir politika aracı olarak, oldukça büyük avantajlar sağladığı görülmektedir. Zira açık piyasa işlemleri politikasının denetimi, doğrudan merkez bankasının kontrolünde olup, hem zamanlama, hem de içerik açısından oldukça esnek bir yapı göstermektedir. Fakat açık piyasa işlemlerinin

yukarıdaki fonksiyonlarını tam olarak yerine getirebilmesi, herşeyden önce para ve sermaye piyasalarının etkin bir şekilde çalışmasını gerektirmektedir. Bu yüzden, iyi organize edilmiş para ve sermaye piyasalarına sahip olmayan gelişmekte olan ülkeler açısından, açık piyasa işlemleri uygun bir araç olarak kabul edilememektedir.

2.1.3.2. Reeskont Oranı

Reeskont oranları para politikasının en eski araçlarından biridir. Merkez Bankası reeskont oranlarını tesbit etmek suretiyle bankaların rezervleri ve dolayısıyla kaydi para oluşturma güçlerini etkileyebilmektedir. Merkez Bankası, reeskont oranlarını tesbit ederek genel faiz oranları üzerinde önemli ölçüde etkili olabilmektedir. Zira ticari bankalar açısından reeskont oranı, merkez bankasından fon sağlamanın maliyetini oluşturmaktadır.

Reeskont işlemi esas olarak tekrar iskonto anlamına gelmektedir. Reeskont, bir ticari bankanın portföyünde bulunan iskonto edilmiş senetlerin, merkez bankasında tekrar iskontoya tabi tutulması ve bunun sonucunda söz konusu ticari bankanın, merkez bankası kaynaklarından yeni fon temin etmesi işlemidir. Örneğin ekonomide kredi ihtiyacının arttığını düşünelim. Böyle bir durumda özel kesimin kredi talebinde bir artma söz konusu olacaktır. Bu yüzden ticari bankaların ellerinde bulunan, iskonto edilmiş senet miktarı artış gösterecektir. Bankalar açtıkları kredileri, aktiflerindeki nakitle sınırlı tutmak zorunda olmadıklarından, ellerindeki özel kesim senetlerini

merkez bankasına devrederek, kendilerine yeni kredi açmak imkânları sağlayan fon temin edebilirler.

Merkez bankasının reeskont oranını düşürmesi veya yükseltmesi ticari bankaların reeskonta senet getirmeleri üzerinde etkili olacaktır. Çünkü reeskont oranı genellikle ticari bankaların senetlere uyguladığı iskonto oranının, altında kalmakta ve söz konusu iki oran arasındaki bu olumlu fark, ticari bankanın kazancını oluşturmaktadır. Bu yüzden reeskont oranının yükselmesi, ticari bankaların merkez bankasından ödünç alma eğilimlerini azaltırken, aksi durumda, yeni reeskont oranının düşürülmesi durumunda, ticari bankaların merkez bankasından ödünç alma eğilimlerini arttırır. Görüldüğü gibi merkez bankası reeskont oranları üzerinde gerekli ayarlamalarla ticari bankaların rezervlerini ve baz parayı etkileyebilmekte, dolayısıyla para arzı üzerinde bir kontrol gücü kazanmaktadır.

Para stokunda da bir genişletilme hedeflendiği zaman, merkez bankası uyguladığı reeskont oranını düşürecektir. Böylece ticari bankalar merkez bankasından borçlanma konusunda teşvik edilmiş olur. Ticari bankaların merkez bankasından borçlanmaları demek, baz paranın unsurları arasında yer alan, merkez bankasının yurt içi aktiflerinin artması anlamına geleceğinden, baz para ve dolayısıyla para stoku artmış olur. Tersi bir durumda para arzı daraltılmak istendiğinde merkez bankası reeskont oranını yükseltir. Reeskont oranının yükselmesi, ticari bankaların merkez bankasından borçlanmaları üzerinde caydırıcı bir etki oluşturacağından borçlanma azalacak, bu da merkez bankasının yurt içi aktiflerinin daralmasına

sebepl olacaktır. Byolece baz para ve para stoku daraltılmış olur. Bu şekliyle oldukça elverişli bir araç olarak anlaşılan reeskont oranı, enflasyonist talep fazlasını elimine etmek için ve diğer amaçlarla kullanılabilir.

Merkez Bankası, diğer bankaların kendisine “tekrar iskonto” ettirmek için getirdiği ticari senetleri kırıırken taleplerini azaltmak yoluna gidebilir. Enflasyon devresinde yrrlge konacak böyle bir tedbir, bazen bankaların ve tüccarın kredi taleplerini azaltmalarına gerçekten sebep olabilir. Fakat enflasyonun devamlı ve şiddetli olması halinde bu tedbirin başarılı olma ihtimali çok zayıflayacaktır. Çünkü fiyatların gittikçe yükseldiğini gören iş adamları, ödeyecekleri faizler yükselse bile, işlerini genişletmek için her gün biraz daha fazla kredi talep etmekte tereddüt göstermeyebilirler.³¹ Reeskont oranında merkez bankasınca yapılan bir artış, bankalar tarafından merkez bankasının gelecekte daha da sıkı bir para politikası izleyeceği şeklinde yorumlanırsa, bankalar reeskont oranları henüz daha fazla yükselmeden, merkez bankasından daha çok borçlanmaya yönelebilirler. Merkez bankası bu talepleri engelleyemediği takdirde, elde edilen sonuç para otoritelerinin istediğinin tam tersi yönde olacaktır. Diğer taraftan bankacılık kesiminin merkez bankasının dışındaki çeşitli kaynaklardan (rneğin, milletlerarası piyasalardan) borçlanma imknlarına sahip olması durumunda, reeskont oranındaki bir artış bankaları söz konusu diğer kaynaklara baş vurmaya

³¹Besim stnel, a.g.e., s:142

yöneltebilir ve dolayısıyla baz para gerçekleştirilmesi düşünülen değişim başarısız olur.

Reeskont oranının politika aracı olarak kullanılmasında, bu etkisiz kalışına rağmen, ekonomide psikolojik etkiler meydana getirmesi ve halkın beklentilerini değiştirmesi sebebi ile bir anlamda etkinlik kurulabilir. Reeskont oranlarında yapılan değişim, merkez bankasının cari konjonktür konusunda taşıdığı yargıyı göstermektedir ve alınacak tedbirlerin habercisidir. Yani merkez bankasının reeskont oranlarını yükseltmesi durumunda ekonomide sıkı bir para politikasını izlemek istediği, reeskont politikasının izlenmek istendiği biçiminde yorum yapılabilecektir.

Gelişmekte olan ülkelerde, merkez bankaları cari reeskont oranı üzerinden, bankalardan gelen tüm reeskont taleplerini karşılamak yerine, bireysel borçlanmalar ve genel olarak her bir banka için reeskont limitleri belirlemektedir. Böylece reeskont oranları değiştirilerek, reeskont kredisinin miktarı etkileneceğine, merkez bankası doğrudan söz konusu limitleri değiştirerek, baz para üzerinde daha dolaysız bir denetim imkânına kavuşmaktadır. Zira reeskont oranı değişiminin, parasal taban (baz para) üzerinde doğuracağı etki ile limit değişiminin doğuracağı etki, aynı olmaktadır. Yani reeskont limitlerindeki artış baz parayı arttırırken limitlerdeki düşüş baz parayı azaltmaktadır.

2.1.3.3. Zorunlu Karşılık Oranı

Para politikasının merkez bankasınca düzenlenmesinin bir yolu da, bankaların kaynaklarını azaltıp-çoğaltacak önlemler alınmasıdır. Bankaların kredi imkânları önemli ölçüde dış kaynaklara dayanmaktadır. Ticari bankalar, başta mevduatlar olmak üzere girdikleri taahhütleri karşılayabilmek amacı ile kasalarında ihtiyat bulundururlar. Bankaların ihtiyat olarak tuttıkları hareketsiz paranın miktarı ve oranı, ekonominin içinde bulunduğu şartlara göre değişebilir. Örneğin, ülkede kaydi para transferleri yoğun olarak gerçekleştiriliyorsa, ödemeler bu yolla yapılacağından bankacılık sistemi dışına sızan para az olacak ve bankalar ihtiyat olarak fazla para bulundurma gereğini duymayacaklardır. Buna karşılık ülkede çek kullanma alışkanlığı yerleşmemişse veya ülke ekonomisi bunalım içindeyse ya da bankacılık sistemine yönelik bir panik söz konusuysa, bankalardan mevduatlarını çekenler çoğalacağı için, bankaların ellerinde fazla ihtiyat tutmaları gereklidir. Fakat ticari bankaların ihtiyat olarak ellerinde fazla fon bulundurmaları, kârlılık açısından olumsuzdur. Diğer taraftan bankaların ellerinde yetersiz miktarda ihtiyat bulundurmaları, yani ihtiyat oranının düşük olması da, bankacılık sistemine olan güvenin sarsılması açısından olumsuzdur. Nitekim zorunlu karşılık uygulamasının temelinde yatan faktör bu olmuştur. Bankaların iflasa sürüklenmesini ve halkın bu yüzden uğrayacağı zararları önleyebilmek için, ihtiyat oranları uygulamaya konmuş ve uygulamanın tüm bankalar için aynı esaslara bağlanması uygun görülmüştür. Doğal olarak bunu gerçekleştirebilmek, yani tüm

bankaları kazançtan vazgeçirerek, bu tür bir yükümlülük altına sokabilmek, ancak kanunlarla mümkün olabilecektir. Ülkemizde bankalar 1211 sayılı T.C. Merkez Bankası Kanunu'na göre kendilerine yatırılan mevduatlar için zorunlu karşılık (mevduat munzam karşılığı) ayırmak ve bunu T.C. Merkez Bankasına yatırmakla yükümlüdürler. Söz konusu kanunun 40. maddesinde; “Bankalar, munzam karşılık tesis etmekle mükelleftirler” denilmek suretiyle bankaların kendilerine yatırılan mevduatları, tümüyle kredi işlemlerinde kullanamayacakları, bunların bir bölümünü T.C. Merkez Bankasına yatırmak zorunda oldukları, hükme bağlanmaktadır.

Zorunlu karşılık oranı, para otoritelerinin doğrudan kontrolü altında olan bir değişkendir. Para otoritelerince mevduatın türüne (resmi mevduat, ticari mevduat, bankalar arası mevduat, tasarruf mevduatı gibi) ve vadesine (vadeli mevduat, vadesiz mevduat gibi) göre farklı zorunlu karşılık oranları tesbit edilmesine uygulamada sık sık rastlanmaktadır.

Merkez bankası, bankaların mevduatları için tutmak zorunda oldukları ihtiyatları belirleyen zorunlu karşılık oranını değiştirerek, bankaların ellerindeki aşırı rezervleri etkiler ve bu yolla baz parayı ve para stokunu kontrol edebilir. Ancak diğer kontrol araçlarından farklı olarak zorunlu karşılık oranında, gerçekleştirilen para çarpanının değerini değiştirmek suretiyle de para stoku üzerinde etkili olabilecektir.

Para arzı arttırılmak istendiğinde, merkez bankası zorunlu karşılık oranlarını düşürür. Zorunlu karşılık oranlarındaki bu düşüş, para çarpanının değerini yükseltir ve para stoku artar. Ayrıca zorunlu karşılık oranının düşürülmesi, bankaların rezerv fazlasını arttırmak suretiyle baz parayı da yükseltecek, baz parada meydana gelen bu artış, para çarpanının değerindeki yükselme sebebiyle, para stokuna katlanarak yansiyacak ve para stokundaki artış bu yüzden daha fazla olacaktır.

Aksine merkez bankası para arzındaki bir daralmayı hedefliyorsa, zorunlu karşılık oranlarını yükseltecektir. Böylece bir yandan para çarpanının değeri düşerken, bankaların rezerv fazlası da azalacak ve para stoku daralacaktır.

Merkez bankası zorunlu karşılık oranlarını değiştirmek suretiyle bankaların kaydi para oluşturma güçlerini de etkileyebilir. Bir ekonomide ticari banka sisteminin kendisine yatırılan mevduatlar sebebiyle, tâbi olduğu zorunlu karşılık oranı %100'den küçükse, bankacılık sisteminin mevduatlarını, karşılık oranının bir çarpımı kadar genişletebileceği kabul edilir. Buna göre, bankaların ellerinde atıl rezerv bulundurmadıkları, bankacılık sisteminden zorunlu karşılıklar dışında nakit sızıntısı olmadığı ve tüm mevduatın aynı zorunlu karşılık oranına konu olduğu gibi basitleştirici varsayımlar altında, bankacılık sisteminin oluşturabileceği mevduatın sınırı (D), kendisine yatırılan ilk mevduatın (D_1) zorunlu karşılık oranının (r) tersi ile çarpımı sonucu bulunacaktır.

Yani;

$$D = \frac{1}{r} D_1$$

olacaktır. Bu durumda zorunlu karşılık oranları yükseldiğinde, kaydi para miktarı azalacak, buna karşılık zorunlu karşılık oranı düşürüldüğünde kaydi para miktarı artacaktır.

Zorunlu karşılık oranı para politikasının uygulanmasında merkez bankasının elindeki etkin bir araç olmaktadır. Zira zorunlu karşılık oranlarında gerçekleştirilen bir değişiklik, bu yönde tüm bankacılık sistemini etkilemektedir. Ancak hemen zorunlu karşılık oranı uygulaması bu açıdan önemli bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, likidite sıkıntısı çeken bankalar için zorunlu karşılık oranının yükseltilmesi, onları daha güç duruma sokabilmektedir. Ayrıca mali sistem içerisinde yer alan ve karşılık ayırma yükümlülüğü bulunmayan, banka dışı mali araçların, zorunlu karşılık oranının yükseltilmesi karşısında, daha imtiyazlı bir duruma geçmeleri de söz konusu olmaktadır. Zorunlu karşılık oranlarındaki çok küçük bir değişikliğin, para çarpanı yoluyla para stokunda büyük değişikliklere yol açması sebebiyle, esnek bir politika aracı olarak kabul edilmeyecek zorunlu karşılıklar, böyle olmasına rağmen, özellikle açık piyasa işlemlerinin yapılamadığı gelişmekte olan ülkelerde en sık kullanılan ve diğer para politikası araçlarına göre, daha etkin bir parasal kontrol aracı durumundadır.

2.1.3.4. Selektif Kredi Politikası

Kantitatif (nicel) ve kalitatif (nitel) olarak ayırdığımızda, kantitatif (nicel) kredi kontrolü denince, banka kredilerinin sınırlandırılması akla gelmektedir. Banka kredilerinin sınırlandırılmasında Devlet ve Merkez Bankası etkili olur. Bankaların daha ölçülü ve dikkâtlı davranmaları istenir. Devlet doğrudan müdahalede de bulunabilir. Fiyatlar yükselince devlet dağılacak kredilerin limitini belirler, dağılacak kredileri kısıtlar.³²

Kalitatif (nitel) kredi kontrolünün amacı, iktisadi kalkınmayı kolaylaştırmak veya yavaşlatmak için verilecek kredilerin niteliklerini, hedeflerini ve kullanılacakları alanları belirtmektedir. Kalitatif kredi kontrolü, kredi miktarı ile ilgilenmez.³³

Selektif kredi politikasının amacı, ülkede kredi dağılımını Kalkınma Plânı'nın tercihleri paralelinde gerçekleştirmektir.³⁴ Selektif kredi politikası, kredilerin ekonominin hangi üretken kesimlerine öncelik tanınarak verileceğini belirleyen bir uygulamadır. Selektif, kelime anlamı olarak da öncelik sırasını ifade etmektedir. Ekonomik kalkınmaya önemli katkıları olan ve ilk aşamada gelişmesi gereken kesim veya alt kesimlere kredileri öncelikle verilirken, diğer kesimlere sınırlı ölçülerde ve hatta bazılarında belirli bir süre kredi verilmeyebilir. Gelişmesi istenilen sektörlerle düşük faiz ve daha uzun ödemesiz dönemli kredi verilerek bu sektörlerin gelişmesi ve üretim artışı

³² Halil Dirimtekin, vd., Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, "Para ve Banka", s:303

³³ Ali Özgüven, a.g.e.,s:382

³⁴Nur Keyder, "Para, Teori, Politika, Uygulama", 4.Baskı, Ankara-1993, s:85.

özendirilir. Aynı şekilde, gelişmesi istenilen yörelere uygun şartlarla kredi sağlanır. Öncelik verilmeyen sektörlerde faiz yükseltilir, kredi şartları ağırlaştırılır, bu sektörler için kredi talebi kısıtlanır. Daha özlü ifade edecek olursak; selektif kredi politikasında, ekonominin kredi kaynak ve imkânları belirlenen öncelik sırasına göre dağılır ve her üretim kesimi yine önceden belirlenen limitler içerisinde kredi alabilir.

Selektif kredi politikası üretimin yükseltilmesi, ihracatın arttırılması ve az gelişmiş yörelerin gelişmesinin özendirilmesi için geniş ölçüde kullanılmaktadır.³⁵

2.2. Maliye Politikası

Devletin vergi almak, masraf yapmak ve borçlanmak yetki ve imkânlarından yararlanılarak ekonomik hayata yapılan müdahalelere maliye politikası denir. Maliye politikası, genel nitelikte tatbik edilebileceği gibi, özelleştirilmeye, yani sadece bazı faaliyetlere, sektörlere ya da bölgelere yöneltilmeye de son derece elverişlidir. Örneğin soyut olarak bütçenin fazla ya da açık vermesi genel nitelikte, yani para politikası gibi etkiler oluşturur. Fakat ayrıca çeşitli vergi ve masrafları farklı biçimlerde kullanarak bu genel etkiyi özelleştirmek ve istenilen yönlere sevk etmek de mümkündür. Bu özellik maliye politikasını daha geniş içerikli, fakat kullanımında daha büyük bir özen gösterilmesi gereken bir araç haline sokmaktadır. Bunun sebebi, ekonominin bir köşesine yapılan özel nitelikteki bir müdahalenin, fiyat mekanizmasını yani ekonominin işleyiş ahengini bozması

³⁵Tezer Öçal, a.g.e., s:502.

ihtimalidir. Oysa böyle bir ihtimal, toplam talebin kısılması ya da genişletilmesi gibi, genel nitelikteki müdahaleler için söz konusu değildir.

Maliye politikasında vergi ya da masraflar vasıtasıyla harcamalar fiilen daraltılıp genişletilebilmektedir.

Bu üstünlüklerine karşı maliye politikasının yürürlüğe konulmasının güç olması gibi önemli bir sakıncası vardır. Gerçekten maliye politikası çok defa parlamentonun onayının alınmasını ve yürütülmesi için bir örgüt kurulmasını gerektirir. Oysa parlamentolardan yasa çıkarmak ve yeni bir örgüt kurmak hükümetin uzun gayretler sarfetmesiyle mümkündür. Bu durum, hükümetleri maliye politikası takip etmek hususunda isteksizliğe sevkeder. İstenilen yetki alındığı zaman da çok defa geç kalınmış olur.³⁶

Aktivist maliye politikası 1930'lı yıllarda gündeme gelmiştir. Özellikle, büyük depresyonun sebep olduğu şiddetli işsizlik karşısında para politikasının etkisiz kalması sonucu, J.M. Keynes, toplam gelir ve üretimle ilişkili olarak toplam talep ve devlet harcamaları ve vergiler üzerine dikkatleri çekmiştir. Keynesgil ekonominin başarısı 1940'lı yıllardan 1960'lı yıllara kadar sürmüştür. 1960'lı yıllarda monetarizmin çıkış yaptığını ve bu görüşteki iktisatçıların geleneksel klâsik kavramları canlandırdıklarını görüyoruz. Bu görüşteki iktisatçılar kamu harcamalarındaki artışın, ona eşit miktarda özel harcamaların ayağını kaydırıldığını (dışladığını) ileri sürmektedir.

Benzer düşünce vergi indirimleri için de, ileri sürülmüştür. Böylece toplam talebin etkilenmesinde maliye politikasının yetersizliği gündeme getirilmektedir. Bununla beraber bir çok ekonomist, bazı monetaristlerin ileri sürdükleri dışlama etkisi olgusunu kabul etmemekte, bir diğer deyişle maliye politikasının ekonomik istikrarın sağlanmasında toplam talebi etkileyici bir araç olarak görmeye devam etmektedir.³⁷

1980'li yıllarda yaşanan, enflasyon ve işsizliğin birlikte gerçekleşmesi, büyüme hızının yavaşlaması gibi sorunları çözmeye yalnızca maliye veya yalnızca para politikasının ne derecede etkin olduğu tartışması süregelmektedir. Ancak, günümüzde bu tartışmanın tarafları arasındaki kuramsal farklılıklar iyice belirginleşmiştir.

Gerçekten bir ekonomide piyasaların en iyi nasıl çalışacağı ve devletin piyasanın performansını artırıp artıramayacağı problemleri tartışmaların temelini oluşturmakta, devletin aktif, makro ekonomik politikalarla piyasaya müdahale edilmemesi görüşü kuvvetle savunulmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin işleyişinin belirsizlik sebebiyle genellikle tatmin edici olmaktan uzak olduğunu ileri süren Keynesyen Yaklaşım (müdahaleci görüş), devlet politikasının bir ekonomide piyasanın performansını artırabileceğini ifade etmekte, fiyatların esnekliği sebebiyle piyasaların kendiliğinden dengeye geleceğini ileri süren geleneksel yaklaşım (müdahaleci olmayan

³⁶Sadun Aren, İstihdam Para ve İktisadi Politika, Gözden Geçirilmiş 7.Bası, Savaş Yayınları, Ankara-1984, s:232

³⁷Prof.Dr. M.İlker Parasız, Makro Ekonomi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa-1991, s:292.

görüŖ) ise, ekonomiye müdahale edilmemesini, çünkü, piyasadaki dengesizliklerin kaynağının devlet müdahalesinin kendisi olduğunu ifade etmektedir.

Gerçek hayattaki ekonomik olayların ve ilmi gelişmelerin makro ekonomik ilgi alanını değıştirdiğı bir gerçektir. Günümüzde artık maliye ve para politikalarının sınırlılıkları bilinmekte ve makro düzeyde bu politikaların artık kendi başlarına yeterli olamayacakları savunulmaktadır. Bu sebeple, değışik görüşü benimseyen ekonomistlerin bir konuda birleştikleri görölmektedir. O da, ekonomimizin mikro yapısını daha iyi anlamamız gerektiğidir. 1980'lerin önemli problemleri, artık hem mikro hem de makro ekonomik araçları kullanmayı gerektirmektedir.³⁸

2.2.1. Maliye Politikasının Amaçları

Maliye politikası, bir ekonomide temel makro ekonomik amaçlara ulaşmak için kamu harcamaları ve gelirlerinin büyüklük ve bileşiminde yapılması gereken düzenlemelerdir. Bu anlamda yer alan temel makro ekonomik amaçlar, genel olarak, tam istihdamın sağlanması ve korunması, nisbi fiyat istikrarı, yeterli bir kalkınma ve büyüme hızının sağlanması, ödemeler bilançosu dengesinin gerçekleştirilmesi, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi olarak belirtilebilir. Bu amaçlar, her ülkenin ulaşmış olduğı ekonomik ve sosyal gelişme düzeyine ve politikacılar tarafından benimsenen ekonomik ve sosyal amaçlara göre değışebildiğı gibi, aynı ülkenin

farklı dönemlerinde de hedeflenen amaçlarda farklılıklar görülebilmektedir. Bu amaçların her biri birbiri içine girmiş ve karışmış durumdadır. Örneğin, bir ekonomide yeterli bir büyüme hızına ulaşmanın, istikrarlı bir biçimde ve gelir dağılımında adalet bozulmadan gerçekleştirilebilmesi gerekmektedir. Yine günümüzde, bir ekonomide ekonomik istikrarın sağlanması kavramı ile, o ekonomide hem tam istihdamın sağlanması ve korunması, hem de nisbi fiyat istikrarının gerçekleştirilmesi ifade edilmektedir. Ancak, birlikte gerçekleştirilmek istenilen bu amaçlar kendi aralarında her zaman uyum içinde olamamaktadır. Bir ekonomide, bir amacın gerçekleştirilmesinin bazen diğer bir amaca ulaşılmasını önlemekte olduğu bilinmektedir. Örneğin, gelir dağılımının düzeltilmesi konusunda yapılacak girişimler, ekonominin uzun dönemde büyümesini arttıracak bir maliye politikasının uygulanmasını önleyebilmektedir. Bu örnekler bize, maliye politikasının düzenlenmesinde her bir amacın getirdiği sınırlamaların gözönünde bulundurularak, birbiriyle çatışan amaçların beraberce izlenmesinden doğabilecek bozucu etkilerin giderilmesi gerektiğini göstermektedir.³⁹

2.2.1.1. Ekonomide İstikrar Sağlamak

Bir ekonominin istikrara kavuşturulması bahis konusu olduğu zaman başlıca iki hususun bir arada gerçekleştirilmesi istenmektedir. Fiyat istikrarı ve tam istihdam. Bu durum karşısında, maliye politikası

³⁸Beyhan Ataç, Maliye Politikası; Gelişimi, Amaçları ve Uygulama Sorunları, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir-1991, s:20.

³⁹Beyhan Ataç, a.g.e., s:27.

ekonomide istikrarı gerçekleştirebilmek için zaman zaman bazı ekonomik eğilim ve baskılara karşı koyacaktır.⁴⁰

i. Fiyat istikrarı; Günümüz devletlerinin en büyük problemi ve maliye politikasının en önemli amacı dengeli bir fiyat düzeyinin sağlanması ve korunmasıdır. Fiyat istikrarının korunması denilince, bir ekonomide genel fiyat düzeyinde meydana gelen sürekli dalgalanmaların önlenmesi anlaşılmaktadır. Fiyatlar genel düzeyi ya sürekli yükselir ya da sürekli düşer. Birinci durum enflasyon, ikinci durum ise deflasyon olarak isimlendirilir. İşte, fiyat istikrarının korunmasından söz edildiği zaman ifade edilmek istenilen enflasyon ve deflasyonla mücadeledir. Ancak günümüz ekonomilerinin genel fiyat düzeylerinde daha çok yükselme yönünde sürekli değişikliğin olduğu gözlenmektedir. Genel fiyat düzeyindeki sürekli aşağıya doğru olan hareketler bugün yalnızca kuramsal alanda tartışılmaktadır. Günümüzde maliye politikasıyla fiyat istikrarının sağlanması ve korunması amacı, geniş ölçüde enflasyonla mücadele anlamına gelmektedir.

ii. Tam istihdamın sağlanması; Maliye politikası, 1930'lu yıllarda ekonomiye hakim olan işsizlik problemine bağlı olarak, bir ekonomide tam istihdamın gerçekleştirilmesi tartışmalarından kaynaklanmıştır. Günümüz ekonomilerinde de, özellikle gelişmiş ülkelerde, maliye politikasının temel amaçlarından birisi yine tam istihdamın sağlanması ve korunmasıdır. Çünkü, bu amaca ulaşılması

⁴⁰İsmail Türk, Maliye Politikası, S Yayınları, 8. Bası, Ankara-1989, s:19.

halinde bir ekonomide milli gelir düzeyi azalmakta ve ekonomik büyüme hızında düşmeler görülmektedir.

Tam istihdam kavramı ile, geniş anlamda bir ekonomide mevcut tüm üretim faktörlerinin tam olarak kullanılması ifade edilmektedir. Ancak, ekonomik kuramda ve uygulamada, tam istihdam, üretim faktörlerinden emek üzerinden tanımlanmakta ve emek gücünün tam olarak kullanıldığı bir ekonominin tam istihdamda olduğu kabul edilmektedir. Kaynakların tam olarak kullanılması ifade edilirken, hepsinin yüzde yüz kullanılıyor olduğunun anlaşılması gerektiğidir. Dinamik bir ekonomide kaynaklar (emek de dahil) yüzde yüz istihdam edilemez. Buna göre, ekonomistler tam istihdamı hem arızı, hem de yapısal öğeleri gözönünde tutarak, işsizlik oranının normal olduğu bir istihdam düzeyi olarak tanımlarlar. Günümüzde, emek gücünün %94-95 oranında istihdam ediliyor olduğu ekonomide tam istihdamın gerçekleştiği savunulmaktadır.

Bir ekonomide tam istihdamın gerçekleştirilmesi halinde milli gelir düzeyinin maksimum olacağı doğaldır. Bir ekonomide tam istihdama ulaşmak için, eğer, kişiler verimsiz işlerde çalıştırılrsa, tam istihdam boş bir kavram olur. Örneğin, eğer, tam istihdama, çukur kazmak ve sonra bu çukurları doldurmak veya savaş veya savaşa hazırlanmak gibi yıkıcı işlerle uğraşmak yoluyla ulaşılabaksa, bu yalnızca zaman israfı olacaktır. Gerçekten, kişilerin verimli alanlarda istihdam edilmesi sonucunda tam istihdam kavramı anlamlı olmaktadır.

2.2.1.2. İktisadi Kalkınmayı Gerçekleştirmek

Bugün, kalkınma; iktisat politikasının ulaşmak istediği amaçların başında yer almış bulunmaktadır. Maliye politikası, kamu harcamaları, yatırım harcamaları ve gelişme cari harcamaları ile adam başına sabit fiyatlarla isabet eden milli gelirin devamlı arttırılmasında, ekonomik ve sosyal yapının daha iyi, daha güzel ve daha mükemmel doğru değiştirilmesinde, yani iktisadi kalkınmanın gerçekteştirilmesinde önemli rol oynar. Bu harcamaların kalkınmayı sağlayabilmeleri finansman şekilleri ile yakından ilgilidir. Kalkınma ile ilgili harcamaların sağlıklı finansman kaynaklarından beslenmesi gerekir. Bu amaçla, devletin vergi politikasının milli ekonomide toplam tasarruf hacmini arttırıcı yönde kullanılması lâzımdır. Bu sayede, kamu tasarruflarını arttırmak, özel yatırımları teşvik etmek, iktisadi kalkınmadan doğan ve iktisadi kalkınmayı tehlikeye sokabilecek olan yapısal dengesizliklere karşı koymak mümkün olur. Devlet, borçlanmak suretiyle ekonomideki atıl tasarrufları harekete geçirecek, ekonominin toplam yatırım hacmini arttırır. Böylece ekonomide milli gelir ve istihdam seviyesi yükselir. Bu iktisadi kalkınma demektir. Bu süreç devamlı bir hale gelince, iktisadi kalkınma da devamlı bir nitelik kazanır.

2.2.1.3. Ekonomide Servet Dağılımı ve Yaşama Düzeylerini İyileştirmek

Kapitalist sistem, özel girişim ve mülkiyete dayanır. Şahıslar bu sistemde servet ve gelirlerinin büyük bir kısmını daha hayatta iken diledikleri kimselere devredebilirler. Veraset insanları kazanılmadık servet ve gelire kavuşturur. Servet ve gelirin kişiler arasında eşit dağılmayışı yaşama düzeyinde farkların doğumuna sebep olur. Servet ve gelir dağılımı ne derecede dengesiz olursa, kişiler arasında huzursuzluk o derecede artar ve sosyal barış bozulur. Halbuki, sosyal barış, refah devletini gerçekleştirme ve kalkınmayı herhangi bir engel ve gerginlikle karşılaştırmadan yürütebilmenin temel şartıdır. Servet ve gelir dağılımının, onun için, sadece bir paylaşım problemi olarak bakmamalıdır. Toplumda herkesce kabul edilen bir servet ve gelir dağılımı paylaşımından daha çok bir üretim, refah ve toplumsal barış problemidir. İşte bu sektörler arası servet ve gelir dağılımını iyileştirmeyi bir amaç olarak kabul etmişlerdir.

Servet, gelir dağılımını ve kişiler arasında yaşama düzeylerini daha iyi hale getirebilmek için maliye politikasının elinde büyük imkânlar vardır. Veraset vergileri dik artan oranlı vergiler haline getirilebilir; bu verginin istisna ve muaflık hadleri yüksek tutulmayabilir; harcama vergileri derecendirilebilir ve bu vergilerin yapısına artan oranlılık sokulabilir; gelir vergileri artan oranlı vergiler oldukları için gelir ve servet dağılımındaki eşitsizliklerin artmasına engel olabilirler. Kamu harcamaları bu harcamaların finansmanına katılan şahıslarla, bu harcamalardan yararlananlar aynı kişiler olmadıkları için gelir, servet

ve yaşama düzeyindeki farkların azalmasına imkân hazırlayabilirler. Zaten zamanımızda, transfer harcamalarının artması çeşitli sosyal grupların ya satın alma güçlerinin korunmasını veya bu sosyal tabakaların belirli gelir düzeylerine ulaştırılması sonucunu doğurmakta, kişiler, sosyal tabakalar, sektörler arasında servet, gelir ve yaşama düzeylerinin daha iyi hale getirilmesi dolaylı bir şekilde sağlanmaktadır.

2.2.1.4. Ekonomik Büyümenin Sağlanması

Bugün ekonomik büyüme ve kalkınma, iktisadi politikaların ulaşmak istediği amaçların başında yer almaktadır. Maliye politikası, kamu harcamaları, yatırım harcamaları ve cari harcamaları ile kişi başına sabit fiyatlarla isabet eden milli gelirin devamlı arttırılmasında, ekonomik ve sosyal yapının daha güzel ve daha mükemmelere doğru değiştirilmesinde yani iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Gelişmiş ülkeler sanayilerini tamamladıkları, tarım sektörünü gereğince modernize ettikleri için nisbi olarak daha düşük büyüme hızlarıyla yetinebilirler. Fakat son zamanlarda gelişmiş ekonomilerde de işsizlik ve enflasyon beraberinde yeterli bir büyüme hızına ulaşılamaması problemini gündeme getirmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler ise sanayileşmelerini tamamlamak buna paralel olarak tarım sektörünü modernize aletler ile donatmak ve bunların gerçekleşmesi ile birlikte tam çalışmayı gerçekleştirmek için daha yüksek bir kalkınma hızı sağlamak zorundadır. Bunları gerçekleştirirken de enflasyon, stagflasyon, yatırım harcamalarını da

ihmal etmemek ve özellikle enflasyonla mücadelede çok dikkatli bir politika izlemelidir. Bu durumda görülen odur ki bir ekonomide maliye politikasının amacı yalnızca ekonomik istikrarı sağlamak değildir. Maliye politikası, aynı zamanda, kişi başına gerçek gelirdeki artış olarak tanımlanan ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacına da yönelik olmalıdır. Ekonomik istikrar, maliye politikasının kısa dönemli, ekonomik büyüme ve kalkınma ise maliye politikasının uzun dönemli amacıdır.

2.2.2. Maliye Politikası Amaçları İle Mali Araçların Amaçları Arasındaki Çatışma

Maliye politikası kamu ekonomisinin mali yönden idare eder ve kamu sektörünün mali idaresini milli ekonomiyle bütünleştirirken bütün mali araçları ya teker teker veya birkaçı veya hepsi bir arada olmak üzere kullanır. Aslında kullanılan mali araçlardan herbirinin bir gayesi, amacı vardır. Mesela, devlet borçlarının idaresinde bu borçlarını ödenmesi, devlet itibarının korunması ve yeni devlet borçlanmalarını kolaylaştırması ve başarıya ulaştırması bakımından faydalı ve zorunludur. Üstelik, devletin borç ödemelerinde bulunması mükelleflerin vergi yükünü daha hafif hissetmelerine sebep olur. Demek oluyor ki, devlet borçlarının idaresi devlet borçlarının azaltılmasıdır. Amaç budur. Halbuki, maliye politikasının amacı olan iktisadi kalkınmayı gerçekleştirebilmek için devlet borçlarının artmaması adeta mümkün değildir. Burada mali aracın amacı ile maliye politikasının amacı arasındaki çatışma açıkça ortadadır.

Enflasyon devrelerinde ekonomide bir daralma meydana getirebilmek için devlet bütçelerinin fazlalık gösteren bütçeler olarak hazırlanması ve uygulanması lâzımdır. Az gelişmiş ekonomilerde bütçe fazlası daha çok dolaylı vergilere ağırlık vermek suretiyle sağlanır. Öyle ise, az gelişmiş ekonomilerde enflasyonla mücadele, genellikle enflasyonun fakir tabakalar aleyhine bozduğu gelir dağılımını daha çok dengesiz hale getirecektir. Çünkü, dolaylı vergilerde vergi adaletine erişmek son derece zordur. Halbuki iktisadi istikrar ve dengeli bir gelir dağılımı maliye politikasının ulaşmaya çalıştığı bir amaçtır. Vergi politikası da vergilemede adalet ilkesine ulaşmak istemektedir. İşte bu iki amaç bir arada gerçekleştirilememektedir.

Maliye politikası amaçlarından herhangi birisi gerçekleştirilmeye karar verilirken bu amacın bizi mali araçların amaçlarından ve diğer maliye politikası amaçlarından ne derece uzaklaştırdığı açıkça bilinmelidir. Esasen, iyi bir maliye politikası herşeyden önce, sağladığı sosyal fayda, sebep olduğu sosyal maliyetten yüksekse, bir değer ifade eder.⁴¹

2.2.3. Maliye Politikası Araçlarının Tanımı

Maliye politikası genel iktisat politikasının bir bölümüdür.⁴² Belirli iktisadi amaçların (tam istihdam, fiyat istikrarı vs.) gerçekleştirilmesi için kamu ekonomisi değişkenlerinin (tasarruf, yatırım) kullanılması

⁴¹İsmail Türk, a.g.e., s:21.

⁴²Sevim, Görgün, Maliye Politikası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul-1972, s:31.

gerektiği hususundaki teoriler başlangıçta incelenirken bu bağlılığı gerektiren şartlarda (sosyal, siyasi) gözler önüne serilmişti.

Maliye politikasının veya herhangi bir politikanın unsurlarına genel olarak bakacak olursak bunu 3 grupta toplayabiliriz.⁴³ Bunlar; veriler, araçlar ve amaçlardır.

Tanım olarak, herhangi bir politikanın olduğu gibi maliye politikası içinde araç; belli bir amaca ulaşmak için kullanılan değiştirilmesi mümkün verilerdir diyebiliriz. Yani araçlarda veriler gibi belli değerler ve belli şekillerle iktisatçının karşısındadır. Değiştirilmesi mümkünden maksat ise miktarının azaltılıp çoğaltılabilir olmasıdır. Fakat ekonomik olayları belirleyen sadece araç olan değişken değildir, beraberinde amaç değişkeni de vardır ve problemlerin farklılığı, iki ayrı ülke için amacı araç yaparken aracıda amaç olarak değiştirebilir. Mesela, gelir dağılımındaki aşırı eşsizlikler toplumun daha yüksek refah seviyesine ulaşmasını engelliyor ise bu durumda gelir dağılımının düzeltilmesi amaç, düzeltme vergiler ve kamu harcamaları yoluyla yapılacaksa maliye politikası araçtır. Fakat daha yüksek refah seviyesine ulaşmak sanayileşme ile olacaksa ve bu hızı düşüren etkenlerden biri piyasa darlığı ise gelir dağılımının düşük gelirliler lehine düzeltilmesi gerekecek bu uygulamalar beraberinde piyasanın gelişmesini, uygun sanayi dallarının gelişmesini sağlayacak böylece amaç sanayileşme, araç gelir dağılımını düzeltilmesi olacaktır.⁴⁴

⁴³Vural, Savaş, Politik İktisat, Beta Yayınları, İstanbul-1986, s:25.

⁴⁴Sevim Görgün, a.g.e., s:33.

Ayrıca bir ekonomide kamu harcamalarının toplam talep üzerindeki etkisi ile kamu gelirleri içinde önemli bir yer tutan vergilerin toplam talep üzerindeki etkisi farklı olmaktadır. Hatta sözkonusu maliye politikası araçlarının içerdiği türler açısından bile farklılık ortaya çıkmaktadır. Mal ve hizmet alımına yönelen harcamalar arasında kamu harcaması türleri olarak; gelir vergisi ile servet vergisi arasında kamu gelirleri türleri olarak etkileme derecesi ve yönü bakımından farklılıklar vardır. Bunların uygulamadan önce tespit edilmesi gerekir.⁴⁵

Kamu harcamalarının ve gelirlerinin maliye politikası aracı olarak kullanılmaları bir niteliği gerektirir ki o da sadece devlet kararlarından etkilenmesidir. Mesela katma değer vergisinin oranının devletçe belirlenmesine rağmen, hasılatının miktarı, milli gelir düzeyine, alışveriş hacmine bağlı olduğundan bir maliye politikası aracı olarak düşünülmemeyeceği görüşünde olanlar vardır.⁴⁶ Maliye politikası araçları, iktisadi değişkenleri etkileme yetenekleri bakımından sınıflandırılmasında, genellikle kontrolü mümkün olupta siyasi düzenin kontrolüne sahip olduğu kantitatif araçlar arasında yer alırlar. Kantitatif nitelikte olması mevcut temeli ve yapıyı değiştiremeyen fakat bu yapının toplumu etkileme derecesini değiştiren araçlar olması sebebiyledir. Vergi yapısını değiştirmeden vergi oranlarını değiştirerek toplumu etkileme derecesinde farklılık meydana getirilmesinde olduğu gibi. Bu özelliği; maliye politikasına, büyük buhranlardan sonra dört elle sarılma çabasını ortaya çıkarmıştır. Büyük buhranların getirdiği

⁴⁵Beyhan Ataç, a.g.e., s:33.

yıkımı, yapı değiştirilerek topluma yön verme ile daha da arttırılması sözkonusu olabilir. Bu sebeple kantitatif araçlar (ekonomik temel ve yapıyı değiştirici araçlar) tercih edilmemiştir. Buhran yıllarından kurtulma dönemlerinde her iki politika aracı anlamlı şekilde bir arada kullanılmıştır.

Maliye politikası temel olarak devlet bütçesi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bütçe açığı-fazlası durumları diğer araçların etkilerinin bir göstergesi olması da ayrıca önemlidir.

2.2.4. Maliye Politikası Araçları

Maliye politikasının özü, bütçeye açık ya da fazla verdirilmesi ya da denk olarak yürütülmesidir. Enflasyon zamanlarında bütçe fazlaları vermek suretiyle harcamalar kısılacak, depresyon zamanlarında da bunun tersi yapılacak ve ekonomi denge halinde iken de bütçenin denk olmasına özen gösterilecektir.

Mali araçların hepsi kaynağını devlet bütçesinden almaktadır. Şekli açıdan mali olaylar devlet bütçesinin açılma ve kapanması (harcamaların yapılması, harcamaların aklanması) kayıtlarından ibaret olsada mali olayların daha farklı özelliklere sahip olduğu artık kabul edilmektedir. Mali olay, kamu gereksinmelerini karşılamak üzere devlet ve kamu kuruluşlarının ekonomik değerler elde etmesi için oluşturulan olaylardır.⁴⁷ Ekonomik değerler ibaresi iki yönlüdür. Bu iki yönüde devlete özgü görevlerin finansmanının ekonomik yapıyla

⁴⁶Sadun Aren, a.g.e., s:36.

⁴⁷Gülay, Coşkun, Kamu Mali Yönetimi, Todai Yayınları, Ankara-1978, s:2.

birleşen bağlarını yansıtmaktadır. Açıkça görmekteyiz ki kamu finansmanı fon hareketinden çok, ekonomide değişikliklere sebebiyet veren araçları da ihtiva etmektedir. Bu, disiplin olarak maliye ekonomisinin inceleme alanına girmektedir.

Yaşadığımız yıllarda sosyal istikrarsızlıklar; gelir dağılımı bozukluğu ve işsizlik gibi temel ekonomik kökenlere dayanabilmekte, devri dalgalanmaları da beraberinde getirmektedir. Bu dalgalanmalar esnasında fiyat istikrarının bozulması bir gösterge mahiyetinde olmakla birlikte milli gelir dalgalanmalarından nötr araç durumunda da kalmamaktadır.⁴⁸

Bu istikrarsızlıklar ilk önceleri devlet müdahalesini bilinçsizce gerektirmiş Keynesyen iktisat ise günümüze kadar kuramsal çerçevesini oluşturmuştur. Devlet bütçesi; kaynakları, kamu ve özel sektör arasında paylaşır, ekonominin gelişmesi, tam istihdam, fiyat istikrarı, ödemeler dengesinin olumlu hale getirilmesi için devletin harcamalarını ve gelirlerini aksettiren ekonomik bir belgedir. Devlet bütçesi de iki başlık altında toplanabilecek bir sürü ekonomik sonucu olan eylemi içermektedir. Bu iki başlık devlet gelirleri ve devlet harcamalarıdır. Bu iki başlığın içerdiği çok sayıdaki eylem ise ekonominin özelliğine, günün şartlarına göre hem önemleri hem de yapıları bakımından değişiklik göstermekte yenileri ortaya çıkabilmektedir. Bu şartlar devletin politik araç olarak kullanmak isteyip istememesi manasına da gelebilir. Devlet borcuna ödenen faiz

⁴⁸Nihat, Falay, Program Bütçe ve Sıfır Esaslı Bütçe Sistemleri, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul-1987, s:29.

oranı, kamusal malların ve hizmetlerin fiyatları gibi araçlar az gelişmiş ülkelerde önemli politik araçlardır. Diğer taraftan devlet binalarının kiralari, devlet mülkü gelirleri, amortisman giderleri böyle değildir. Ve çok sık olarak araç niteliği taşıyamazlar.⁴⁹

2.2.4.1. Devlet Harcamaları

Harcamalar; devlet bütçesinde açık, fazla, denklik unsurlarından biridir. Devlet harcamalarını; "Devletçe yapılan bütün işlerin maliyetine giren unsurların toplamı" şeklinde tanımlanabilir.⁵⁰ Bu harcamalar 19.yüzyılda ve devamında büyük artışlar göstermiştir. Savunma masrafları, toplumsal hizmetlerin artması, hayat standardının yükseltilmesi, nüfus artışı, şehirleşme ki bunlar devletin müdahalesini de gerektirdiği oranda artmışlardır. Kamu gelirlerinin artışıda kamu harcamalarını arttırmıştır. Devlet harcamalarındaki genel artış devletin her işlevi arasında eşit dağılmamaktadır. Savunma hizmetleri en büyük payı almakta bunu eğitim ve sağlık hizmetleri izlemektedir.

Devlet hacamalarının bir çok eylemlerini ayrı kalemler halinde şöyle gösterebiliriz;

Kamu yatırımları, işletmelere yapılan mali yardımlar ve kapital transferleri, transfer ödemeleri, devlet stoklarındaki değişmeler, cari harcamalar, ücretler ve maaşlar, diğer dış harcamalar.

⁴⁹Vural Savaş, a.g.e., s:55.

⁵⁰Gülay Coşkun, a.g.e., s:4.

Kamu harcamalarındaki bir değişikliğin finanse edilme Şekli milli gelir düzeyindeki etkisinin ayrıntısını da ortaya çıkarır.⁵¹

Kamu harcamalarındaki artış aynı miktardaki bir vergi artışı ile finanse edilmesi milli gelir üzerinde genişletici bir etki yapacaktır. buna denk bütçe çarpanı sebep olmaktadır. Denk bütçe çarpanı, bazı varsayımlara bağlı olsa da kamu harcamaları ve vergilerdeki eşit değişmelerin, gelir dengesi düzeyini bütçedeki denk değişiklik miktarı değiştirmesidir.⁵²

Bu artış borçlanma ile finanse edilirse etki borçlanmanın kimlere yapıldığına bağlı olacaktır. Kişi ve firmalara borçlanmanın etkisi yukarıdaki etkilerden daha genişleticidir. Merkez bankasına ve ticari bankalara borçlanma konusu ise geniştir. Fakat bu yol en genişletici yoldur. Para oluşturulması durumunda gelir akımı artmakta ve pay alan kişilerin parasal gelirleri yükselmektedir. Yükselen gelir, tüketime artmasına sebep olmakta ve genişletici etki kendisini göstermektedir. Para oluşturulması paranın tedavül hacmini arttırır. Böylece faiz oranı düşer faiz oranının düşmesi iki etki meydana getirir. Birisi faiz oranının düşmesi özel yatırım harcamalarını arttırır, bu bir genişletici oluşumdur. İkincisi ise faiz oranının düşmesi, devlet tahvillerinin değerini yükselterek tahvil sahiplerinin servet etkisi ile harcamalarının artmasına yol açar, bu da genişletici oluşumdur.

⁵¹Beyhan Ataç, a.g.e., s:69.

⁵²D. Salvatore, Eugene A. Diulio, a.g.e., s.77.

Devletin ticari bankalardan borçlanması ve etkileri genişleticiliği merkez bankasına olan borçlanmadan daha azdır ve daha karmaşıktır. Bu özel bankacılığın karakterinden de kaynaklanmaktadır. Borçlanma, özel bankacılığa has bilanço işlemleri sebebiyle vadesiz mevduatta bir artışa sebep olmaktadır. Bu para arzının artması demektir.⁵³ Bunun meydana gelişi, devletin borçlanma için tahvil sattıktan sonra bankaların bunu almalarıyla devlete ait tuttıkları borçların artmasıyla olmaktadır. Bu arada bankaların nakit rezervleri azalmaktadır. Devletin borçlanmasıyla, ticari bankalardaki çek mevduatının alıcıları vadesiz mevduatlarını arttıracak, böylece bankaların nakit rezervi daha fazla artacaktır. Fakat bu, para oluşturulması olayının gerçekleşmesi için bazı şartların gerçekleşmesi lazımdır.

Bankalarda nakit rezervi olmalıdır (vadesiz mevduatta bir değişme için)

Ticari bankalar özel borçlanmalar için taleplerini azaltmamalıdır (yine mevduat artması için)

Kamu harcamalarındaki artış ek vergi gelirleri ile finanse edilebilir. Ekonomik faaliyet üzerinde genişletici bir etkisi olur.⁵⁴ Bu genişletici etki ise kamu harcamasının artması miktarınca olacaktır. Buna denk bütçe çarpanı da denmektedir. Bu çarpan bazı varsayımlara dayanır. Bu varsayımlar şunlardır;

⁵³İsmail Türk, a.g.e., s:63.

⁵⁴Beyhan Ataç, a.g.e., s:60.

Harcamaların tümü mal ve hizmet alımına yönelmelidir. Transferler etkiyi sıfıra indirecektir.

Bu harcamalardan yararlananların marjinal tüketim eğilimleri ile vergiyi ödeyenlerin marjinal tüketim eğilimleri aynı olmalıdır.

Eğer bu varsayımlar gerçekleşmezse vergi çarpanı harcama çarpanından küçük veya büyük olabilir. Bu da denk bütçe çarpanını ortadan kaldırır. Kamu harcamalarındaki artış özel harcamalara olumsuz etki yapmamalıdır. Özellikle özel yatırım harcamaları ile. Bu her iki çarpanda değişmelere sebep olur. Faiz oranlarında ayrıca değişmeden kalması gerekir. Çünkü yatırım harcamaları buna göre değişmektedir. Bu da çarpanlarda dolaylı oynamaya sebep olur.

Keynesyen ekonomik teorinin bünyesi ile bağlantılı olsa da bu bünyenin içine girmeden çarpanın etkilerinin günümüzde bazı şartlara bağlı olduğu söylenebilir. Ek kamu harcamalarının özel tüketim harcamaları üzerinde olumsuz etki meydana getirmesi, tasarruftaki bir azalmadan kaynaklanan yüksek faiz oranlarına özel yatırım harcamaları üzerinde dolaylı bir olumsuz etki yapması, üretim üzerinde vergilerin etkisinden kaynaklanan olumsuz etkinin olmaması gereklidir. Gerçek hayatta ise şartların gerçekleşmesini beklemek yanlıştır.

i. Kamu yatırımları; genel olarak sermaye teşekkülü ile ilgili harcamaları içermektedir. Literatürde de yatırım harcamalarının

içeriği ve hangi yatırımların kamu yatırımları sayılacağı objektif olarak belirlenemez.⁵⁵

Yatırım harcamaları konusunda belirtilenler tam objektif olmayıp sonuçta subjektivite kazanacağı gibi, kamu yatırımlarının ayırt edilmesinde söylenen yatırımların hepsi kamu yatırımlarına dahil edilemez. Yatırımın hazineye yük yüklemesi gerekir. Çarpan geliri belirleyen değişkenlerden herhangi birinde meydana gelen değişikliğin, reel milli gelir üzerindeki etkisini tayin eden katsayıdır. Yatırım da geliri tayin eden bir değişken olduğuna göre, gelir düzeyi üzerindeki etkisini çarpan katsayısı ile gösterebiliriz.

Kamu harcamaları çarpanı yatırım çarpanına eşittir. Bu da kamu harcamalarında meydana gelen bir değişikliğin milli gelir üzerindeki etkisi, yatırımlarda aynı ölçüde bir değişikliğin etkisine eşdeğerde olacaktır.

Keynesyen ekonomide ise para miktarı bir ekonomide faiz oranını belirlemekte, faiz oranı da yatırım miktarını etkilemektedir. Böylece uygulanan genişletici bir para politikası faiz oranını düşürerek, yatırımları teşvik edebilecektir. Yatırımlardaki artış ise, toplam talebi arttıracak, çarpan mekanizmasının işlemesiyle GSMH yükselecektir. Keynesyen görüşe göre bir ekonomideki para miktarı, yatırımlar yoluyla milli gelir düzeyini dolaylı olarak belirleyebilmektedir. Yatırım harcamalarının milli gelir üzerindeki etkisi analizine para piyasası da dahil edildiğinde çarpanın değeri azalmaktadır.

⁵⁵Halil, Nadaroğlu, Kamu Maliyesi Teorisi, Okan Yayınları, İstanbul-1983, s.180.

Kamu yatırımları, reel harcamalar çerçevesinde gelir dağılımının düzeltilmesine sebep olan harcamalardır. Durgunluk devrelerinde istihdam kaynağı olmaları gibi. Özellikle bu şekilde kısaca açıklanan kamu yatırımları araç olarak bazı özelliklere sahiptir. Harcama araçlarının içinde en güçlü olanıdır. Aynı zamanda politika aracı olarak kullanılma esnekliği de son derece sınırlıdır.⁵⁶ Sınırlı esneklik özelliği önceden uzun plânlara dayanmasından kaynaklanır. İstenildiği zaman azaltılamaz. Ayrıca bu yatırımların kontrolü yerel yönetimlere verilebilir. Bu da araç olarak kullanılmasında güçlükler çıkarabilir. Kamuoyu baskısı bu aracı kullanan otoriteleri amaçtan uzaklaşmaya itebilir. Yatırımlar için kaynak tahsisi imkânlarının sınırlılığı da başka bir olumsuz etkidir.

Kamu yatırımları sayılan güçlüklerinde işaret ettiği gibi esasında uzun dönemli bir araçtır. Kapasiteyi arttırmak, eğitim yatırımları ile gelir dağılımını düzeltmek gibi altyapı oluşturmak yönleri ile bu kolaylıkla görülebilir. Kısa dönemde kullanılmaları bu sebeple çok zordur. Zaten az gelişmiş ülkelerle, gelişmiş ülkeler için farklı anlamlar gösterirler. Az gelişmiş ülkeler için büyük önemleri vardır fakat gelişmiş ülkelerde bu aracın payı çok azdır. Karma ekonomiye sahip gelişmiş ülkelerde kamu yatırımları kamusal mal ve hizmet üretimi yanında altyapı oluşturma işlevini de görmüşlerdir.

⁵⁶Vural Savaş, a.g.e., s:58.

Az gelişmiş ülkelerde tasarruf ve döviz kıtlığı personel bulunamaması gibi şartlar devleti tek ve en büyük yatırımcı yapmıştır. Kamu yatırımları bu ülkelerde toplam yatırım içindeki payı verimlilik ve topluma yararlılık ilkesine göre olması gerekirken uygulamada sistem tercihleri ve ekonomik şartlar buna izin vermemektedir.

ii. Mali yardımlar ve kapital transferi; bu araca aynı zamanda sübvansiyonda denmektedir. Bu araç uygulamada geniş şekilde yararlanılan negatif vergilerdir.⁵⁷ Bunlar kamu fonlarıyla finanse edilen ve harcanılacakları yerler belirlenerek verilen çeşitli yardımlardır. Bunlar genellikle merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında olmakla birlikte bu şart değildir. Şartsız yardımlara ise dotasyon denmektedir. Bu politika aracının özelliği esnek ve selektif olmasıdır. İstenildiği zaman istenilen ürüne ve bölgeye aktarılabilirler. Bu araç değişik amaçlar için kullanılabilir. Yatırımların ve ihracatın teşviki için kullanılması en önemli yönüdür. Tüketicilerin korunması için fiyatları düşürmede kullanılır. Bunu satışların azalmasına mani olarak yerine getirir. Aynı şekilde taban fiyatı uygulamasında olduğu gibi fiyatların düşmesini önleyerek üreticiyi korumak içinde kullanılabilir. Bir sakıncası ise milli fiyat yapısının, dünya fiyatlarından uzaklaştırılmasıdır. Bu da dış ticaret dengesi için yapısal bir problem meydana getirebilir. Çünkü milletlerarası iş bölümünün gelişmesini engeller.

⁵⁷Halil Nadaroğlu, a.g.e., s:186.

iii. Transfer ödemeleri; transfer ödemeleri milli gelirden bir değişiklik oluşturmayan ve sadece satın alma gücünün bireyler veya sosyal gruplar arasında el değiştirmesine sebep olan giderlerdir.

Transfer ödemeleri uzun dönemde gelir dağılımının düzeltilmesi için kullanılan bir araçtır. Aynı zamanda gruplar arası gelirin yeniden dağıtımı söz konusudur. Yüksek gelir gruplarından alınan vergiler bu yolla dar gelirli gruplara ama esnek bir özelliğe sahip olmadan dağıtılırlar.

Dolaysız ve dolaylı transfer harcamaları; bu tür harcamaların amacı, bazı bireylerin ya da sosyal grupların satın alma güçlerini doğrudan veya dolaylı bir şekilde arttırmaktır. Örneğin harp gazilerine yapılan yardımlar ile devlet borçlarının faizleri dolaysız transferler arasında yer alırlar. İktisadi amaçla yapılan mali yardımlar ise dolaylı transferlere örnek teşkil ederler. Tüketici yönünden bazı mal ve hizmetlerin fiyatlarının ucuzlatılması amacıyla verilen iktisadi sübvansiyonlar ile üretici yönünden maliyeti azaltmak için gerçekleştirilen vergi iadeleri dolaylı transferdir.

Gelir transferleri ve sermaye transferleri; sermaye transferinin tipik örneği, savaşların sonunda mağlup devletlerin galiplere ödemek zorunda kaldıkları savaş tazminatlarıdır. Emekli maaşları ise gelir transferlerine örnek teşkil eder.

Üretken ve üretken olmayan transferler; iktisadi amaçlı transfer harcamaları üretken transferler arasında yer alırlar. Çünkü, bunlar, üretim ve dolayısıyla hasıla üzerinde etkili olurlar. Sosyal amaçlı

transfer harcamaları ise üretken olmayan transferler arasında mütalâa edilmektedir. Bunlar üretim üzerinde doğrudan etkili değildirler. Sadece sosyal bazı amaçların gerçekleşmesine yardımcı olurlar.⁵⁸

Transfer ödemeleri otomatik stabilizatörlük özelliğine sahiptir ve liberal öğretiyeye sahip kişilerin en çok savunduğu faktörlerden birisidir.

iv. Devlet stoklarındaki değişmeler; devlet değişik amaçlarla bütçesinde stok şeklinde mal bulundurur. Bunda amaç beklenmeyen ihtiyaçları karşılamaktır. Beklenmeyen ihtiyaçlara ise önceden kestirilemeyen, olaylar sebep olur. Bu olaylar kıtlık, tabii afet, savaş gibi olaylardır. Bu stoklar ihtiyacın karşılanması dışında ekonomik bağlantıları da olan bir davranıştır. Bu ekonomik saikler ürün fiyatlarının düşmesini önlemek, üretimin hızlı artışını devam ettirmek, tam istihdama ulaşmaktır.

Tam istihdama ulaşmada stoklar arizi dalgalanmalardan arz tıkanıklıklarının etkisini önlemek yoluyla olur. Bu problemler dar boğaz enflasyonu denilen bir istikrarsızlığa yol açmaktadır. Zaten darboğaz bazı mallardaki kıtlıkların yolaçtığı bir olgudur.⁵⁹

Bu aracı kullanırken ortaya çıkabilecek büyük bir aksaklık da enflasyona yol açabilmesidir. Yani bizzat darboğaz dışında bunu önlemeye yönelik bir davranışta enflasyonist olabilir. Bu stoklama esnasında piyasaya satılma gücü aktarılmasından ve karşılığı olarak piyasadan bazı malların çekilmesinden doğar. Ve toplam talep satın

⁵⁸Halil Nadaroğlu, a.g.e., s:175.

⁵⁹D. Salvatore, Eugene A. Diulio, a.g.e., s:166.

alma gücünün artmasıyla artarken. toplam arz da mal çekilmesinden dolayı azalır. Enflasyonist baskı da açık bir şekilde ortaya çıkar. Stoklama esnasında toplam talep toplam arz dengesi dikkate alınmalıdır.

v. **Cari harcamalar;** cari harcamalar kamu tüketimi ile ilgili giderlerdir. Bu tümüyle kamu teşkilatının hizmeti esnasında yaptığı tüketimdir. Cari harcamaların mali araç olma niteliği bazı güçlüklerle karşı karşıyadır. Bunları iki şıkta özetleyebiliriz;

Cari harcamaların azalma yönünde esnek olmamasıdır. Çünkü bu harcamaların artma sebebi sosyal hayatın bugünkü manasını kazanmasının izahıdır. Dolayısıyla cari harcamaların azalma yönünde esnek olması demek sosyal hayatın felç olması demektir. Devletin bu harcamalarının artması eğilimi aynı zamanda devletin varoluş sebebidir. Örneğin sağlık harcamaları, savunma harcamaları azalma ihtimali olmayan harcamalardır.

Bu doğrultuda cari harcamalar ancak artma yönünde büyük bir esnekliğe sahiptir. Enflasyon dönemlerinde cari harcamalar yavaşlatılabilir. Kamu kuruluşları tasarruf tedbirlerine başvurup harcamalarını azaltabilirler. Deflasyon dönemlerinde ise iktisadi amaçlar için bu harcamalar hızlandırılabilir. Burada hızlı olanlar yavaşlatılır, yavaş olanlar hızlandırılır. Yani bu araç selektif olma özelliğine de sahiptir.

Deflasyon dönemlerinde kâğıt sanayiinin canlanması için evrak tüketimi çeşitlendirilip, hızlandırılabilir. Ayrıca ithal mallara karşı önlemlerde dış ödemeler dengesi için zorunludur.

vi. Ücretler ve maaşlar; Görüldüğü gibi devlet harcamaları içinde ücret ve maaşlar farklı harcama kalemi olmaktadır. Bu gelir dağılımı düzeltilmesi amacı bakımından zorunlu olan bir farklılaştırmadır. Fakat kamu sektörüne istihdam kaynağı olarak bakma anlamına gelmemelidir. Böyle bir bakış açısı aracın etkisinin ters tepmesine sebep olabilir. Ücret ve maaşlar kısa dönemli bir araç olarak kullanılmazlar. Ücret ve maaşların azaltılması tepkiye yol açar. Fakat bütün bunlara rağmen ücret ve maaşlar uzun dönemde üretim artışı, istihdam artışı, gelir dağılımının düzeltilmesi amaçlarına etki eder.

vii. Diğer dış harcamalar; bu gruba giren harcamalar başka ülkelere yapılan yardımların ve milletlerarası kuruluşlara yapılan ödemeleri içerir. Az gelişmiş ülkelerde politik araç olarak kullanmak çok sınırlıdır. Fakat gelişmiş ülkeler talep yetersizliğini gidermek kendi büyük çaplı sanayilerine müşteri bulabilmek için bu aracı etkin bir şekilde kullanırlar.

2.2.4.2. Devlet Gelirleri

Devlet gelirleri kamu gelirlerinin en büyük kısmını oluşturmaktadır. Kamu gelirleri mahalli idarelere ait gelirleride içerir. Devlet gelirleri kamu harcamalarının finansmanı için elde edilen gelirlerdir. Bu finansmanın en önemli özelliği zor kullanılarak alınmasıdır.

Vergi yükü kavramı kişisel açıdan vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerin gelirlerine oranını ifade eder. Milli ekonomi açısından ise vergi ve benzeri gelirlerin GSMH'ya oranıdır. Vergi yükü kavramı hem fertlerin mevcut düzene davranışlarında, hem devletin vergi tabanını değiştirmeye ilişkin davranışlarında bir misyon yüklenmektedir. Ekonomik ve sosyal etkileri sebebiyle sektörler bazında, kişiler bazında gelir dağılımını düzeltmek için kullanılmaktadır. Ayrıca milletlerarası mali konularda ve ekonomik bütünleşmelerde kullanılan önemli bir kavramdır. Vergi yükü kavramından toplam ekonomi ele alındığında bahsedilemez. Birey bazında durum böyle değildir. Bu açıdan vergi adaleti verdiği kadarını alma prensibini ölçmede kullanılan bir kavramdır.

Mali araçlar hem bir harcamayı hemde bir geliri aynı anda ifade eder. Çünkü genel olarak halktan alınmışlardır ve genel olarak halka dağıtmaya matufturlar. Yani gelir dağılımını sağlamada araçlar aynı zamanda amaç olmak durumundadırlar. Devlet gelir dağılımını, geliri az olanın ve vergi yükü aleyhine olanın lehine düzeltilmelidir.

Ayrı bir konu ise, vergilerin otomatik stabilizatörlük özelliğidir. Verginin bu fonksiyonu, yerine getirmesi, genel olması, dik müterakki olması, kaynakta kesilmesi, götürü tahsis edilmemesi gibi gerçekleşmesi zor şartlara bağlıdır.⁶⁰ Vergileme bir ekonomiye çeşitli süreçlerde katkı sağlar. Bu süreçler büyüme, kalkınma, istikrar sağlama gibi süreçlerdir. Bu katkılar şöyledir;

Kaynakların kamu sektörüne aktarılması için en etkin yoldur. Vergileme gelir düzeyleri arasındaki açığın kapanmasına yardımcı olacak direkt yollardan biridir. Maliye politikasının amacına uygun olarak vergiler ekonomik faaliyetleri çeşitli şekillerde teşvik edebilir. Vergileme aracılığıyla devlet tüketim üzerinde önemli bir kontrole sahiptir.

Vergilerin bu katkıları gerçekleştirmesi için bazı şartlarda gerekmektedir. Vergi gelirleri oranı milli gelire göre ölçülü olmalıdır. Bu şart, vergilemenin, ekonomik faaliyeti ve özelde tüketim düzeyini yaterince etkilemesini sağlar. Otomatik stabilizatör vazifesi görmesi zor da olsa vergilemenin ekonomideki gelir yükselmelerine ani olarak takip etmesi gerekir.

Gelişmekte olan ülkelere nazaran kişi başına gelir farkı uçurumları sebebiyle vergi yapısı son derece bozuktur ve oranların yükseltilmesine rağmen vergi hasılatı değişmemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde vergi yükünün belirli bir düzeye ulaşmaması kamu harcamalarına olan talep borçlanma ve para oluşturulması gibi vergi dışı kaynaklara başvurma ve vergi kapasitesinin azlığından ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde vergi kapasitesi yetersizdir. Bu ülkelerde kişi başına düşen gelir çok düşüktür ve eşitsizdir, ekonomi tarıma dayalı, modernizasyondan uzak şartlar hüküm sürmektedir. Ayrıca bu ülkelerde vergi idaresinin etkinliğide düşüktür.

⁶⁰İsmail Türk, a.g.e., s:96.

i. Fert gelirlerine konan vasıtasız vergiler (gelir vergisi); Türk vergi sisteminin temel vergilerinden biri olan Gelir vergisinin konusu, gerçek kişilerin geliridir. Gelir vergisi, modern vergi sistemlerinde gözönüne alınan vergi ödeme gücü, vergide şahsiyet ve vergi önünde eşitlik ilkelerini en iyi şekilde gerçekleştirebilecek bir niteliktedir. Bu anlamda gelirlerin vergiye tabi tutulmasında mükelleflerin aile durumu, iş gelirinin sermaye gelirin nazaran daha az vergilendirilmesi (özel indirim), çeşitli gelirlerin safi tutarı üzerinden artan oranların uygulanması, bazı muafiyet ve istisnaların konulması yoluyla mükelleflerin vergi yükünü farklılaştıran bir sonuç elde edilebilmektedir.

Ülkemizde gelir vergisini koyan ilk kanun, 5421 sayılı olarak 1949 yılında çıkartılmış ve 1950 takvim yılı başında yürürlüğe girmiştir. Onbir yıllık bir uygulamadan sonra bu kanun kaldırılmış 1960 yılında, bazı değişiklikler ve eklere rağmen aynı ilkeleri taşıyan 193 sayılı kanun kabul edilmiştir.⁶¹

Mükelleflerin bir takvim yılı içinde elde ettikleri gelir üzerinden alınırlar. Bazı şartlarla mümkün olsa da bu vergiler yansıtılamayan vergilerdir.

Artan oranlı bir tarifeye sahip olma (istisna, muaflık, götürülük kurumlarını içermediği müddetçe), tarhiyat usulünde aynılık olması şartlarını da yerine getirirse bu vergi çeşidi gelir dağılımını eşitleyici yönde bir etki gösterir.

⁶¹Akif Erginay, “Vergi Hukuku”, Savaş Yayınları, 14.Baskı, Ankara-1990, s.134.

Sabit tarifeli vergiler çok az esnek olmakta onu oransal tarifeli vergiler izlemektedir. Tek oranlı vergiler ise, ekonomik büyümeye yani matrah değişimine bağlıdır. Artan oranlı vergilerde ise, hem matrah esnekliği hemde ortalama vergi oranında meydana gelecek değişiklikleri ifade eden vergi oranı esnekliği birleşmiştir. Bu sebeple en çok esnek olan vergi çeşididir. Esnekliğin önemi ise verginin GSMH'daki değişmeyi anında takip etme kabiliyetinde ortaya çıkar. Açıktır ki buda gelir dağılımının düzeltilmesinde aşılacak en büyük engeldir.

Bu vergi türü 3 şekilde gelir dağılımını düzeltir;

Artan oranlılık; az gelirlinin az, çok gelirlinin çok vergi ödemesine sebep olur. Böylece gelir dağılımının eşitsizliği zengini zengin, fakiri daha fakir yapan ters tepme etkisi ile karşılaşmaz.

Aile yapısını da gözettiklerinden bekârı daha çok, evliyi daha az vergiler. Ayrıca aileye istenilen şekli vermede -çocuk sayısı, tüketim biçimi, ev şartları gibi- etkin olarak yararlanılabilir.

Kazanılmamış gelir bu vergi türüyle cezalandırılır. Çünkü onlara daha yüksek oranlar rastgelmektedir. Bunlar rant gelirleridir. Ferdi gelir vergisinin bir diğer işlevi konjonktürel dalgalanmaların üstüne bu araçla gidilebilmesidir. Hem otomatik hem de iradi yollarla en çok başarı sağlayan araçlardan birisidir.⁶²

Durgunluk dönemlerinde fertlerin ödeyeceği vergiyi azaltıp toplam talebin canlanması yoluna gidileceği gibi, enflasyon dönemlerinde de

⁶²Richard G. Lipsey, Peter O. Steiner, Douglas D. Purvis, a.g.e., s:113.

vergi miktarı arttırılıp toplam talebin azalmasına zemin hazırlanabilir. Ödemeler bilançosunu denkleştirmek maksadıyla da bu verginin oranı arttırılabilir ki bu ithal eğilimini azaltacaktır. Teşvik tedbiri olarak kullanılabilmesi de bir diğer işlevi olarak karşımıza çıkar. Sözkonusu teşvikler bazı amaçlar doğrultusunda olabilir. Örneğin; tasarruf mevduatı faiz gelirleri vergi matrahının dışında tutularak tasarruf teşvik edilebilir. Hisse senetleri gelirlerinin vergi dışı tutulması tasarrufu teşvik edebileceği gibi sermaye birikimine katkısını da arttırabilir. Menkul kıymet borsaları canlanır. Fakat bu gelir dağılımının düzeltilmesi amacıyla çatışabilir.

Güçlü bir araç olmasına rağmen artan oranlılığın zikrettiğimiz şartlarının sağlanamaması, kaçakçılığın tarhiyat usulleriyle müsamaha görebilmesi ve en önemlisi fertlerin gelirlerini bölüşmek istememeleri sebebiyle bu araç hükümetler tarafından kolaylıkla kullanılamaz.

ii. Şirket gelirlerine konan vasıtasız vergiler (kurumlar vergisi); gelir vergisinden ayrı olarak, tüzel kişiliği olan işletmelerin kârlarından vergi alınması oldukça yenidir. Birinci Dünya Savaşından bu yana geçen yıllar, sermaye şirketlerinin ve diğer tüzel kişilerin gelirleri üzerinden alınan kurumlar vergisinin hemen her ülkede hızla geliştiği dönemdir.⁶³ Bu hızlı gelişme hem vergi idaresi, hem yükümlüler, hem de siyaset adamları bakımından izah edilebilir. Vergi idaresi bakımından, kurumlar vergisinin idaresi kolay, yükümlü işletmeler genellikle büyük olduğundan, verimi de yüksektir. Yükümlüler

⁶³Özhan Uluatam, “Kamu Maliyesi”, Savaş Yayınları, Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara-1991, s.273.

bakımından da, işletmelerin hukuki statüsünü değiştirmek, şahıs işletmesi (ya da ortaklığı) haline getirmek istememekte, durum statüsünde kalıp gelir vergisine ilaveten kurumlar vergisi ödmeyi kabul etmektedirler. Bunun sebebi, çağdaş piyasa ekonomisinde büyük çapta işletmeciliğin, ancak kurum statüsünün verdiği hukuki imtiyazlarla başarılabilmesidir. Ayrıca tek oranlı kurumlar vergisi işletmeye yüksek kârlarda kişisel gelir vergisine kıyasla daha düşük bir vergi ödeyerek birikim yapma imkânı verir. Siyaset adamları da, kurumlar vergisini sermayedarlara yükleniyor gibi gördüğünden (fakat uzun vadede bir çok hallerde tüketicilere yansıtılmaktadır) pek az direnç ile karşılaşarak bu vergiyi arttırabilmektedir.⁶⁴

Kurumlar vergisi, kurumların kazançları üzerinden alınmaktadır. Bu da kurumların kârlarının dolayısıyla ortaklarının kârlarının azalması anlamına gelmektedir. Fakat kârların dağıtılıp dağıtılmamasına göre kurumlar vergisini araç olarak kullanmak şirketleşmeyi teşvik edip üretimi arttırmak dolayısıyla istihdamı arttırmak amaçları için kullanılabilir. Fakat bu uygulama gelir dağılımının düzeltilmesi amacıyla çatışabilir.⁶⁵

Halka açık şirket olup olmama özelliğine göre kurumlar vergisini araç olarak kullanma; gelir dağılımının düzeltilmesi sermayenin tabana yayılması çerçevesinde kullanılabilir. Bu hissedarların ait olduğu grubun bilinmesini gerektirmektedir. Tam istihdam amacı için bu verginin yükseltilmesini gerektirir. Gelişmekte olan ülkelerde ise

⁶⁴Kenan Bulutoğlu, “Kamu Ekonomisine Giriş”, Filiz Kitabevi, Dördüncü Yayım, İstanbul-1988, s.495-496.

kurumlar vergisinin arttırılması üretimi azaltır ve işletmelerin genişlemesine engel olur.

Kurumlar vergisinin yükseltilmesi; şirketler için otofinansman imkânlarını azaltıp dış kredilere başvurmaya sevk ederken vergi gelirlerinin artması ile bütçe dengesi sağlanacak ve enflasyonist talep fazlası emilmiş olacaktır. Bunun etkin şekilde uygulanmasını sağlamak için şirketlere verilen kredilerin emisyon ile beslenmesi, bütçe açığından devamlı kaçınılması gerekecektir.⁶⁶ Kurumlar vergisi de otomatik benzeri karakter taşıdığından ekonomik konjonktür dalgalanmalarında araç olarak kullanılabilir. Durgunluk dönemlerinde kârlar düşeceğinden, vergi mekanizması işlemeye başlayacak ve azalan vergiler sebebiyle toplam talep canlanacaktır.⁶⁷ Bunun gerçekleşmesi için devlet cari harcamalarında kurumlar vergisi payının az olması gerekir. Aksi halde cari harcamaların kurumlar vergisine bağlı olması onunda düşen vergilerle birlikte azalması demektir ki bu şartlarda talep canlanması sözkonusu olamaz. Kurumlar vergisi teşvik edici işlev de görebilir. Özellikle ülkemizde sürekli gündemde ağırlıklı olarak kalan bir araçtır. Bu teşvikler selektif kullanmaya da müsaittir. Bölgelerarası dengesizlikleri gidermede, kalkınmanın kutuplaşmasını önlemede, geri kalmış bölgelerde oluşan kârlar kurumlar vergisinden muaf tutularak başarılı olunabilir. Amortismanın yavaşlatılıp hızlandırılması da önemli bir teşvik unsurudur. Özellikle üretim artışı ve istihdam artışı gibi etkileri

⁶⁵Vural Savaş, a.g.e., s:66.

⁶⁶Sadun Aren, a.g.e., s:66.

⁶⁷Sevim Görgün, a.g.e., s:77.

vardır. Zaten teklif edilen otomatik stabilizatör teknikleride amortismanlar üzerinde önemle durmaktadır.

Kurumlar vergisi genellikle tek oranlıdır. Fakat bu esneklik derecesini azaltmayabilir. Çünkü kurum kazançları şahsi kazançlardan yapı itibariyle farklılaştığı için gelir düzeyindeki değişiklikleri yakından izler. Fakat konusunun daha dar olması sebebiyle otomatik stabilizatörlük etkisi ferdi vergilere göre nisbeten daha geridedir.

iii. Vasıtalı vergiler; vasıtasız vergiler yansıtılabilmeleri, vergi konusunun sürekli olması ve vergiyi doğuran olayın ne zaman meydana geleceğinin önceden belli olmamasıyla vasıtalı vergilerden ayrılmaktadırlar.

Vasıtalı vergileri şu şekilde özetleyebiliriz;

1. Toplu harcama vergileri; toplu harcama vergileri; yayılı harcama vergilerinin sözü geçen olumsuz yönlerini bertaraf etmek amacıyla düşünülmüş ve geliştirilmiş bir harcama vergisi türüdür. Toplu harcama vergisinin özelliği, verginin, üretimden tüketime kadar geçen aşamalarından sadece birinde alınmasıdır.

Toplu harcama vergileri dört ayrı şekilde uygulanmaktadır.

İstihsal vergisi; genel olarak, imal edilen mallar üzerinden bu malların imalatçısı tarafından satışı sırasında teslim dolayısıyla (vergiyi doğuran olay) alınan tek kademeli bir toplu muamele vergisidir. İstihsal vergisi idare yönünden uygulanması kolay bir vergidir. Zira, karşısındaki yükümlü sayısı azdır ve bu sebeple de izlenmeleri

kolaydır. Ancak, tek aşamada alındığı için oranı yüksek olan toplu muamele vergisinin tüketiciye intikal edinceye kadar aracı yükümlüler tarafından taşınması gibi sakıncaları vardır.

İlk istihsal vergisi; enerji vergisi ya da ilk madde vergisi şeklinde uygulanması önerilmiş bulunan bu vergiyi şimdiye kadar gerçekleştirmek mümkün olamamıştır. Nitekim, gider vergileri reformu sırasında Türkiye’de istihsal vergisinin ilk istihsal vergisi şeklinde düzenlenmesi düşünülmüş fakat bunu gerçekleştirmek mümkün olamamıştır.

Toptan satış vergisi; vergi konusu malların toptancıdan perakendeciye intikali sırasında alınan toplu harcama vergisi türüdür. Oranı istihsal vergisine nispetle daha düşüktür. Çünkü matrah, mal toptancıya gelinceye kadar biraz daha büyümüştür. Yükümlü sayısı ise istihsal vergisine oranla daha fazladır.

Perakende satış vergisi; malların tüketiciye intikali sırasında alınan bir vergidir. Perakende satış vergisinin uygulanabilmesi için kural olarak daha önceki imal ve toptan satış aşamalarında vergi alınmamış olması gerekir. Ancak, Türkiye’de 1970 sonrasında uygulanmaya başlanan işletme vergisi bu durumun bir istisnasını teşkil etmiştir. Çünkü gider vergisi içinde istihsal vergisi alınmış mallar üzerinden ayrıca bir de işletme vergisi alınmasının ilmi ve haklı bir izahı yoktur.

Perakende satış vergisi, yükümlü sayısının çok olması sebebiyle uygulanması güç olmakla birlikte verimli bir vergidir. Çünkü, matrahı büyük ve yaygındır. Bu sebeple oranını da makul seviyelerde

belirlemek mümkündür. Harcama vergileri içinde kaba bir şekilde de olsa şahsileştirmeye en çok elverişli olanı perakende satış vergileridir. Çünkü, vergilemede, gerçek yükümlü olan tüketici ile karşı karşıya kalınmaktadır.

2.Yayıllı harcama vergileri; Yayıllı harcama vergileri, içerdiği malları, üretimden tüketime kadar geçen iktisadi aşamaların herbirinde ayrı ayrı vergilendirir. Kümülatif vergi veya şelale vergisi adı da verilen yayıllı harcama vergisi birçok ülkede uygulanmış olmasına rağmen, ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Yayıllı harcama vergilerine yöneltilen eleştirilerin sebebi her el değiştirmede alınan bu verginin, verginin de vergisini almak suretiyle bir vergi piramidine yol açması ve haksız kârların sağlanmasına imkân oluşturmasıdır. Örneğin yayıllı harcama vergisi oranının %10 olduğunu ve bir malın üç aşamadan geçerek tüketiciye ulaştığını varsayalım. Malın birinci aşamadaki maliyetinin 100, ikinci aşamadaki maliyetinin firma kârı dahil 150, üçüncü aşamadaki maliyetinin de yine kâr dahil olmak kaydıyla 200 lira olduğunu kabul edelim. Bu takdirde birinci aşamadaki vergili satış fiyatı $100+(100 \times \%10)=110$ lira olacaktır. İkinci aşamadaki 150 liralık maliyetin 10 lirası ilk aşamada alınan vergidir. Ancak, ikinci aşamada alınacak vergi 150 lira üzerinden hesap edileceğinden $150+(150 \times \%10)=165$ liralık bir satış fiyatı söz konusu olacaktır. Oysa ki, 150 liranın içindeki 10 lira ilk aşamadaki vergidir ve aslında ikinci aşamadaki verginin 140 lira üzerinden hesaplanması gerekmektedir. Aksi halde, hem matrahın büyümesi, hem de verginin vergisinin alınması dolayısıyla gerçek vergi oranı %10'un üzerine çıkacaktır. İşte

buna piramidleşme denmektedir. Aynı şekilde, üçüncü aşamadaki vergi işlemi sonunda satış fiyatı $200+(200 \times \%10)=220$ lira olacaktır. Oysa ki 200 liralık matrahın $10+15=25$ lirası daha önceki aşamalarda alınan vergidir. Yayılı harcama vergisi ayrıca, satış kârının vergili fiyatlar üzerinden hesaplanamsı dolayısıyla gerçek vergi yükümlüsü durumunda bulunan tüketicinin ödeyeceği verginin ağırlığı, vergi konusu malın kendisine ulaşincaya kadar geçireceği aşamanın sayısına bağlı olacaktır. Teknolojik gelişmeler ve faktörler gereği üretim aşaması daha az olan malların vergisi bu durumda diğerlerine oranla daha hafif olacaktır. Yayılı harcama vergilerinin tek avantajı, birçok aşamada alındıkları için bu vergilere düşük oranların uygulanabilmesi ve bir aşamada vergiden kaçırılabilen malların diğer aşamalarda tekrar kavranabilmesidir.

Ancak, genellikle “üretici-toptancı-perakendici-tüketicisi” aşamalarından geçen zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatları, yayılı harcama vergisi uygulaması sonunda ortaya çıkan ağır vergi yükü sebebiyle yükselmektedir. Bunun yanısıra, firmalar da, daha az vergi ödemek için harcama sayısını azaltmaya çalışmakta ve sırf bu sebeple entegrasyona gitmektedirler. Çeşitli sebeplerle entegrasyonu gerçekleştiremeyen firmalar ise, gerçekleştirenlere oranla nisbi olarak daha fazla vergi ödemektedirler. Bu durumda vergi, firmalar arasındaki rekabet eşitliğini bozan bir unsur haline gelmektedir.

3. Katma değer vergileri; günümüzde harcama vergisi türlerinin en az sakıncalı olarak kabul edilen ve yayılı harcama vergilerinin sakıncalarını gidermek için ihdas edilen katma değer vergisi dış

görüntüsü itibariyle yayılı harcama vergisine benzemektedir. Çünkü, üretimden tüketime kadar geçen aşamaların herbirinde ayrı ayrı alınmaktadır. Ancak yayılı harcama vergisinden çok farklıdır. Çünkü, katma değer vergisi vergi konusu malın sadece her aşamada kazandığı katma değer üzerinden alınmaktadır. Yayılı harcama vergisinin matrahı ise her bir aşamadaki fiili satış fiyatıdır.

Katma değer firma açısından sattığı mal veya hizmetin alış maliyeti ile satış fiyatı arasındaki farktır. Vergilemede bu fark, firmanın, sözü geçen mal veya hizmete kattığı değer olarak kabul olunmaktadır.

İmalatın son değeri üzerinden alınır. İmalatçı kendi imalatı safhasından önceki ödenen vergiyi ödeyeceği vergiden düşer. Bu itibarla, vergi yapısı itibariyle mükellefleri birbirine kontrol ettirir. Vergi, katma değer üzerinden alındığı cihetle, niteliği itibariyle gayrisafi gelir vergisinde sonuçlanır. Bu vergide vergi kaçakçılığı yok denecek kadar azdır; vergi genellikle ileriye doğru yansır. Bu yüzden verginin son ödeyicileri gene tüketicilerdir. Onun için, verginin tarifesi Fransa'daki tatbikata göre orantılı olduğundan tüketici birimler arasındaki gelir dağılımı eşitsizliklerini artırır ve vergi az gelirliler için azalan oranlı hale gelir. Bu durumu, çeşitli mal gruplarına göre, vergi nispetinin farklılaştırılması bir dereceye kadar giderebilir.

4. Özel harcama vergileri; az gelişmiş ülkelerde yukarıdaki vergi türleri uygulanamadığından ve özel harcama vergilerinin tahsili kolay ve etkili olduğundan, bu vergilere sık rastlanır. Gelişmiş ülkelerde

lüks mallar bu vergiye tabi iken gelişmekte olan ülkelerde zorunlu mallar tabidir. Bu da vergiyi azalan oranlı hale getirir. Gelişmiş ekonomilerde tahsilatın büyük kısmı bu vergilerden sağlanır. Gelir eşitliği üzerinde büyük etkisi vardır. Gelişmekte olan ülkelerde ise durum tersine olup spesifik vergiler olmaları halinde gelir dağılımını daha da bozarlar.

5. Gümrük vergileri; tarihin tanıdığı en eski vergilerden biri de gümrük vergileridir. Gümrük vergisi, malların gümrük sınırını aşması dolayısıyla alınmaktadır. Malların bu sınırı aşması ithalat, ihracat veya transit dolayısıyla olabilir. Gümrük vergileri ya kıymet üzerinden ad valorem ya da fiziki ölçüler üzerinden spesifik olarak alınmaktadır. Günümüzde gümrük vergileri ad valorem esasa göre alınmaktadır.

Gümrük vergilerini, izlediği amaca göre ikiye ayırabiliriz. Gümrük vergileri bazen yerli sanayii yabancı ürünlerin rekabetinden korumak amacıyla konulur ve oranları özellikle yüksek tutulur. Bu suretle maliyeti yükselmiş olan ithal malı yabancı ürünler karşısında, yerli sanayiye ait ürünlerin rekabet imkânları arttırılmış olur. Bu şekildeki gümrük vergilerine hâmi (himaye edici, koruyucu) gümrük vergileri adı verilir. Gümrük vergilerinin amacı çoğu kez devlete gelir sağlamaktır. Bu amaçla konulan gümrük vergilerine de mali gümrük vergileri denilir.

Dolaylı vergiler kategorisinde yer alan gümrük vergileri mal üzerinden alındıkları için gayri şahsi objektif bir niteliğe sahiptirler. Aynı karakterdeki bu vergilerin yansıtılmaları -piyasa şartlarının elverişli

olmaması hali hariç- son derece kolaydır. Bu sebeptendir ki kanuni yükümlüsü malı ithal eden kimseler olduğu halde, gümrük vergisinin yükünü gerçekte bu malın tüketicileri taşırlar.

Artan oranlılık ve en az geçim indirimi kurumlarının girdiği vasıtalı vergi türüdür. Zorunlu ihtiyaç malları dışındaki mallar gruplanarak iktisadi amaçlara göre değişik tarifelerin uygulanması sözkonusudur. İthal ikame amacıyla yatırım mallarına da düşük tarife ile vergileme yapmak mümkündür. Bu ise istihdamı arttıracığından gelir dağılımını düzeltici niteliktedir.

Vasıtalı vergilerin yükü ve varlığı fertler tarafından fark edilmez. Sigara tiryakisinin vergi verdiğini bilmemesi tiryakiliğinden değil, faredememesindedir. Vasıtalı vergiler genellikle elastikiyeti birden büyük mallar üzerinde uygulanır (petrol, tütün, şeker gibi).

Fiyat istikrarının sağlanması ve ödemeler bilançosu açığının kapatılması için gümrük vergisi haricinde vasıtalı vergilerin düşürülmesi gerekir. Vasıtalı vergilerin otomatik stabilizatör işlevleri de vardır ve özellikle talep artışlarına karşı etkilidir. Vasıtalı vergiler teşvik aracı olarak da kullanılabilir. Bu mallara değişik oranda vasıtalı vergiler konmasıyla olur. Düşük konan veya hiç vergi konmayan sektörlerde üretim teşvik edilmiş olur.

iv. Sosyal güvenlik payları; özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, hemen hemen tüm ülkeler, birbirleriyle ortak ilkeler etrafında toplanan ve oldukça geniş milli bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmaya başlamışlardır. Sosyal güvenlik, milletlerarası hukuk belgelerinde ve

çağdaş anayasalarda, temel bir hak niteliğinde görülerek, ekonomik ve sosyal haklar kategorisi içinde düzenlenmiştir. Toplumun tüm bireylerini içine alma çabalarının bir sonucu olarak, sosyal güvenlik, temel bir insanlık hakkı niteliğini kazanmıştır. Bu olgu, çağdaş uygarlığın tartışılmaz değer ve hedefleri arasında yer almıştır.⁶⁸ Sosyal güvenlik her ülkede gelişmişlik derecelerine göre değişik şekillerde sağlanmaktadır. Ülkemizde ise sosyal güvenlik işverenlerden ve işçilerden kesilen paylarla sağlanmaktadır. İşverenlerin ve işçilerin sosyal sigortalar kurumuna ödedikleri paylardan oluşur. Sosyal güvenliğin kurumlaştığı ülkelerde bu fonlar büyük öneme sahiptir. İstihdam artışı için sanayi ekonomilerinde ve gelişmekte olan ülkelerde etkili bir araçtır. Bu araç sosyal güvenlik paylarını azaltmak ve kaldırmak şeklinde kullanılır.

v. Mülkiyet ve servet vergisi; asıl amacı mali olmayıp sosyal olan bir vergi türüdür. Servetteki değer artışları ve doğrudan doğruya servet üzerinden alınan vergilerdir. Servet dağılımının eşitlenmesi demek kişisel gelir dağılımının eşit hale getirilmesi demektir. Kamu yatırımları ile servet meydana gelmesi halinde de bunun çeşitli vasıtalarla tahsili mümkündür. Buna örnek şerefilyelerdir. Örneğin bayındırlık yatırımlarının şehir rantı yapması şerefilyeye örnektir. Geri kalmış bölgeler için bu vergilerin düşük tutulması gelişmeyi olumlu yönde etkileyebilir.

⁶⁸Ali Güzel, Ali Rıza Okur, Sosyal Güvenlik Hukuku, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., Yenilenmiş 2.Bası, İstanbul-1990, s.55.

Veraset ve intikal vergileri ise nesilden nesile servetin azalarak gitmesine sebep olur. Verginin şahsileştirilmesi uygulanabilir. Bu da artan oranlılıktır. Artan oranlılık bu vergi türünde uygulanmasıyla gelir dağılımı üzerindeki etkisinin çok önemli olduğunu gösterir. Çünkü gelir dağılımı bozukluğu çoğunlukla soyaçekim devamı gibi bir olay olarak görülmektedir. Bu aynı zamanda önlenemezliğini de savunmak anlamına da gelmektedir. Oysa toplum böyle bir genetik katılığı kabullenemez. Devlet ise karar birimi olarak artan oranlılığın en iyi şekilde işlemesi için gerekli tedbirleri almalıdır.⁶⁹

Servet vergilerinin otomatik stabilizatörlük vasfı, esnekliklerinin çok düşük olması sebebiyle hemen hemen hiç yoktur.

2.2.5. Enflasyonu Önlemede Otomatik Stabilizatörler

Bazı ekonomistler kamu harcamalarının ve gelirlerinin milli gelir üzerindeki etkisine büyük önem vermekte ve bir ekonomiyi istikrara kavuşturmak için, otomatik stabilizatör olarak isimlendirilen birtakım mali araçlar yardımı ile, hiçbir iradi ve kanuni işleme gerek kalmadan, durgunluk döneminde otomatik olarak bir bütçe açığının veya enflasyon döneminde otomatik olarak bir bütçe fazlasının oluşturulacağına inanmaktadırlar. Onlara göre, iradi olarak gerçekleştirilen maliye politikası, meydana getirdiği belirsizlikler sebebiyle tehlikeli olabilmekte ve böyle bir politikanın amaçlarına ulaşmasında birtakım politik engeller ve ileriye tahmin edebilme zorlukları mevcut bulunmaktadır. Oysa, kamu harcamaları ve

⁶⁹Vural Savaş, a.g.e., s:70.

gelirlerinde veya her ikisinde milli gelir düzeyindeki değişikliklerden kaynaklanan otomatik değişiklikler, ekonominin yapısında mevcut ekonomik dalgalanma hareketlerini hafifleten istikrar kuvvetleri olmaktadır. Gerçekten, enflasyonist bir eğilimin mevcut olduğu bir ekonomide, kamu harcamaları gelirlere oranla hiç artmaz ya da pek az artarsa bir bütçe fazlası meydana gelmekte, buna karşılık, deflasyonsit bir eğilimin hüküm sürdüğü bir ekonomide kamu harcamaları aynı düzeyde kalırken, gelirlerde bir azalma meydana gelirse bir bütçe açığı meydana gelmektedir. Görülmektedir ki, kamu harcamaları ve gelirlerinde, hiçbir iradi işleme gerek kalmadan, milli gelire bağlı olarak meydana gelen otomatik değişiklikler bir ekonomideki ekonomik dalgalanmaları hafifletici yönde etki yapabilmektedir. Temelde basit bir gerçeğe dayanan bu durum şu şekilde ifade edilebilir. Bir ekonomide, fiyat artışlarına veya gerçek gelirin yükselmesine bağlı olarak nominal gelir arttıkça vergi matrahları artacak ve böylece vergi oranlarının değişmeden kaldığı durumda bile, vergi hasılatı miktarı artacaktır. Bu takdirde görülmektedir ki, sistemin içine, verginin bulunmadığı duruma göre, nominal gelir artışlarını yavaşlatan bir öğe sokulmakta ve böylece otomatik stabilizatörlük vergi sisteminin çarpan mekanizmasında meydana getirdiğı değişikliğe bağlanmaktadır.⁷⁰

Otomatik stabilizatörlerin çeşitleri pek çok olup belli başlıları aşağıda incelenmiştir.

⁷⁰Beyhan Ataç, a.g.e., s.97.

2.2.5.1. Vergi Hasılatındaki Otomatik Değişmeler

Ekonomik ve sosyal yapı ile vergi sistemi arasında bir korelasyon bulunduğu bilinmektedir. Bu korelasyona göre dolaysız vergiler, iktisaden kalkınmış ekonomilerde devlet gelirlerinin önemli kısmını oluşturur. Amerika Birleşik Devletleri'nde federal devlet gelirlerinin %75'inden fazlası, İngiltere'de merkezi devlet gelirlerinin %60'ına yakını, Fransa ve Almanya'da merkezi ve federal devlet gelirlerinin %50-60'ı dolaysız vergilerden meydana gelir. Dolaysız vergiler içinde hiç şüphesiz en önemli vergiyi şahsi gelir vergisi teşkil etmektedir. Ekonominin genişleme devrelerinde vergi hasılatı, vergi matrahından daha hızlı artmakta, vergi mükelleflerinin harcamalarını arttırmalarına engel olmaktadır. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri'nde safi milli hasıla senede 10 milyar dolar arttığı zaman, şahsi gelir vergisi hasılatı otomatik olarak 3.5 milyar dolarlık artış kaydetmektedir. Şahsi gelir vergisi kaynakta kesme usulü ile tahsil edildiği zaman, vergi kaçakçılığı ortadan kalkmakta, verginin gelir esnekliği yükselmektedir. Vergi, zorunlu olarak, mükellefi gelirden mahrum ettiğinden, özel tüketim ve yatırım harcamaları, mükellefin geliriyle orantılı olarak artmaktadır; ekonominin daralma devrelerinde, vergi mükelleflerinin ödedikleri verginin ortalama oranı da düşmekte, mükellefler adeta vergi indirimlerinden yararlanır hale gelmekte, gelirlerinin azalmasına rağmen harcamalarını geniş ölçüde devam ettirebilmektedirler. Bu duruma göre, şahsi gelir vergisi, ekonominin refah devrelerinde özel harcamaları kısıcıcı, ekonomiyi daraltıcı yönde etkilemekte, ekonominin daralma devrelerinde özel harcamaların

düşmesine engel olmakta, ekonomide genişletici etkiler meydana getirmektedir.

Şahsi gelir vergisinin otomatik stabizatörlük fonksiyonunu yerine getirebilmesi aşağıdaki özellikleri taşımasına bağlıdır.

- i)Şahsi gelir vergisi genel bir vergi olmalı, her çeşit kazancı vergilendirmelidir.
- ii)Verginin tarifesi dik müterakki olmalıdır.
- iii)Gelir vergisinde fazla kaçakçılık olmamalı, vergi geniş, ölçüde kaynakta kesme usulüne göre tahsil edilmelidir.
- iv)Şahsi gelir vergisi mükelleflerinin önemli kısmı gelir vergisinin en düşük gelir dilimlerinde bulunmamalıdır.
- v)Vergi götürü usulle tarh edilmelidir.

2.2.5.2. İşsizlik Sigortası Primleri ve İşsizlik Yardımları

İşsizlik sigortasının kabul etmiş olan ekonomilerde, adı geçen sigortanın primlerini işverenler, işçiler ve bazı memleketlerde de işveren, işçi ve devlet ortaklaşa öderler. Ekonominin refah devrelerinde işsiz sayısı az olduğu için, işsizlik sigortası primleri birikmekte, bu şekilde meydana gelen sosyal fonlar başka amaçlar için kullanılmadığı vakit, toplam talep kısalmış bulunmaktadır. Çünkü, sosyal sigorta primleri vergi gibi cebren ödendiğinden işveren-işçi ve devleti gelirinden mahrum etmektedir. Buna karşın, ekonominin duraklama ve gerileme devrelerinde işsiz sayısı arttığından, işsizlere sosyal sigortalar işsizlik yardımında bulunmakta, işçilerin gelirlerinin

kesintiye uğraması önlenmekte, efektif talep oldukça yüksek bir düzeyde tutulabilmektedir.

İşsizlik sigortası primlerinin ve işsizlik yardımlarının ekonominin istikrarı üzerinde meydana getirdiği bu etki bütün sosyal sigorta primleri ve yardımları için geçerlidir.

2.2.5.3. Toprak Mahsullerine Ödenen Mali Yardımlar

Toprak mahsullerinin fiyatları tarım ürünlerinin arz ve talebinin taşıdığı özellikler dolayısıyla kararlılık arz etmez. King adlı bir İngiliz iktisatçının yaptığı hesaplara göre tarım ürünleri arzında %10 artış, diğer şartlar değişmediği takdirde, fiyatlarda %50 düşmeye, tarım ürünleri arzında %10 bir azalma, aynı şartlar altında tarım ürünleri fiyatında %10 bir yükselmeye sebep olur. Bu kanunun taşıdığı mana tarım ürünleri arzının fazla ve noksan olduğu zamanlarda, arzın inelastikliği ve talebin sertliği dolayısıyla fiyat istikrarının aşırı derece bozulacağı ve bundan geniş ölçüde tarım ürünleri üreticilerinin zarar göreceğidir. Bu durumu önlemek üzere, devlet, bol mahsul yıllarında üretim fazlasını adil sayılan ve çiftçilerin satın alma güçlerini koruyan bir fiyat üzerinden satın alır ve kıt mahsul yılları için stoklar meydana getirir. Üretimin az olduğu yıllarda tarım ürünlerinin fiyatları yükseleceğinden, devlet elindeki stokları piyasaya sürer fiyatların yükselmesine, arz-talep dengesini sağlayarak, engel olur. Böylece, mahsul durumuna göre üreticilerin veya tüketicilerin satın alma güçleri, korunarak, efektif talep düzeyinin alçalması veya yükselmesi önlenir ve iktisadi hayat kararlılığa kavuşur.

2.2.5.4. Kurum ve Aile Tasarrufları

Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonominin duraklama ve hatta gerileme devrelerinde, kurum kazançları azalmasına rağmen dağıtılan kâr eski seviyesini muhafaza eder. Şirketlerin takip ettikleri bu politika sayesinde hisse senetleri sahiplerinin satınalma güçlerinin düşmesi önlenir; ekonominin genişleme devrelerinde ise dağıtılan kâr arttırılmaz, otopinansmana gidilir; bu şekilde kurumlar daha çok yatırım yaparak toplam arzı arttırmırlar.

Aile tasarruflarında da buna benzer bir durum ile karşılaşılır. Gerçekten ekonominin daralma devrelerinde, şahıslar eski yaşama seviyelerini, gelirleri genellikle azalmasına rağmen, ne derece çok korurlarsa o derece otomatik stabilizatör vazifesi görürler, ekonominin genişleme devrelerinde şahısların artan gelirlerine rağmen eski yaşama düzeylerini değiştirmemeleri, yalnız iktisadi istikrarı koruyucu bir etki meydana getirmez, aynı zamanda toplam arzı arttırıcı yatırımların sağlam bir finansman kaynağına kavuşmasını sağlar.

2.2.5.5. Kendiliğinden Meydana Gelen Bütçe Fazlaları ve Açıkları

Bütçe devletin gider ve gelir tahminlerini gösterir. Zamanımızda vergi, devletin en önemli geliri olmakta devam etmektedir. İktisadi hayatın refah devrelerinde vergi ile konjonktür arasındaki ilişkiler dolayısıyla üretim, istihdam ve milli gelir ve harcama düzeyleri yüksektir. Eğer vergi sistemi hassas ve esnek ise bazı devlet giderleri iktisadi hayatın refah devrelerinde azaldığından bütçe kendiliğinden

fazla gösterir, bütçe fazlası kadar parasal gelirler ekonomiden çekilerek ekonomi üzerinde daraltıcı etkiler meydana getirir. İktisadi hayatın daralma ve çöküntü devrelerinde ise vergi hasılatı düşer, bütçeye konan ödenekler tamamen harcanır; böylece, ortaya çıkan bütçe açığı Hazine imkânlarından karşılanarak ekonomiye parasal akımlar zerkolunur. Kendiliğinden meydana gelen bütçe açıklarının iktisadi etkileri yukarıda belirtilen konjonktür devrelerinde, ekonomide genişlik doğurucu olmalıdır.

2.2.5.6. Ekonomide Stoklardaki Artış ve Azalmalar

Piyasa ekonomisinde üretim belirsiz alıcılar için yapılıdır. İmalatçı ve üreticiler imalat yapar, üretimde bulunurlarken mallarını kime satacaklarını bilmezler. Bu sebeple, her ekonomide asgari de olsa piyasaya arz olunacak mallar stok halinde muhafaza edilir. Ekonomide mevsimlik hareketler sonucu mübadele hacminin genişlediği zamanlarda artan talep stoklardan karşılanır, toplam talep toplam arzı geçmediği vakit, genel fiyat seviyesinde bir yükselme meydana gelmez. Ekonomide mübadele hacminin daraldığı zamanlarda iş adamları işlerini tatil etmezler, imalat ve üretim devam eder, stoklarda bir yükselme meydana gelir. Stoklar korkulacak bir seviyeye varmadıkça genel fiyat düzeyi değişmez. Görülüyor ki, ekonomide genel stok seviyesindeki artışlar ve azalmalar fiyat istikrarını koruyucu, ekonomide kendiliğinden kararlılık sağlayıcı niteliktedir.⁷¹

2.2.6. Otomatik Stabilizatörlerin Etkisinin Sınırlılığı

Otomatik stabilizatörlerin iradi maliye politikasına karşı üstünlüğü, onların, ekonomik faaliyet düzeyi üzerinde hemen etkisini göstermesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, otomatik stabilizatörlerde istikrar etkisi, yeni bir kanuni işleme gerek kalmadan ve bu işleme duyulan gereksinme ile işlemin etkisi arasında herhangi bir gecikmeye sebep olmaksızın ortaya çıkmaktadır. Ancak, otomatik stabilizatörlerin, bu üstünlüklerine karşın, ekonomi üzerindeki denge bozucu etkileri tamamen gideremediği bilinmektedir. Bu durumda iradi maliye politikası araçlarının kullanımı gerekli olmaktadır. Örneğin, ekonomide bir duraklama söz konusu olduğunda, özel sektörün harcama düzeyindeki azalma otomatik stabilizatör aracılığı ile otomatik olarak yavaşlatılabilir veya ekonomide enflasyonist bir durum söz konusu olduğunda, yine otomatik stabilizatörler ekonominin istikrara kavuşmasını sağlayabilirler. Bununla beraber, eğer, bir ekonomide örneğin, işsizlik durumunda genişleme dönemine geçildiğinde otomatik stabilizatörlerin etkisi arzulanmaz olacak ve bu durumda iradi maliye politikası önlemi almak kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca, büyüyen bir ekonomide, iradi maliye politikasına olan gereksinmenin azalacağına, artacağı ileri sürülmektedir. Çünkü vergi sisteminin sahip olduğu esneklik sebebiyle, vergi oranlarında ve kamu harcamalarında herhangi bir değişikliğin yapılmadığı bir ekonomide, vergi hasılatındaki otomatik artışlar tam istihdam gelir düzeyinde bütçe fazlasının artmasına sebep olacak, böylece, ekonomi büyürken

⁷¹İsmail Türk, a.g.e., s.94-98.

bir sınırlama ile karşı karşıya gelinilecektir. Mali sürüklenme olarak isimlendirilen bu olay sonucunda, büyüyen bir ekonomide, genişletici yönde alınan iradi mali işlemlere (örneğin vergi oranını düşürmek veya harcamaları arttırmak gibi) gerek duyulacaktır.⁷²

2.2.7. Maliye Politikası Araçlarının Etkilerinin Ölçülmesi

Maliye politikasının bir ekonomide toplam gelir ve istihdam düzeyini etkileyebileceği, Keynesyen kuramdan bu yana, genel kabul görmüş bir fikirdir. Maliye politikasının ekonomik faaliyet düzeyi üzerindeki etkilerinin ölçülmesi, birinci olarak, bir ülkede geçmişte uygulanan maliye politikalarını analiz etmek için gerekli olmaktadır. Böylece, uygulanan maliye politikalarının hangi dönemlerde ve ne büyüklükte genişletici veya daraltıcı olduğu, toplam etki olarak nötr olup olmadıkları gösterilebilir. Bu tür çalışmalarla, ayrıca, devletin ekonomide, örneğin, istikrarı sağlayıcı mı, yoksa istikrarı bozucu mu bir etki yaptığı açıklanabilir. Ekonomik faaliyet üzerinde maliye politikası işlemlerinin etkisinin ölçülmesi, ikinci olarak, örneğin bir ekonomide özel talep düzeyinin yetersiz olduğu veya aşırı olduğu tahmin edildiği zaman, ne ölçüde genişletici veya daraltıcı bir maliye politikasının gerekli olduğunun belirlenmesi açısından önemli olmaktadır.

2.2.7.1. Bütçe Fazlası veya Bütçe Açığı

Maliye politikasının ekonomik faaliyet üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla bütçe fazlası veya bütçe açığı kavramı kullanılabilir. Bir

⁷²Beyhan Ataç, a.g.e., s.103-104.

ekonomi üzerinde bütçe açığının genişletici, bütçe fazlasının ise daraltıcı bir etki oluşturduğu kabul edilmektedir. Denk bütçe kuramı göz önünde bulundurulduğu takdirde bu durumun karışacağı açıktır. Örneğin bir ekonomide kamu harcamalarında bir artış yapıldığını ve bu artışın vergilerde yapılan eşit bir artışla karşılandığını varsayalım. Bu durumda iki ayrı maliye politikası işlemine başvurulmakla beraber bütçe fazlası veya açığında net olarak bir değişme olmamakta, ancak, bu işlem sonucunda ekonomi üzerinde bir değişiklik meydana gelmektedir. Harcama ve vergilerde yapılan eşit bir artış, bütçe açığı veya fazlasında bir değişiklik oluşturmamakla birlikte, ekonomi üzerinde bir etkiye sahip olabilmektedir.

Bütçe açığı veya fazlası kavramına, bu ölçüdeki değişikliklerin ekonomik faaliyet düzeyini etkilemekle birlikte, ekonomik faaliyet düzeyindeki değişiklikler tarafından etkilendiği biçiminde bir eleştiri yapılmakta ve bu kavramın maliye politikası işlemlerinin ekonomik etkilerini ölçmek için kullanılmasının sakıncalı olacağı ifade edilmektedir. Gayri safi milli hasıladaki artışların, devlet karşı bir maliye politikası işleminde bulunmadıkça, otomatik olarak, bütçe açığını azaltacağı veya bütçe fazlasını arttıracığı, gayri safi milli hasılda meydana gelen azalışların ise, devlet daraltıcı bir politika izlese bile, büyük bütçe açıklarına sebep olacağı açıkça görülmektedir.

2.2.7.2. Tam İstihdam Bütçe Fazlası

Bir ekonomide ekonomik faaliyetin tam istihdam düzeyi temel alınmak ve bu düzeydeki bütçe harcamaları ve gelirleri tahmin

edilmek suretiyle o ekonominin tam istihdam bütçe fazlası hesaplanabilmektedir. Tam istihdam bütçe fazlası ölçüsüne göre, eğer bütçe, tam istihdam düzeyinde fazla ise maliye politikası daraltıcı, eğer bütçe, tam istihdam düzeyinde açaksa maliye politikası genişletici olarak isimlendirilmektedir.

2.2.8. Maliye Politikası Araçlarının Etkilerinin Sınırlayıcıları

Bir ekonomide, belirlenen amaçlara maliye politikası yoluyla ulaşılmak istenirken, gerçek hayatta, bazı sınırlamalarla karşı karşıya kalındığı ifade edilmektedir. gerçekten, maliye politikası programının başarısını engelleyebilen veya uygulamada etkilerini azaltabilen bazı konular bulunmaktadır.

2.2.8.1. İşlemsel Sınırlamalar: Gecikmeler Problemi

Maliye politikası ile ilgili bir zamanlama problemi vardır. Çünkü, bir ekonomide konjonktür durumu doğru olarak, anında tahmin edilemeyebilir. Bir maliye politikası değişikliğine gerek duyulduğunda buna gerek duyulan zaman ile bu işlemin başlatılabildiği ve bu işlemin ekonomi üzerindeki etkilerinin hissedilmeye başlandığı zaman arasında gecikmeler mevcuttur. Bilindiği gibi, harcamalarda veya vergilerde yapılacak herhangi bir değişiklik kararı meclisten geçmektedir. Doğaldır ki, böyle işlemler zaman almaktadır. Bir maliye politikası işleminin başlatılabilmesi ile ilgili bu karar alma gecikmesi problemin yalnızca bir yönünü göstermektedir. Bunun yanında, bir maliye politikası değişikliği yapıldıktan sonra onun ekonomi üzerindeki etkisi de hemen

gerçekleşmeyecektir. Günümüzde, maliye politikası ile ilgili bir kararın, ekonomi üzerinde, bazen ancak 6-18 aydan sonra etki meydana getirdiği belirtilmektedir.

Maliye politikasının uygulamadaki etkinliğini sınırlayan bir diğer işlemsel sınırlama, mali işlemlerin büyüklüğü konusudur. Bu bir ekonomide, herhangi bir ekonomik istikrarsızlık döneminde ne büyüklükte bir mali önlemin gerekli olacağı anlamındadır. Örneğin, bir ekonomide enflasyonu kontrol altına almak için, kamu harcamalarının vergilere oranla çok fazla azaltılması o ekonomide işsizliğe yol açabilir. Bu sebeple bu konuların çok iyi planlanması gerekmektedir.

2.2.8.2. Yapısal Sınırlamalar

Maliye politikasının başarı ile uygulanabilmesini engelleyen bir diğer konu ise, ekonominin yapısından doğan birtakım sınırlamalardır. Örneğin, bir ekonomide kamu harcamalarında genel bir artış veya vergilerde genel bir azalış gerçekleştirildiği zaman, bu değişikliğin meydana getirdiği etki, toplam talepte bir artışa sebep olarak, bütün ekonomide hissedilecektir. Eğer, bir ekonomide ekonomik durgunluk yaygınsa, maliye politikasınca meydana getirilen bu genişletici etki yararlıdır. Ancak, ekonomik durgunluk, ekonominin yalnızca bir sektöründe enflasyonist bir baskı oluşturabilecektir. Ayrıca bir ekonomide genel fiyat düzeyindeki bir artış sendikaların nakdi ücretleri yükseltme arzuları gibi sebeplerle meydana gelebilir. Bu durumda da maliye politikası enflasyonu kontrol etmede etkin bir

biçimde çalışamayacaktır. Parasal ücretlerdeki bu artış maliyeti etkileyecek ve toplam arz düşebilecektir. Bu durumda, ekonomideki karar organları, eğer, tam istihdamı talep artışı ile sürdürmeyi düşünürlerse enflasyon meydana gelecek, eğer, fiyat düzeyindeki bir istikrarlılık, talepte bir azalış ile sürdürme tercih edilirse işsizlik meydana gelecektir.

2.2.8.3. Politik Sınırlamalar: Maliye Politikasının Enflasyonist Eğilimi

Bir ekonomide maliye politikası ile ilgili kararlar politik düşüncelerden de etkilenmektedir. Bir ekonomide kamu harcamalarının arttırılması ve vergilerin azaltılması programı, politikacılar için çekici olduğu halde, kamu harcamalarının azaltılması ve vergilerin arttırılması programı çekici değildir. Böylece, maliye politikası kararları bir ekonomide ekonomik istikrarsızlığın temel kaynağı olabilmektedir. Çünkü, eğer, politik kaygılar ile, örneğin enflasyonist dönemlerde bile sürekli bir bütçe açığı programı izlenir veya her seçim öncesi dönemde, mali teşvikler yoluyla, genişletici bir maliye politikası sürdürülürse, ekonomik şartlar yerine politik şartlar tarafından belirlenen böyle bir maliye politikasının istikrarı sağlama görevini getirmesi beklenemeyecektir. İyi zamanlanan bir maliye politikasının ekonomi üzerinde bir istikrar etkisi oluşturacağı bilinmektedir. Ancak, görüldüğü gibi ekonomik karışıklıklar ve politik

düşünceler, politikacıların bir istikrarsızlık politikası izlemelerine de sebep olabilmektedir.⁷³

⁷³Beyhan Ataç, a.g.e., s:36-45.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK İSTİKRARIN GERÇEKLEŞTİRİLMESİNDE PARA ve MALİYE POLİTİKALARININ NISBI ETKİNLİĞİ

Maliye politikasının bir ekonomide tam istihdam, fiyat istikrarı, kalkınma gibi makroekonomik amaçlara ulaşmak için kamu harcamalarının ve gelirlerinin büyüklük ve bileşiminde yapılan düzenlemeler olarak tanımlanabilir, Para politikası ise, bir ekonomide para otoriteleri tarafından para arzı ve faiz oranında gerçekleştirilen ayarlamalardır. Birçok durumda maliye politikası para politikasından tamamen bağımsız olarak düşünülememektedir. Çünkü, bir ekonomide toplam talebi oluşturan ögeler, genellikle, faiz oranı tarafından etkilenebilmekte ve faiz oranı yalnızca Merkez Bankasınca gerçekleştirilen para arzındaki değişiklikler yoluyla değil, bütçe açık ve fazlalarının finansman şekilleri gözönünde bulundurulduğunda, vergi ve harcamalardaki değişiklikler tarafından da etkilenebilmektedir. Kamu harcamalarındaki bir değişikliğin, vergilerde, para arzında veya borç miktarındaki değişiklikler tarafından finanse edilmedikçe gerçekleştirilemeyeceğidir. Eğer, kamu harcamalarındaki değişiklikler, vergilerde yapılan eşit miktardaki bir değişiklik tarafından finanse edilmiyorsa para arzında veya borç miktarında yapılan bir değişiklik tarafından finanse ediliyor demektir. Bu değişikliklerin ise, genellikle, ekonominin faiz oranını etkileyeceği açıktır.

Acaba parasal milli gelirin arttırılmasında ne zaman maliye politikası ne zaman para politikası daha etkindir? Bu politikaların karşılıklı etkinlikleri ekonomide spekülâtif para talebi eğrisinin faiz haddi değışmeleri karşısında gösterdikleri esnekliğe bağlıdır.

Bütün problem ekonomide paranın fırsat talebi eğrisinin hangi yapıda olduğunu belirlemededir. Sanayi toplumlarında aşırı işsizlik durumunda, nakit depolarında bolluk ile özel harcama eksikliğinin birleştiğı ve genellikle Keynes'ci iktisatçıların akışkanlık tuzağı (liquidity trap) dedikleri aşırı nakit tutma eğilimi gerçekleşebilir. İşlerin geleceğı konusunda iş adamları arasında yaygın bir kötümser beklenti yatırım isteksizliğini aşırı bir düzeye ulaştırmış olabilir. Faiz haddinin düşük bir düzeyde almasına rağmen, girişimciler kötümserlikten yatırımlarını arttırmazlar. Tasarruf sahipleri düşük faiz düzeyinde nakit depolarını alabildiğine şişirmeyi faizi daha da kıırarak ödünç vermeye yeğleyebilir. Bu durumda, para arzını arttırmanın nakit depolarını şişirmekten başka bir etkisi olmaz; yani faiz hadleri bu tabanın altına düşmez ve yatırımlar artmaz. Bunun yerine, maliye politikası uygulanarak doğrudan doğruya harcamalar arttırılmalıdır.

Genellikle, işsizliğin aşırı bir düzeyde olmadığı ortalama durumlarda hem maliye hem de para politikası etkindir. Para talebinin hem maliye hem para politikasına etkinlik sağladığı haller, ekonomilere göre değışmekle beraber, oldukça yaygın bir milli gelir alanını içerir. Nihayet, daha çok az gelişmiş ekonomilerde ve tam kullanım halindeki sanayi ekonomilerinde gözlemlenen ve paranın fırsat talebinin faiz esnekliğinin sıfır olması hali varsa, parasal geliri

arttırmanın tek çaresi para arzını arttırmaktır. Keynesci iktisatçılar tahlillerinde daha çok para tuzağı varsayımı yaparak para arzının önemli olmadığını, istihdam ve milli gelir artışının ancak harcamalar arttırılarak sağlanabileceğini savunmuşlardır. Buna karşılık, klasikler ve yeni para miktar kuramını savunanlar ekonomide paranın fırsat saiki ile talebinin esnekliğini küçümser ve hatta sıfır kabul ederler. Onlara göre, paranın dolaşım hızı pek değişmez, istikrarlıdır. Parasal geliri arttırmak için mutlaka para genişlemesi gereklidir. Çünkü parasal gelirin düzeyini belirleyen başlıca tek etken para arzındaki değişmelerdir.

Az gelişmiş ülkelerde, devletin kamu harcamalarında yaptığı artış genellikle açıktan finansman ile beslendiğinden para politikası ile maliye politikasını birleştirmektedir. Devlet tahvillerinin sermaye piyasasına sürümüne dayanan kamu harcaması genişlemesi politikası daha çok sanayileşmiş ve geniş sermaye piyasası olan ülkelerde uygulanır. Maliye politikası özel harcama isteksizliği gerekçesi ile kamu harcamalarını arttırdığı için, genellikle muhafazakâr iktisatçılarca (devlet harcamalarına karşı oldukları için) hoş karşılanmaz. Buna karşılık, ilerici ya da liberal iktisatçılar, kamu kesiminin genişlemesini değer yargıları ile de istediklerinden, maliye politikasını nu açıdan da benimserler. (74)

⁷⁴Kenan Bulutoğlu, a.g.e., s.574-577.

3.1. Kapalı Bir Ekonomide Para ve Maliye Politikalarının Nisbi Etkinliği

Keynesyen ekonomistler, genellikle, likidite tuzağı varsayımında bulunarak, bir ekonomide denge gelir düzeyinin belirlenmesinde para politikasının etkinliğinin olmadığını, buna karşın maliye politikasının kullanılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Monetaristler ise, ekonomik istikrarsızlıkların ana sebebi, ekonomideki toplam para arzının düzensiz dalgalanmasıdır. Onlara göre, ekonomideki para arzının artışı, kısa dönemde üretimin ve dolayısıyla reel milli gelirin artmasına sebep olmasına karşın, uzun dönemde mutlaka enflasyona sebep olmaktadır. Enflasyonu önlemek için para arzının azaltılması, bu defa durgunluğun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Monetaristler'e göre, istikrarsızlığın sebebi, bilinçsiz para politikası uygulamalarıdır. Monetaristler, maliye politikasının özellikle vergi yoluyla yapılacak değişikliklerin, toplam talep üzerinde, Keynesyenler'in belirttikleri gibi, etkili olmadığını öne sürerler. Keynesyenler'e göre, toplam talebin temel belirleyicilerinden biri ve en önemlisi, özel tüketim harcamalarıdır. Tüketim harcamaları da geröek kullanılabilir gelirin fonsiyonudur. Dolayısıyla vergi oranlarında yapılacak değişiklik, vergi gelirlerinin ve dolayısıyla toplam talebi etkileyecektir. Monetaristler, tüketimin kullanılabilir gelire bağlı olduğunu öne sürerler. Dolayısıyla vergi oranlarının değiştirilmesiyle kullanılabilir gelirin arttırılması ya da azaltılması, toplam talep üzerinde beklenen etkiyi göstermeyecektir. Monetaristler'e göre maliye politikasının başarısı, artan kamu

harcamalarının nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Eğer kamu harcamalarındaki artış, kişi ve firmalardan borçlanma yoluyla finanse ediliyorsa dışlama etkisi (kamu harcamalarındaki artışın, kişi ve firmalardan borçlanma yoluyla sağlanması halinde, piyasada ödünç verilebilir fonlara talep artmış olduğundan, faiz oranları artacaktır. Artan faiz oranları, özel yatırım harcamalarının azalmasına sebep olmasına dışlama etkisi denir) sebebiyle, kamu harcamaları çarpanının yıl içinde pozitif değerler almasına karşın, uzun dönemde çarpanın sıfır olacağını ve dolayısıyla kamu harcamalarındaki artışın toplam talep üzerinde istenilen etkiyi yapmayacağını öne sürerler. O halde, kamu harcamalarında artış, kişi ve firmalardan borçlanma yoluyla sağlanıyorsa dışlama etkisi sebebiyle özel yatırım harcamalarının azalmasına sebep olduğundan, toplam talep ve dolayısıyla milli gelirdeki istikrarsızlıkları ortadan kaldıracı etkisi sınırlı olacaktır. Monetarsitler'e göre, kamu harcamalarındaki artış, parasal genişleme politikası yoluyla Merkez Bankası'ndan borçlanması şeklinde gerçekleştiği takdirde, toplam talep ve dolayısıyla milli gelir üzerinde, istenilen değişmeyi sağlayacaktır. Para arzındaki artış, faiz oranlarının düşmesine ve yatırımların artmasına sebep olurken, toplam talep de artacaktır. Diğer taraftan, faiz oranlarının aşağı çekilmesi, devlet tahvillerinin değerinin artması sonucunu doğururken, ortaya çıkan servet etkisi sebebiyle, tahvil sahipleri tüketim harcamalarını arttıracıklarından, bu da toplam talep üzerinde artış sağlayacaktır.

Monetaristler'e göre, maliye politikası ancak para arzında değişiklik yapıldığı takdirde ekonomi üzerinde arzulanan etkiyi yapabilmektedir.

Aksi halde, yani arzı sabit tutularak maliye politikası izlendiğinde, ekonomideki istikrarsızlığı ortadan kaldırmak mümkün olamamaktadır. ⁽⁷⁵⁾

3.1.1. Para Politikasının Etkinliği

Ekonominin tam istihdam gelir düzeyinin altında dengede olduğu bir durumda Merkez Bankasının para arzını arttırdığını düşünelim. Böyle bir parasal işlemin ekonomik faaliyet düzeyini etkileme süreci şu şekilde olacaktır. Para arzındaki bir artış kişi ve firmaların nominal gelirlerini arttıracak, gelirleri artan kişi ve firmalar, artan bu gelirleri ile tahvil satın almak isteyecekler, bu durum tahvil fiyatlarını yükseltecek ve sonuçta faiz oranlarında bir düşme meydana gelecektir. Ödünç alma maliyetindeki bu düşüş yatırımları özendirecek, yatırımlardaki bu artış ise, çarpan aracılığıyla gelir düzeyini yükseltecektir. Artan para arzı sebebiyle toplam talep artmakta ve denge milli gelir düzeyi değişmektedir. Para arzı azaldığında ise, bunun tersi bir durum meydana gelmektedir. Yani, ekonomi üzerinde para arzındaki bir artış genişletici, para arzındaki bir azalış ise daraltıcı bir etki oluşturmaktadır. Para arzındaki bir artışın, toplam talep ve buradan gelir düzeyi üzerindeki etkisinin büyüklüğü ise; spekülasyon güdüsüyle para talebinin faiz esnekliğine bağlı olarak, faiz oranlarının ne kadar düştüğüne ve faiz oranlarındaki düşme sonucunda, yatırım talebinin faiz esnekliğine bağlı olarak yatırım miktarının ne kadar artacağına bağlıdır. Keynesyenler para talebinin faiz oranına karşı esnekliğinin yüksek olduğunu ileri sürerek para

⁷⁵Zeynel Dinler, İktisada Giriş, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa-1995, s:449-450.

politikasının etkinliğinin az olduğunu savunurlar. Monetaristler ise, para talebinin faiz oranına karşı esnekliğinin az ve yatırım talebinin faiz esnekliğinin yüksek olduğunu belirterek para politikasının etkin olduğunu savunurlar.

Keynesyen görüşte, spekülasyon güdüsüyle para talebinin faiz esnekliğinin çok yüksek, buna karşın, yatırım talebinin faiz esnekliğinin çok düşük olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımlar altında, para arzındaki bir artış sebebiyle her zaman toplam talep arttırılmamakta ve böylece tam istihdam dengesi sağlanamamaktadır. Çünkü faiz oranı belli bir taban düzeye indikten sonra, para arzı ne kadar arttırılırsa arttırılsın, faiz oranı daha fazla düşmemekte, bu faiz düzeyinde elde nakit tutmanın fırsat maliyeti düşük olduğu için tüm ek para, spekülasyon güdüsüyle talep edilmektedir. Bu, belli bir taban faiz oranı düzeyinde, spekülasyon güdüsüyle para talebinin faiz esnekliğinin sonsuz olması demektir. Ayrıca, gelecek hakkındaki beklentileri olumlu olmadığı için, faiz oranı ne kadar düşük olursa olsun, yatırımcılar yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Bu da, yatırım talebinin faiz esnekliğinin sıfır olması demektir. Bu durumda yapılması gereken, para politikası yoluyla faiz oranlarını düşürmeye çalışmak değil, doğrudan doğruya maliye politikası yoluyla kamu harcamalarını arttırmaktır. Görülmektedir ki, Keynesyen görüşte, maliye politikası önem kazanmakta, para politikası yalnızca destekleyici bir politika olarak ele alınmaktadır. Keynes'in spekülasyon güdüsüyle para talebinin faiz esnekliğinin sonsuz olduğu görüşünü, Keynesyen bazı ekonomistler genel bir olgu olarak kabul

etmeye yatkın görünmüşlerdir. Onlar, böyle bir durumun yokluğunda bile, para arzındaki bir değişikliğin yalnızca tahvil faiz oranlarını etkileyeceğini, faiz oranındaki bu değişikliklerin harcamalar üzerinde bir etkisi olsa bile bunun önemsiz olacağını ileri sürmüşlerdir.

Temel olarak Keynesyen görüşü benimseyen çağdaş Keynesyenler ise, ilk Keynesyenlerden farklı olarak, ekonomik faaliyet düzeyi üzerine hem para, hemde maliye politikasının etkinliği üzerinde durmaktadırlar. Ancak, bu ekonomistler, para politikasının rolünü belirtmekle birlikte, gelir düzeyi üzerinde maliye politikasındaki değişikliklerin etkisinin daha açık ve doğrudan olduğunu ifade etmektedirler. Çağdaş Keynesyenler bir ekonomide para arzındaki değişmelerle ekonomik faaliyetteki değişiklikler arasındaki ilişkiyi kabul etmekte, ancak, bu ilişkinin monetaristler tarafından ileri sürülenin tersine, ekonomik faaliyetteki değişikliklerden para arzındaki değişikliklere doğru olduğunu ifade etmektedirler. Diğer bir ifade ile, ekonomik faaliyetteki değişikliklerin para arzında birtakım değişikliklere sebep olduğunu belirtirler. 1970'lere kadar Çağdaş Keynesyenler bir ekonomide faiz oranının istikrarının sağlanmasını para politikasının hedef değişkeni olarak almışlardır. Bu durumda, örneğin, ekonomide bir genişleme söz konusu olduğu zaman artan para talebine bağlı olarak faiz oranlarının yükselmemesi için para arzının artırılması gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi için, Merkez bankası piyasadan tahvil satın alacak, böylece, banka rezervleri artacak ve bu yolla ekonomide para arzı artabilecektir. Ekonominin daralma dönemlerinde faiz oranlarının düşmemesi için

ise, Merkez Bankası piyasaya tahvil satacak, bu yolla ekonomide para arzı daralacaktır. Çağdaş Keynesyenler, ayrıca, bir ekonomide özel ve kamu sektörü harcamalarının artması sebebiyle toplam talebin yükselmesi sonucunda fiyatlar genel düzeyinin yükselebileceğini ifade etmişlerdir. Onlara göre, bu artış para arzında sürekli bir yükselme ile gerçekleşmediği takdirde geçici olabilir. Diğer bir ifade ile fiyatlardaki sürekli bir yükselme, para arzındaki sürekli bir yükselmeyle mümkün olabilir.

Monetaristler, bir ekonomide para arzındaki değişikliklerin, zorunlu olarak faiz aracılığı ile ekonomik faaliyet üzerinde bir etkide bulunacağı görüşünü benimsememektedirler. Onlara göre para arzı ile parasal gelir düzeyi arasında doğrudan ve güvenilir bir ilişki sözkonusudur. Bu görüş daha öncede belirtildiği gibi, faiz oranına karşı esnek olmayan kararlı bir para talebi fonksiyonunun varlığı varsayımına dayanmaktadır. Eğer para talebi faiz oranına göre esnek değilse, paranın dolaşım hızının sabit olarak kabul edildiği klasik modelin varsayımı altında, para politikasının ekonomik faaliyet üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Çünkü, para arzı kontrol edilmek suretiyle gelir, istihdam ve fiyat düzeyi kontrol edilmiş olmaktadır.

Keynesyenlerden farklı olarak uzun dönemi temel alan monetaristler, uzun dönemde Keynesyen sonuçların sarsıldığını, politikaların uzun dönemli etkileri bilindiği takdirde, paranın nötr olduğu şeklindeki klasik görüşün doğrulandığını ifade ederler. Bu görüş, para arzındaki değişikliklerin yalnızca fiyat düzeyini etkileyeceği, gerçek üretim ve

istihdama karşı nötr olduğu şeklindedir. Keynesyenlere göre para nötr değildir. Keynesyenlere göre para arzındaki bir artış, faiz oranını düşürecek, faiz oranının düşmesi daha fazla harcamaya sebep olacak, sonuçta gerçek üretim düzeyinde bir artış meydana gelecektir. Monetaristler bu görüşe karşıdırlar. Onlara göre, para arzı kısa dönemde gerçek üretim düzeyini belirlerken, uzun dönemde nötr bir etki meydana getirerek yalnızca fiyatlar genel düzeyini (enflasyon oranını) belirleyecektir. Bunun nasıl gerçekleşeceğini ise monetaristler şu şekilde açıklarlar. Burada en önemli öge reel balans (elde tutulan gerçek para değeri) etkisidir ve onlara göre bu ögenin harcamalar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Örneğin, bir ekonomide parasal bir genişleme politikası sonucunda para arzı arttırıldığı zaman, kişiler daha fazla para harcamak isteyecekler, artan talep sebebiyle üretim artacaktır. Bu; para arzındaki bir artışın kısa dönemli etkisidir. Monetarist düşünceye göre, uzun dönemde, para arzındaki bu artışın ekonomi üzerindeki gerçek etkisi, piyasadaki fiyat ayarlamaları sebebiyle, ortadan kalkmaktadır. Çünkü, belli bir dönem sonra ekonomide artan harcamalar fiyatların yükselmesine yol açacak ve reel balans belli bir dönem sonra tekrar düşecektir. Bu süreç gerçek üretim başlangıç düzeyine dönünceye kadar devam edecek ve böylece para arzı artışı sonucunda ekonomi üzerinde meydana gelen tek değişiklik, daha yüksek fiyat düzeyi olacaktır.

Keynesyenler ile monetaristler arasındaki en önemli görüş farklılıklarından bir diğeri, para ile mali varlıklar ve para ile reel varlıklar arasındaki ikame edilebilirlik konusudur. Keynesyenlere göre,

yalnızca para ve mali varlıklar birbirini daha yakından ikame ederler. Bu durumda, kişiler, daha fazla paraya sahip oldukları zaman, portföylerini örneğin, uzun süreli devlet tahvilleri gibi likit mali varlıkları satın alarak ayarlayacaklardır. Bu alımlar bu varlıkların fiyatlarını yükseltecek, faiz oranlarını ise düşürecektir. Monetaristler ise yalnızca mali varlıkları paranın yakın ikamesi olarak görmezler. Onlara göre, para, mali veya reel tüm varlıkların ikamesidir. Bu durumdan şu sonucu çıkarmak mümkündür. Kişiler daha fazla paraya sahip oldukları zaman bu parayı sermaye malları ve dayanıklı tüketim mallarını da içeren tüm varlıkların alımları için harcayacaklardır. Para arzındaki bir değişikliğin etkisi, bu sebeple geniş olarak yayılacak, bu varlıkların üretiminde bir artışa sebep olacak ve bu yolla parasal gelir düzeyi yükselecektir.

Görülmektedir ki, monetaristler para arzındaki değişikliklerin, faiz oranları yoluyla ekonomik faaliyet üzerinde bir etkide bulunacağı şeklindeki Keynesyen görüşü benimsememektedirler. Onlara göre, para arzındaki bir artış, reel varlıkların üretim düzeyinde bir artışa sebep olacaktır. Bu ise, para arzı ile parasal gelir düzeyi arasında yakın bir ilişkinin varlığı anlamındadır.

3.1.2. Maliye Politikasının Etkinliği

Ekonominin tam istihdam gelir düzeyinin altında dengede olduğu bir durumda bu kez kamu harcamalarında bir artış yapıldığını varsaydığımızda, toplam talep artacaktır. Kamu harcamalarının finansmanının göz önünde bulundurulmadığı bir durumda

harcamalardaki bu artış sonucunda ekonominin gelir düzeyi üzerinde meydana gelen bir değişikliğin kamu harcamaları çarpanı kadardır. Kamu harcamalarının finansmanı göz önüne alındığında, bu durumun değişeceği açıktır. Örneğin, artan kamu harcamaları Merkez Bankasından yapılan borçlanma yoluyla finanse edilirse; faiz oranları düşecek, bu durum yeni yatırımları teşvik edecek ve yeni denge gelir düzeyi başlangıç maliye politikaları çarpanının meydana getirdiği gelir düzeyindeki artıştan daha fazla olacaktır. Ancak bu durum faiz oranları taban düzeyinde olmadığı zaman doğrudur. Eğer, faiz oranı taban düzeyinde ise, para arzı ve kamu harcamalarındaki değişiklikler faiz oranlarını etkilemeyecek ve gelir düzeyi faiz oranlarında herhangi bir değişiklik olmadığı için, ilk maliye politikası çarpanının oluşturduğu gelir düzeyi kadar olacaktır.

Eğer artan kamu harcamaları vergi ve veya borçlanma yoluyla finanse edilirse para arzı sabit kalmaktadır. Çünkü, devlet harcama olarak gelir akımına soktuğu miktarı, vergileme ve borçlanma yoluyla piyasadan çekmektedir. Faiz oranı taban düzeyinde olmadığı sürece, yatırılabılır fon piyasası (mal piyasası) ve para piyasası arası etkileşimler faiz oranlarında bir artışa yol açacak, bu durum yatırımları azaltacak ve böylece maliye politikası değişikliklerinin denge gelir düzeyi üzerindeki etkisi dengelenebilecektir (azalabilecektir).

Çağdaş Keynesyenlere göre, kamu harcamaları arttığı zaman, kişiler işlem güdüsüyle daha fazla paraya gereksinme duyacaklardır. Ancak, eğer, ekonomide toplam para miktarı sabitse, bu; spekülasyon

güdüleriyle para talebi azalırse gerçekleştirilebilir. Spekülasyon güdüleriyle para talebinin azalması için ise faiz oranlarının yükselmesi gerekmektedir. Bu ise yatırım harcamalarının azalması sonucunu oluşturur. Görülmektedir ki, eğer kamu harcamaları arttırılırsa, parasal gelirler artmakta ve kişilerin daha fazla harcamada bulunmaları teşvik edilmiş olmaktadır. Ancak, harcamalardaki bu artış, işlem güdüleriyle ek para gereksinmesi meydana getirdiği için, faiz oranlarının yükselmesine ve böylece yatırım harcamalarının azalmasına sebep olmakta ve sonuçta maliye politikası değişikliklerinin gelir düzeyi üzerindeki etkisi azalabilmektedir. Bu, bir ekonomide para politikasında birtakım değişiklikler yapılmadığı sürece, kamu harcamalarındaki değişikliklerin denge gelir düzeyi üzerinde başlangıç maliye politikası çarpanının oluşturduğu etkiden daha az değişikliklere yol açacağı anlamındadır.

Çağdaş Keynesyenler ile monetaristler arasındaki fark, bu etkinin büyüklüğü konusunda ortaya çıkmaktadır. Çağdaş Keynesyenler bu etkinin küçük olduğuna inanmaktadırlar. Bu takdirde kamu harcamalarındaki artışın yalnızca küçük bir kısmı özel yatırım harcamalarındaki bir azalma ile dengelenecek, sonuçta toplam talepte önemli bir net artış olacak ve gelir düzeyi artacaktır.

Monetaristler ise, bu etkinin büyük olduğuna inanmakta ve kamu harcamalarındaki bu artışın (faiz oranında önemli değişikliklere yol açarak) hemen hemen aynı miktarda özel yatırım miktarında bir azalmaya sebep olacağını ve böylece toplam talep üzerinde yalnızca çok küçük bir artış meydana geleceğini ileri sürmektedirler. Bu

durum, dışlama etkisi olarak bilinmektedir. Monetaristlere göre, artan harcamaların borçlanma ile finansmanı halinde meydana gelen bu etki sebebiyle gelir düzeyi üzerinde meydana gelen genişletici etki büyük ölçüde dengelenmektedir. Bu bir ekonomide ekonomik faaliyet üzerinde maliye politikasının nisbi etkinliğinin az olması sonucunu doğurmaktadır. Monetaristlere göre, ancak harcamaların Merkez Bankasından yapılan borçlanma ile finanse edilmesi halinde, kamu harcamalarının toplam talep ve bu yolla gelir düzeyi üzerindeki etkisi genişletici olmaktadır. Bu da, para arzında bir artış meydana geldiği için para politikası alanına girmektedir.

3.1.3. Fiyatlar, Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği

Bir ekonomide para politikası olarak para arzında gerçekleştirilen bir artışın ekonomi üzerindeki etkisinin, faiz oranları üzerinde düşme yönünde bir etki oluşturduğu için, genişleticidir. Ancak, eğer, bu genişleme sonucunda ekonomide fiyat düzeyi artıyorsa, para talebindeki artış, faiz oranlarında daha az bir düşme ile gerçekleşecektir. Bu, ekonomideki yatırım miktarının, eğer fiyat düzeyi aynı kalsa idi, artacağı miktar kadar artmaması anlamındadır. Böyle bir durumda, para arzındaki artışın ekonomi üzerindeki etkisinin çok fazla olmayacağı, diğer bir deyişle, böyle bir işlem sonucunda milli gelir düzeyinde meydana gelen artışın az olacağı ortaya çıkmaktadır. Artan talebe üretimin hiç karşılık veremediği ve fiyatların çok fazla arttığı bir durumda ise, para talebindeki artışın para arzındaki artışı tümüyle karşılayacağı ve faiz oranlarının hiç düşmeyeceği ifade edilebilir. Uç bir durum olarak bu, yatırım

miktarının ve buna bağlı olarak gelir düzeyinin gerçekleştirilen para arzı artışından hiç etkilenmeyeceği, diğer bir deyişle, gelir düzeyi üzerinde para politikasının hiç bir etkisinin olmayacağı anlamındadır.

Bir ekonomide maliye politikası olarak kamu harcamalarında yapılan bir artış sonucunda gerçekleştirilen genişletci bir etki ile birlikte, fiyat düzeyinde bir artış meydana geldiğini varsayalım, böyle bir durumda para talebi çok daha fazla artacak, faiz oranları daha çok yükselecek ve buna bağlı olarak, ekonominin yatırım miktarında bir azalma görülecektir (dışlama etkisi). Fiyatların ve faiz oranlarının çok fazla arttığı bir durumda ise, bir u olarak, yatırım miktarı hemen hemen kamu harcamalarında gerçekleştirilen artışa eşit bir miktarda azalacaktır. Bu, milli gelir düzeyi üzerinde maliye politikasının hiç bir etkisi olmayacağı anlamındadır.

3.2. Açık Bir Ekonomide Para ve Maliye Politikalarının Nisbi Etkinliği

Dışa açık bir ekonomi iki problemle karşı karşıyadır: İ ve dış dengenin gerçekleştirilmesi. İç denge, örneğin enflasyonun önlenmesi, işsizliğin azaltılması gibi konuları içerirken, dış denge, demeler dengesini sağlamak veya açığını azaltmak amacına yöneliktir. Bir ekonomide istikrarın gerçekleştirilebilmesi için bu iki dengenin birlikte sağlanması gerekmektedir. Çünkü, ekonomik hayattaki ilişkiler, bu dengelerden birisinin sağlanmadan diğerinin sürdürülmesine imkân tanımamaktadır.

İkinci Dünya Savaşından sonra Batılı ülkeler gittikçe dış ülkelerle olan ilişkilerini arttırıp dışa açıldıkça ve Ortak Pazar gibi ekonomik birleşme hareketleri yaygınlaştıkça, gelir düzeyini arttırmak, istihdam imkânlarını arttırmak amacıyla alınan para ve maliye politikaları önlemlerinin ekonomi üzerindeki etkinlikleri azalmıştır. Çünkü, ülke içindeki talep yetersizliğini önlemek amacıyla kamu harcamalarının veya para arzının arttırılması gibi önlemlerle oluşturulan talebin bir kısmı yurt dışına kaymaktadır. Gerçekten, ekonomiler dışa açıldıkça, uygulanan para ve maliye politikalarının bir yandan gelir düzeyi ve faiz oranlarını, bir yandan da dış ticaret ve sermaye hareketlerini etkileyerek ödemeler dengesinin fazla veya açık vermesine sebep olduğu gözlenmiştir. Bu sebeple, bir ekonomide iç denge şartlarının dış denge sınırlamalarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi önem kazanmaktadır. Ancak, burada, gerçekleştirilecek amaç sayısının ikiye çıktığı görülmektedir. Örneğin, bir ekonomide işsizlikle mücadele etmek ve ödemeler açığını gidermek. Devletin bu amaçları gerçekleştirebilmesi için hem para hem de maliye politikasını kullanması gerekmektedir. Bu konudaki çalışmalar maliye politikası araçlarının iç denge amacıyla, para politikası araçlarının ise dış denge amacıyla kullanılmasını gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.2.1. Sabit Döviz Kuru Sisteminde Para ve Maliye Politikaları

Sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı bir ekonomide, ekonomi dengede iken milli gelir ve buna bağlı olarak istihdam düzeyinin arttırılmasının amaç olarak benimsendiğini düşünürsek, maliye politikası ile bu amacı gerçekleştirmenin bir yolu, kamu harcamalarını

arttırmaktır. Başlangıç olarak, sermaye hareketlerinin gözönüne alınmadığı bir durumda, artan kamu harcamaları sebebiyle ülke içinde oluşturulan talep artışının denge gelir düzeyinin yükselmesine sebep olacağı açıktır. Ancak, aynı zamanda ülke içinde oluşturulan talebin bir kısmının ülkenin ithalat eğilimine bağlı olarak yurt dışına kayması ithalat miktarının, buna bağlı olarak da ticaret açığının artmasına yol açmaktadır. Merkez Bankası sabit döviz kuru sisteminin geçerli olduğu bir ekonomide bu açığı döviz sürerek ve sonuçta piyasadan para çekerek karşılamakta, bu da ekonomide daraltıcı bir etki oluşturmaktadır. Anlaşılmaktadır ki, sabit kur sisteminin uygulandığı ve sermaye hareketlerinin söz konusu olmadığı bir ekonomide maliye politikasının etkinliği, yalnızca talebin bir kısmının yurt dışına kayması sebebiyle değil, Merkez Bankasının açığı kapatmak için döviz satarak piyasadan para çekmesi sebebiyle de azalmaktadır. Sermaye hareketlerinin genişlemesi halinde ise yukarıda anlatılanlar değişiklik gösterecektir. Çünkü, böyle bir durumda, kamu harcamalarının artması sebebiyle yükselen faiz oranları, kısa dönemli mali sermayeyi ülkeye çekecek, diğer bir deyişle, ekonomiye dış ülkelerden sermaye akımı meydana gelecektir. Ülkeye giren dövizleri satın almak için Merkez Bankasının ödemede bulunması ise, piyasada para arzının artmasına sebep olacak, böylece maliye politikasının denge gelir düzeyini arttırma derecesi, artan para arzı yoluyla daha da artacaktır.

Bir ekonomide gelir düzeyini ve istihdam imkanlarını arttırmak için para politikasına başvurularak para arzının arttırıldığı bir durumda da,

yine ekonomide artan para arzı sebebiyle denge gelir düzeyi yükselecek, ancak artan talebin yurt dışına kayan miktarı dış ticaret açığına sebep olacaktır. Merkez Bankasınca bu açığın döviz rezervleri eritilerek kapatılması halinde, para arzı azalacağı için, denge gelir düzeyi daha düşük bir düzeyde olacaktır. İki durum karşılaştırıldığında, farklılığın para arzının arttırılması durumunda daha yüksek bir denge gelir düzeyine daha düşük bir faiz oranı ile ulaşılırken, kamu harcamalarının arttırılması durumunda daha yüksek bir denge gelir düzeyine daha yüksek bir faiz oranı ile ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Konuyu sermaye hareketlerini de kattığımız takdirde, artan para arzı sebebiyle düşen faiz oranları, kısa vadeli sermayenin cazip yatırım imkânları sebebiyle yurt dışına kaymasına yol açacaktır. Bu durumda Merkez Bankası ülke parası satın alıp, döviz rezervlerini eritecek, diğer bir deyişle ekonomide para arzını daraltacaktır. Bunun sonucunda faiz oranlarının yeniden yükselmesi, yurt dışına sermaye akışını önlemiş olacak, ancak, daha önce yükselmiş olan gelir düzeyi tekrar başlangıç düzeyine inecektir. Görülmektedir ki, bu durumda para politikası ekonominin gelir düzeyini arttırma konusunda etkisiz kalmaktadır.

Sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı bir ekonomide maliye politikasının kısmen etkili bir araç olarak kullanılmasına karşın, para politikasının etkinliğinin hiç olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, maliye politikası faiz oranlarının yükselmesine sebep olarak ülkeye döviz akışı sağlamak ve bu yolla dolaylı olarak para arzının artmasına yol açmaktadır. Her ne kadar para arzının artışı faiz oranlarını düşürücü

bir etki oluşturup yurt dışına sermaye akışını artırıyor ve maliye politikasının etkinliğini azaltıyor ise de, sonuçta net etki pozitif olmaktadır. Para politikası ise faiz oranlarını düşürdüğü için yurt dışına sermaye akışını arttırmakta, diğer taraftan gelir düzeyini arttırdığı için ithalatın artmasına yol açmaktadır. Yurt dışına sermaye akışı arttıkça para arzı Merkez Bankasının isteği dışında azalmakta, böylece, para politikası etkinliğini yitirmektedir.

3.2.2. Esnek Döviz Kuru Sisteminde Para ve Maliye Politikaları

Gelir ve istihdam düzeyinin arttırılmak istendiği bir ekonomide başlangıçta sermaye hareketlerinin göz önünde bulundurulmadığını ve kamu harcamalarının arttırıldığını varsayarsak, artan harcamalar sebebiyle toplam talep ve buna bağlı gelir düzeyi artmakta, ancak bu talebin bir kısmı yurt dışına kaymaktadır. Ancak, esnek döviz kuru sisteminde, paranın değeri arz ve talep şartlarına göre değiştiği için, artan ithalat sebebiyle yabancı paraya talep artacak, böylece döviz fiyatı yükselirken, ülke parasının değeri düşecektir. Bu durumda ise, yani dövizin pahalılaşması sebebiyle, yurt dışına kaymak isteyen talep yurt içinde kalacaktır. Bunun sonucunda dış ticaret açığı artmamakta, Merkez Bankasının döviz rezervi etkilenmemekte ve para arzı azalmamaktadır. Bu, esnek döviz kuru sisteminin uygulandığı bir ekonomide, maliye politikasının etkinliğinin, ilave talep yurt içinde kaldığından ve buna bağlı olarak döviz rezervi değişmediğinden, diğer sisteme göre daha fazla olduğu anlamındadır. Sermaye hareketlerinin göz önünde bulundurulduğu durumda ise, bilindiği gibi, artan kamu harcamaları sebebiyle faiz oranı yükselmekte ve ülkeye sermaye akışı

söz konusu olmaktadır. Merkez Bankasının piyasadan döviz satın alması durumunda para arzı artacak, faiz oranları ise düşecektir. Bu takdirde, gelir artışı para arzı artışı sebebiyle daha fazla olmaktadır.

Esnek döviz kuru sisteminde para politikasına başvurularak para arzının arttırıldığı bir durumda da, yine para arzı sebebiyle ülke içinde oluşturulan ilave talep artışının bir kısmı yurt dışına kayacak, bu sebeple, yabancı paraların değeri artacak ve böylece talebin yurt dışına kayması önlenmiş olacaktır. Sermaye hareketlerinin gözönüne alındığı durumda ise, para arzının arttırılması sonucunda düşen faiz oranları sebebiyle kısa dönemli sermaye dış ülkelere akacaktır. Ancak, para değerinin arz ve talep şartlarına bırakıldığı esnek kur sisteminde bu durumda, paranın dış değeri düşecek ve sermayenin yurt dışına çıkması engellenmiş olacak ve sonuçta, para politikası etkinliğini koruyacaktır.

Esnek döviz kuru sistemini benimseyen açık bir ekonomide genişletici maliye ve para politikalarının etkinliğinin sabit döviz kuru sistemine göre daha fazla olduğu ifade edilebilir. Bunun sebebi, sabit döviz kuru sisteminde, oluşturulan talebin bir kısmının yurt dışına sızması, Merkez Bankasının dış ticaret açığını kapatmak için döviz rezervlerini eritmesi sonucunda ekonomide para arzının azalmasıdır. Sabit döviz kuru sisteminde, sermaye hareketleri serbestce ve Merkez Bankası yeterli döviz rezervlerine sahipse maliye politikası para politikasına göre daha etkili olabilmektedir. Çünkü, bu sistemde sermaye hareketleri büyük dış ticaret açıklarına sebep olmakta ve para politikasının etkilerini zayıflatmaktadır. Esnek döviz kuru sisteminde

ise, talebin yurt dışına sızması önleildiğinden, Merkez Bankası para değeri değışmelerini önlemek için müdahale alımı ve satımı yapmadığı sürece sermaye hareketleri söz konusu olsa bile, ekonomiyi genişletici politikaların etkinliği daha fazla olmaktadır.

3.2.3. Fiyatlar ve Açık Ekonomi

Bir ekonomide meydana gelen fiyat değışiklikleri de sisteme eklendiğinde durum daha farklı boyutlar kazanacaktır.

Sabit döviz kuru sisteminin benimsendiği bir ekonomide fiyat düzeyinde meydana gelecek bir değışikliğin, örneğin fiyat artışlarının, birtakım etkileri olacaktır. İlk olarak, yurt içinde üretilen malların fiyatları arttığı, yabancı mallar ucuzladığı için ihracat azalacak, ithalat artacaktır. İkinci olarak, fiyatların artması reel para arzını azaltacaktır. Üçüncü olarak ise, ihracatın azalması, ithalatın artması sonucunda dış ticaret açığında meydana gelecek artış, dışarıya döviz akışını hızlandıracaktır.

Esnek döviz kuru sisteminin benimsendiği bir ekonomide ise, fiyat artışları döviz kurunun değışmesine sebep olacak ve ülke parasının değeri düşecektir. Diğer taraftan, fiyat artışları reel para arzını azaltacaktır. Ayrıca, ülke parasının değerinin düşmesi sonucunda, yurtiçi malların fiyatları artacağından ihracat miktarı azalacak, yabancı mallar nisbi olarak ucuzlayacağından ithalat artacaktır.

Sonuç olarak, ekonomik faaliyet üzerinde para ve maliye politikalarının nisbi etkileri konusundaki tartışmalar, günümüzde de sürmektedir. Ancak, bazı uç durumları savunan ekonomistlerin sayısı oldukça azalmıştır. Günümüzde bu konudaki görüşler sürekli olarak gelişmektedir. Örneğin, ilk Keynesyenler gelir düzeyi üzerinde para politikasının etkinliğinin çok az olduğunu savunurken, bugün, çağdaş Keynesyenlerin büyük bir çoğunluğu hem para hem de maliye politikasının ekonomik faaliyet üzerindeki etkinliklerini kabul etmektedirler.⁷⁶

⁷⁶Beyhan Ataç, a.g.e., s.75-88.

SONUÇ

Enflasyonun değişen derecelerle, bütün dünya ülkelerinin ana ekonomik problemi olduğu günümüzde, Türk ekonomisi genellikle enflasyon tehdidi altında bulunmuş, enflasyon baskısı 1970'lerin ikinci yarısından itibaren devamlı bir karaktere sahip olmuş ve 1980'de yüzde yüzü aşan güçlü bir enflasyon ekonomiyi kıskaçına almıştır. 24 Ocak 1980 kararlarından sonra nispeten yavaşlayan enflasyon zaman zaman alevlenme belirtileri göstermiştir. Son yıllarda da adeta birlikte yaşanan bir ateş halini almıştır.

Bugün Türk ekonomisinde bir numaralı problemdir. Enflasyonun makûl, kabul edilebilir bir seviyeye indirilerek fiyat istikrarının sağlanması ekonomimizin gelişmesini ve gelir dağılışında adalete kavuşmasını sağlayacaktır. Bunu hemen herkes artık bilmekte ve istemektedir. Buna rağmen enflasyonu önlemek amacı ile uygulanan politikalar henüz nihaî hedeflerine, yani tek rakamlı fiyat artış hızına henüz ulaşamamıştır.

Enflasyondan kurtulmak ve istikrarlı bir ekonomiye kavuşmak için tek yol doğru teşhis koyabilmek için enflasyon teorisi ile ilgili temel prensiplerin yanında Türkiye'ye has özelliklerin de çok iyi bilinmesi ve bunların da enflasyon modelindeki yerlerine konması gerekir. Doğru teşhis, başarılı tedavinin ilk adımıdır. Enflasyonu tedavi edecek iktisat politikasının çağdaş bir yapıya, ileri teknik ve yöntemlere ihtiyacı vardır. Önce enflasyonun kaynağı ve bu kaynağı oluşturan sebepler çok iyi teşhis edilmelidir. Teşhisin tam olması zaten hangi

politikaların tedavide kullanılacağını kolaylıkla seçmemize yardımcı olacaktır. Enflasyonun tedavisinde para politikası, maliye politikası ya da he ikisi birlikte kullanılmaktadır. Her iki politikanın da kendine özgü ve enflasyonun kaynağına göre etkili ve etkisiz oldukları durumlar vardır. Eğer teşhimizi yanlış koyarsak, para politikası kullanılacak yerde maliye politikasını uygulamaya koyduğumuzda, ya da tam tersi yani maliye politikası kullanılacak yerde para politikasını uygulamaya koyarsak enflasyonu tedavi etmek yerine enflasyon hastalığını daha da azdırırız.

Enflasyonun önlenmesi gelir oluşturma, büyüme potansiyelini değerlendirme, sosyal refah seviyesini yükseltme ve ekonomik güce kavuşması için bir ön şarttır. Zira enflasyon sıhhatli ekonomik karar alınmasını önleyen, ekonomik dengeyi bozan, ahenksizlik meydana getiren ve bu sebeplerle mevcut üretim cihazının işlemlerini, üretim kapasitesinin artırılmasını önleyen bir hastalıktır.

İktisat teorisi, enflasyon teorileri ve anti-enflasyonist politika modelleri söz konusu ekonomilerin özelliklerine uyan varsayımlar ve hipotezlerle iktisat mantığının ve bazen matematiğin birleşmesinden oluşan kalıplardır. Bu kalıplar bütün faktörler, bütün amilleri içine almadığından varılan sonuçlar, eğer her şey doğru dürüst giderse, oradaki şartlara uyan sonuçlar olabilir. Bu sebeple iktisat teorisi, enflasyon teorileri her ülkede aynı geçerliliğe sahip universal karakterde değildirler. Bu, iktisat teorisinin güçsüzlüğü, geçerli olmaması demek değildir. Bu, her ülkenin yapısal özelliklerine uyan ayrıntıları içine alan, onlara uyan varsayım ve hipotezlere dayalı fakat

yine iktisat mantığı hazırlanmış modellerin gerekliliğine işaret etme anlamını taşır.

Sonuç olarak, enflasyon başlı başına ele alınıp, güçlü bilgi, sağlam iktisat politikaları yardımı ile savaşılmaması gereken bir rahatsızlıktır.

KAYNAKLAR

- AREN, Sadun; “**İstihdam Para ve İktisadi Politika**”, Gözden Geçirilmiş 7.Bası, Savaş Yayınları, Ankara-1984.
- ATAÇ, Beyhan; “**Maliye Politikası; Gelişimi, Amaçları ve Uygulama Sorunları**”, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir-1991.
- BULUTOĞLU, Kenan; “**Kamu Ekonomisine Giriş**”, Filiz Kitabevi, Dördüncü Yayım, İstanbul-1988.
- BÜYÜKERŞEN, Yılmaz, vd., Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, „**İktisada Giriş**“, Fasikül 2, Eskişehir-1993.
- COŞKUN, Gülay; “**Kamu Mali Yönetimi**”, Today Yayınları, Ankara-1978.
- ÇÖLOĞLU, Halit; “**Stagflasyon**”, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara-1993.
- DİNLER, Zeynel, **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa-1995.
- DİRİMTEKİN, Halil; “**Genel İktisat Teorisi II**”, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul-1989.
- ERGİNAY, Akif; “**Vergi Hukuku**”, Savaş Yayınları, 14.Baskı, Ankara-1990.
- FALAY, Nihat; “**Program Bütçe ve Sıfır Esaslı Bütçe Sistemleri**”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul-1987.
- GÖRGÜN, Sevim; “**Maliye Politikası**”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul-1972.

- GÜZEL Ali, Ali Rıza OKUR, “**Sosyal Güvenlik Hukuku**”, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., Yenilenmiş 2.Bası, İstanbul-1990, s.55.
- KARAKAYALI, Hüseyin; “**Makro Ekonomi**”, Genişletilmiş İkinci Baskı, Bilgehan Basımevi, İzmir-1991.
- KEYDER, Nur; “**Para, Teori, Politika, Uygulama**”, 4.Baskı, Ankara-1993.
- KILIÇBAY, Ahmet; “**Türk Ekonomisinin Son 10 Yılı**”, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-1991.
- KILIÇBAY, Ahmet, “**Türk Ekonomisi**”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.Baskı, Ankara-1992.
- KÖKLÜ, Aziz, “**Makro İktisat**”, Genişletilmiş 3.Baskı, Sevinç Yayınevi, Ankara-1984.
- LECAILLON, J., “**Makro Ekonomik Analiz**”, (Çeviren: Ö. Rona TURANLI), Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı İşletmesi Yayınları, İstanbul, 1987.
- LIPSEY, G. Richard, Peter O. STEINER, Douglas D. PURVIS; “**İktisat Cilt II**”, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul-1984.
- LIPSEY, G. Richard, Peter O. Steiner, Douglas D. Purvis, “**Economics**”, Harper&Row, Publishers, New York 1987.
- MANİSALI, Erol; “**İktisad’a Giriş**”, Menteş Kitabevi, İstanbul-1991.
- NADAROĞLU, Halil; “**Kamu Maliyesi Teorisi**”, Okan Yayınları, İstanbul-1983.
- OĞUZ, Orhan; “**İktisada Giriş**”, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İstanbul-1992.

- ÖÇAL, Tezer; “**İktisat**”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara-1990.
- ÖZGÜVEN, Ali; “**İktisat Bilimine Giriş**”, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul-1991.
- PARASIZ, M. Ilker; “**Makro Ekonomi**”, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa-1991.
- PARASIZ, M. Ilker; “**Para Politikası**”, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Haşet Kitabevi Yayınları, Bursa-1988.
- PARASIZ, M. Ilker, “**Para Banka ve Finansal Piyasalar**”, Ezgi Kitabevi Yayınları, Beşinci Baskı, Bursa-Mart 1991.
- PİRİMOĞLU, A. Baki; “**Para Politikası**”, Eskişehir-1991.
- SALVATORE, Dominick, Eugene A. DIULIO, “**İktisat**”, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 4. Baskı, İstanbul.-1986.
- SAVAŞ, Vural; “**Kalkınma Ekonomisi**”, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 4 üncü Baskı, İstanbul-1986.
- SAVAŞ, Vural; “**Politik İktisat**”, Beta Yayınları, İstanbul-1986.
- TÜRK, İsmail; “**Maliye Politikası**”, S Yayınları 8.Baskı, Ankara-1989.
- ULUATAM, Özhan; “**Makro İktisat**”, Genişletilmiş 7. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara-1993.
- ULUATAM, Özhan; “**Kamu Maliyesi**”, Savaş Yayınları, Genişletilmiş 4.Baskı, Ankara-1991.
- ÜSTÜNEL, Besim; “**Makro Ekonomi**”, Mısırlı Matbaacılık A.Ş., Beşinci Baskı, İstanbul-1990.
- VELİOĞLU, A. Ayhan; “**Genel İktisat Notları**”, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara-1972.

IKSAD
Publishing House

ISBN: 978-625-7279-59-8